

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

FAGUET EMIL

**«... és a felelősségtől
való rettegés»**

A FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

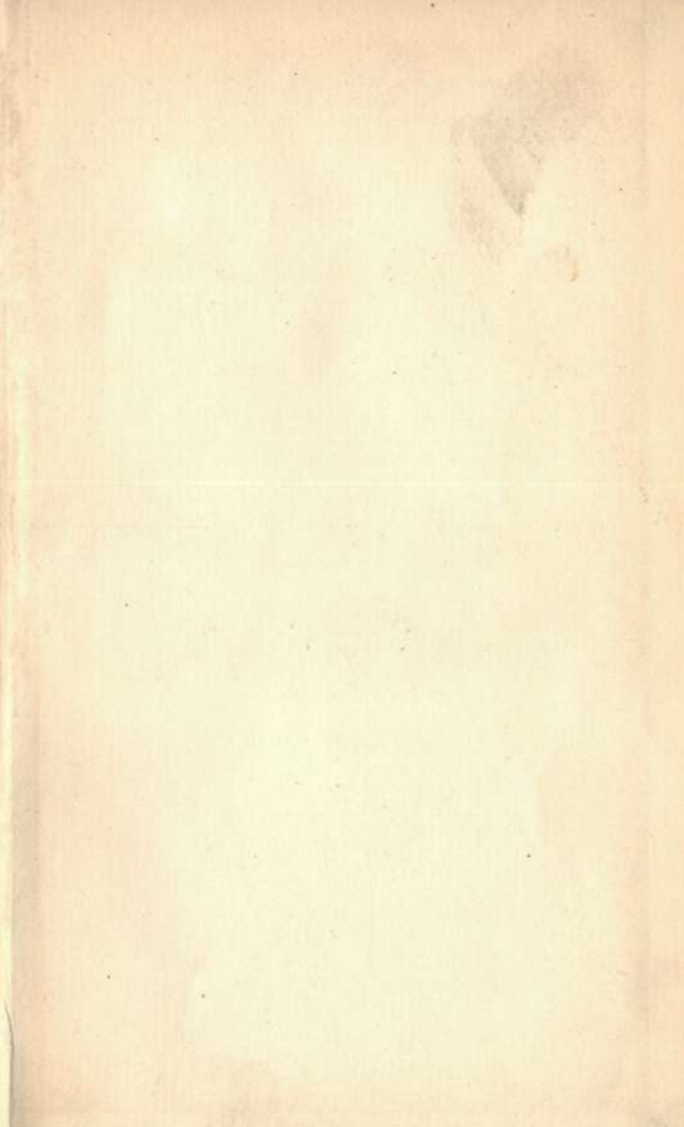
MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

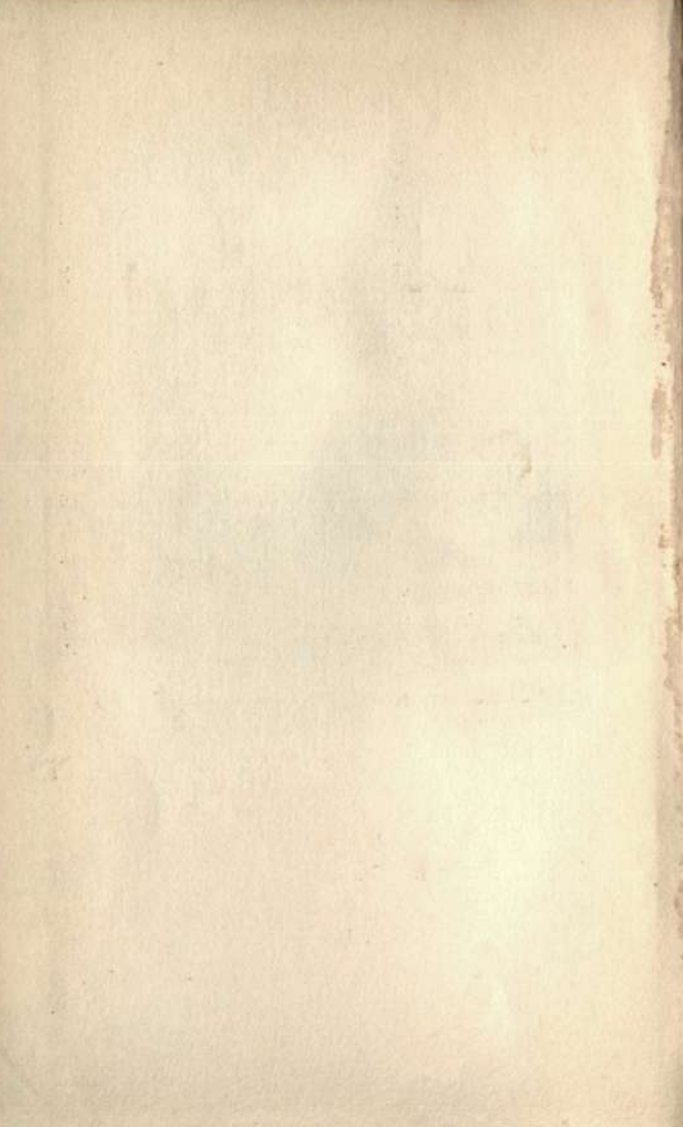

OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR

017341

KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

KULTURA IS TUDOMANY

ÉS A FELKÖSSÉGTŐL

VALÓ RÉLTSÉGS

A KONYV-ÉRTÉKELÉS ÉS A KÖNYVTÁRSÁGI TUDOMÁNY

HUNGARIAN LIBRARY
 NATIONAL LIBRARY OF HUNGARY

BUDAPEST

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

«... ÉS A FELELŐSSÉGTŐL VALÓ RETTEGÉS»

(«... ET L'HORREUR DES RESPONSABILITÉS»)

•A KONTÁRSÁG KULTUSZÁNAK• FOLYTATÁSA

(SUITE AU •CULTE DE L'INCOMPÉTENCE•)

IRTA FAGUET EMIL

FORDITOTTA DR. SZÁNTHÓ GYULA

BUDAPEST, 1922

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

KIADÁSA

«... ÉS A FELELŐSSÉGTŐL VALÓ RETTEGÉS»

(«... ET L'HORREUR DES RESPONSABILITÉS»)

«A KONTÁRSÁG KULTUSZÁNAK» FOLYTATÁSA
(SUITE AU «CULTE DE L'INCOMPÉTENCE»)

IRTA

FAGUET EMIL

FORDITOTTA ÉS JEGYZETEKSEL KISÉRTTE

DE SZÁNTHÓ GYULA

BUDAPEST, 1922

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

KIADÁSA

~~1923~~
~~218 n~~

12.396 / 20

~~12.396~~

~~017347~~

M. N. MUSEUM KÖNYVTÁRA
I. Nyom. Növekednapló
1923. év. 53. sz.

Mi akar lenni mindenki? Felelőtlen. Ez a francia története éppen egy század óta és ez lesz a történetük vég nélkül, ha csak ez a könyv meg nem javítja őket, amire számítok, de nem nagyon. Felelőtlenek akarnak lenni. Ezen célzattal valósítják meg jogi eszméiket. Ezen szempont szerint rendezik be és gyakorolják összes foglalkozásaikat; ezen elv által vezérelt társadalmi életet élnek.

I.

JOGI ESZMÉK ÉS SZABÁLYOK.

Azon uralomnak, amely 1789-et követte, összes jogi rendszereit és szabályait azon általános eszme vezérelte, hogy aki ítélkezik, felelőtlen legyen és semmi szemrehányás se érhesse. Valóban: 1-ször is a bíró egyáltalában nem a méltányosság, de a törvény szerint ítélkezik; másként mondva, ő nem bíró, de írnok; olyan ember, aki egy eset alkalmából törvényt lát, amely már eleve gondoskodott ezen esetről és amely arra alkalmazható; olyan ember, aki valamely esetet a törvényhez alkalmaz, olyan aki kijelenti, hogy a törvény határozottan alkalmazható ezen esetre, «fedi» ezen esetet — miként a németek mondanák — aki ennek folytán ítéletet hoz.

Következésképpen teljesen felelőtlen; a törvény és nem ő hozza az ítéletet; az ítélet a törvényből ered — hogy így mondjuk — automatikus módon. Kit vádolhat ezért a sértett? A bírót bizonyára nem; a törvényt annyira, amennyire akarja; a bíró ellen fordulni lehetetlen; a bíró szigorúan felelőtlen. Talán jobban szeretnétek — mondhatnák erre — hogy a bíró a méltányosság alapján önkényesen ítélkezzék. No, szép lenne! Egyáltalában nem tudjátok, hogy a szavoyard-ok, újra egyesülvén a francia birodalommal, azt kérték első kegyképpen Franciaország királyától, hogy ezentúl ne ítéljenek felettük a méltányosság, hanem törvény alapján, legyen az akár milyen s nagyon meg lesznek elégedve, feltéve, hogy az ítélet alapja nem a mindig teljesen méltánytalan méltányosság lesz. Vajjon inkább lennétek-e Magnaud elnök tanítványai, aki körülbelül 1890-től 1900-ig igen hírhedtté vált, sőt még fanatikusokat is szerzett doktrínája és a törvény ellen való ítélkezési szabálya által s azáltal, hogy mindannyiszor helyettesítette a bíróval a törvényt, valahányszor a bíró, vagyis ő a törvényt rossznak ítélte? Vagy ellentétben vagytok-e Montesquieu következő alapelveivel: «Minél inkább közeledik a kormányzat a köztársasághoz, annál inkább határozottabbá lesz az ítélkezés módja. A lace dæmon köztársaságnak az volt egyik hibája, hogy az ephorok önkényesen ítélkeztek, bár voltak őket irányító törvények; Rómában az első konzulok úgy ítélkeztek, mint az ephorok; ámde észrevették ennek a helytelenségét és határozott törvényeket hoztak. A despotikus államokban egyáltalában nincs törvény; a bíró magamagá-

nak a szabálya. A monarchikus államokban van törvény és ahol az határozott, a bíró követi azt, ahol pedig nem határozott, felkeresi annak szellemét. A köztársasági kormányzatoknál olyan természetű az alkotmány, hogy a bírók a törvény betűit követik. Egyáltalában nincs olyan polgár, aki ellen *valamely törvény magyarázható volna*, midőn javairól, becsületéről vagy életéről van szó.»

Semmiképpen sem gondolok arra vagy óhajtom azt, hogy a bíró méltányosság alapján ítélkezék és nagyon jónak találom, ha határozott törvény szerint ítélkeznek. Csupán megjegyzem, hogy minden dolognak megvan a maga rossz oldala és ha a törvény szövege szerint való ítélkezésnek páratlan előnyei vannak, és egyedül jó ha a szóhoz ragaszkodom, a törvény szövege szerint való ítélkezésnek is megvan az a hátránya, hogy az összes erkölcsi felelősségtől megfosztja a bírákat. Lehetővé teszi nekik azt, hogy megértsék vagy meg ne értsék a törvényt, hogy vagy jól alkalmazzák vagy ne alkalmazzák jól a törvényt arra az esetre, a mely szóban forgott, vagy azt az esetet, amely szóban forgott a törvényhez, vagy hogy ne vegyék kellőképpen figyelembe a formákat; ámde csak ezeket engedi meg nekik. Egyszóval az értelmi felelősséget hagyja meg számukra; minden erkölcsi felelősségtől megfosztja őket és ez talán akadályos egy nagy jónak, ami jó nagy hátrány.

A régi uralom alatt a törvények annyira komplikáltak és annyira zűrzavarosak voltak, hogy a bírának teljesen a törvényre támaszkodva s maguknak azzal hízelegve, hogy csupán a törvényekre támaszkodnak, miként Montesquieu mondotta: «nem volt csupán csak szemük» s akik na-

gyon bőségesen ítélkeztek a méltányosság szerint. Ebből az következett, hogy igen nagy volt az erkölcsi felelősségük. Olyanok voltak, amilyenek még az angol bírák. Az angol törvény nem egyéb jogtudományánál, precedensek gyűjteményénél. Ezen egymással ellentétben álló precedensek körében — miként elgondolható — az angol bíró előtt felette tágas szabad tér nyílik a magyarázásra, *elméletek és tantételek felállítására* és befolyásolva a precedensek által, de mégis szabadon mozogva anélkül, hogy bármi indokból szolgálivá lenne: azt a törvényt, amelyet elődei az általuk hátrahagyott precedensek által alkottak, törvényszerűleg forgalomba hozza az általa szerkesztett ítélet által, amelyet ismét mint precedenst ő hagy maga után hátra. Alapjában véve az angol bírák törvényhozók voltak s minthogy azok voltak, bár részlegesen, de elég nagy mértékben, a mostani angol bíró is ilyen igyekszik lenni.

Eléggé hasonlít a római praetorhoz, jóllehet egyáltalán nem gondolok arra, hogy azonosítsam vele. A római praetor nem csupán olyan ember volt, aki jogot szolgáltatott, hanem olyan, aki jogot alkotott. Elfoglalva tisztségét, egy fajtáját a törvényhozói manifesztumnak tette közzé, *edictum praetoris*, melyben kijelentette azon általános jogelveket, amelyeket követni szándékozott. Ekként fokozatosan *egy egész jogrendszert*, t. i. a *praetori jogot* alkották meg, amelyet Rómában Augustus idejéig és a következő idő alatt Papinianusig sokkal inkább tanultak, mint a törvényhozók törvényeit és amely egész biztosan azon igazi jog volt, amelyből később az összes kodifikált római jog kiindult.

Nem szükséges mondanom, hogy az ekként alkotott jog a leginkább élő jog, az az élő jog, melyet lassankint az esetek és az emberi ész alkottak, alkalmazkodva az esetekhez, megvilágosítva a megelőző analóg esetek által, nem származván valamely törvényhozó igen gyakran nagyon *apriorisztikus* ilyen vagy olyan ideájából.

Annyi bizonyos, hogy a római praetorok törvényhozó-bírák voltak, olyan bírák, akik jogot szolgáltatnak és jogot alkottak, akikkel nem lehet az angol bírakat egyenlősíteni.

Az ilyen bírakat rendkívül nagy felelősség terheli s ők érzik is a rendkívüli nagy felelősséget s az igazságszolgáltatás kötelessége és a bírói méltóság körében magának ezen felelősségnek állandó érzülete által tartatnak fenn. Érzik, hogy méltányosság alapján ítélnének, melyet egy igen széleskörű, messzeterjedő, igen tiszteletreméltó, igen jelentős jogtudomány ismerete világít meg, amelyet ismerniök kell s amelyet tényleg ismernek is, amelytől tanácsot kérnek, amelyet fontolóra vesznek és tiszteletben tartanak ; azonban érzik, hogy jelentős részük van a méltányosságban is, vagyis az igazságban, azon igazságban, amely hozzá fog járulni ahhoz, hogy a nekik kedves ország számára jogot alkosson és kétféleképpen hagyománykövetők és ennek így is kell lennie s annak terhe alatt ilyenek, hogy máskülönben csak félig volnának hagyománykövetők ; hagyománykövetők visszafelé mindazon hagyomány folytán, amely hozzájuk jutott és tradicionisták előre és a jövő számára az általuk megalapított hagyomány folytán.

Igenis, mind ennek nagyon erősen ki kell fej-

leszteni és meg kell erősítenie bennük a felelősség mélységes érzetét.

Ilyenek voltak a római praetorok, ilyenek az angol bírák, ilyenek a francia régi uralom bírái.

Még ma is ezt mondta nekem egy igen kiváló bíró :

A törvények oly számosak, egymással annyira ellentmondásban levők és dacára látható szigorúságuknak, olyannyira hajlíthatók, hogy mindig ítéelkezhethünk a méltányosság alapján.

— És így tesznek?

— Soha, mert a méltányosság alapján ítéelkezeve, felelősséget vesz magára az ember, amit senki sem akar tenni.

— Helyes!

— Talán.

A felelősségtől való ezen irtózást jól látjuk Beccaria híres tételében. A törvény szavain nyugvó ítéel mellett foglal ebben állást, olyan bíró mellett, aki az ítéel alá bocsátott ténynek és a törvény szövegének, amelyre hivatkozik, egyszerű összefoglalása mellett ítéelkezik és olyan bíró mellett, akinek «csak szemei vannak». Jó, bizonyos ; nem mondok ellent. De nézzük csak, hogy mennyire fél a *törvény szelleme szerint való ítéelkezéstől* és hogy mindenekfelett miért fél attól : «Semmi sem veszélyesebb, mint ezen általánosan elterjedt alapelv : «tanácsot kell kérni a törvény szellemétől»; ezen elv elfogadása annyi, mint az összes gátak lerombolása és a törvényeknek a vélemények áradatába való dobása. Minden ember a maga módja szerint formál nézetet : valamely törvény *szelleme* tehát a bíró jó vagy rossz logikájának, a dolog könnyű vagy nehéz megemésztésé-

nek, a vádlott gyengeségének, a bíró szenvedélyei hevességének, a sértettel való viszonylatainak, végül mindazon apró okoknak eredménye, amelyek megváltoztatják a jelenségeket és eltorzítják az ember tárgyilagosságát. Elfogadva ezen elvet, látnánk a polgár felfogásának megváltoztatását, midőn egyik bíróságtól a másik elé járul, a szerencsétlenek élete pedig bírójuk helytelen okoskodása vagy rossz kedélyállapota könnyörületétől függne. Azt látnánk, hogy ugyanazon bűntényeket, ugyanazon törvényszékek, különböző időben különbözőképpen bocsátják meg, mert ahelyett, hogy meghallgatnák a törvények állandó és megváltoztathatlan szavát, átengedik magukat az önkényes magyarázatok csalfa állhatatlanságának». Mi sem jogosabb és ismétlem, hogy előnyt adok a törvény passzív alkalmazásának, a méltányosságon nyugvó ítélet, sőt még a törvény szelleme szerint hozott ítélet felett is. De még azt is jól figyeljük meg, hogy mitől fél Beccaria : *a bírónak a perben való intervenciójától*. Azt akarja, hogy a bíró ne legyen más, mint lajstromozó gép, de ne legyen okoskodó ember, ne legyen olyan, aki emészt, akinek szenvedélyei vannak, aki barátkozik, aki véleményt változtat ; jó, rendben van ; és ne legyen olyan sem, aki megérzi az árnyalatokat, amelyek egyik és a másik bűntény között vannak, s amelyek a törvény szövege szerint azonosak, de nem egészen azonosak az igazság szempontjából ; s hogy ne mérlegelje azon kisebb-nagyobb veszedelmeket, melyek a társadalmat veszélyeztetik és ne legyen egyéb, mint valamely esetre vonatkozó törvényszöveghez gépiesen alkalmazkodó ember.

Miért? A vádlott érdekében, feleli Beccaria mondása. Lehetséges, de még inkább a bíró érdekében, aki ekként fel van szabadítva és meg van könnyítve az ítékezés nagy terhétől. Mit akarnak? Felelőtlenek akarnak lenni.

Csatoljuk ehhez még azt is, amiről észreveszi az olvasó, hogy ismétlésbe esem, de amiről azt vélem, hogy soha sem ismételhetem eléggé azt, vajjon hogyan rendeltetnek ki Franciaországban a bírák? a fejedelem által. Ki fizeti őket? a fejedelem. Ki intézi el kedvezőleg az előmenetelt vagy ki hagyja örökre őket a legalsóbb állásokban? a fejedelem. Tehát «a fejedelem ténye», vagyis a kormány akarata uralkodik felettük, ők pedig a kormány akarata szerint ítékeznek, kivéve azon ügyeket, ahol a kormány nincs érdekelve és csupán egy szó használatos Franciaországban: a kormány ítélezik felettünk.

Nem így volt a régi uralom alatt, minthogy a bírák tulajdonosai voltak hivatalaiknak, következésképpen függetlenek, mert nehezen van más eszköze annak, hogy a bíró független legyen, mint az, hogy tulajdonosa legyen hivatalának. A hivatalok megvásárolhatósága volt a bíróság függetlensége. Tudjuk, hogy Montesquieu miként védelmezte ezt és miként támadta meg Voltaire Montesquieut e pontra nézve. Montesquieu ezt mondta: «A hivatalok elárúsíthatósága jó a monarchikus államokban, mert mintegy családi mesterséggé teszi azt, amit nem akartak elvállalni az erény alapján. . .»

Voltaire ezt írja: «Az igazságszolgáltatás isteni hivatása, az emberek vagyónáról és életéről való rendelkezés családi mesterség legyen!»

Amire ezt válaszolom : nem ez a legfőbb indoka Montesquieu véleményének, de ezen indok távol áll attól, hogy lebecsülhető és vállvonogatással elintézhető legyen. Itt egész egyszerűen arisztokratikus eszmével állunk szemben, amelyre nézve Voltaire a nyakas despotista, soha sem értett meg semmit. Montesquieu ezt akarja mondani : az elárúsíthatóság ítélőbírói hivatalát ad egy családnak ; ime, az atyáról fiúra átszálló bíróság. Az egész arisztokrácia ezen nyugszik. A római szenátoroknál, a velencei szenátoroknál azon isteni hivatás, hogy őrködjenek az állam érdekei felett, családi mesterség és ez határozottan azért van így, mert jól van betöltve. Nem csudálkoztok azon, hogy az isteni foglalkozás, mely szerint a csatamezőn kettévágja valaki az embert, családi mesterség? Mégis ez nem más dolog a francia nemesség körében és elég ragyogó módon van betöltve. Itt nincs más dolog és mindez benne foglaltatik Montesquieu beszédében, ami a világon a legtermészetesebb az előtt a valaki előtt, aki tudja, hogy mi az arisztokrácia.

«Ezen megvásárolhatóság az állami néposztályokat sokkal állandóbbakká teszi — folytatja Montesquieu, — Suidas nagyon helyesen mondja, hogy Anastasius a császárságból az arisztokráciának egy fajtát alkotta meg, eladván az összes bírói hivatalokat.» Voltaire nem emeli ki ezen sorokat határozottan azért, mert ezek Montesquieu összes gondolatait tartalmazzák és ezen gondolatokban az foglaltatik, amibe Voltaire nem képes behelyezkedni.

Állami rendek az ő számára nem léteznek és nem szabad létezniök, nem szabad itt lenni, csak

abszolút hatalmú királynak és egyenlő alattvalóknak. Következésképpen mellőzi mondani, hogy az, ami állami rendet kreált s ami az abszolútizmus képzelgéseinek féke, Montesquieu szerint jó dolog, Voltaire szerint pedig gyűlöletes dolog és miután Voltaire nem hozza fel ezen jelentős szöveget, ez kétségtelenül azért történik, mert így szól magában: «Helyes. Ez a Montesquieu arisztokratikus vesszőparipája; nem is szükséges erre figyelmet fordítani. Gyerünk tovább.»

És sokkal könnyebb volt azt mellőzni, mint magát a kérdés alapját vitatni, amely fennforog, t. i. hogy jó-e vagy rossz az arisztokratikus uralom.

Montesquieu annak beismerésével folytatja, hogy Platon nem képes elviselni a hivatalok ezen elárúsíthatását, azt állítván, hogy ez annyi volna, mintha valakinek a hajójában kormányossá tennék a leggazdagabbat; de megjegyzi, hogy Platon a köztársaság polgáráról és ő, Montesquieu, a monarchia alattvalójáról beszél. «Tehát midőn a monarchiában a hivatalok nem adatnak el nyilvános szabály folytán, mégis az udvaroncok szegénysége és kapzsisága fogja azokat elárúsítani s a véletlen fogja szolgáltatni a jobb választásokat és nem a fejedelem.»

Montesquieu itt helyes úton jár: választani kell a hivatalok megvásárolhatósága és a bírák megvásárolhatósága közt. Ha a bíró tulajdonosa hivatalának, nem vásárolható meg többé; ha a hivatalt adták neki, megvásárolható lesz. Először is, hogy megszerezze azt, gyakran lesz kényszerítve annak megvételére, nem a tulajdonostól, minthogy ilyen nem lesz, hanem a minisztertől, aki azzal rendelkezik, vagy azon emberektől,

akik a miniszterre befolyással bírnak; azután hogy megtartsa ezen hivatalt, vagy hogy egy fokkal szebbet és jövedelmezőbbet szerezzen magának, mindig rendelkezésére fog állani azoknak, akik neki a hivatalt adták és isteni mestersége a szolga mestersége lesz. Választani kell a hivatalok vásárolhatósága és a bíróságok megvásárolhatósága (vagy ami ugyanaz a dolog: szolgálása) között.

Voltaire, úgylátszik, nagyon kitérően felel, miként ezt mindig teszi is, mivel a kérdés magvát szem elől téveszti, vagy mivel az abba való elmélyedés meg nem felel könnyed természetének. «Miért legyen Franciaország az egyedüli monarchia az egész világon, amely be legyen szennyezve az állam törvényeibe átment ezen szégyene által a hivatalok megvásárolhatóságának? Miért nem hozták be korábban, mint tizenegy száz év múlva ezen rendkívüli visszaélést? Elég jól tudjuk, hogy ezt a szörnyszülöttet egy király szegénysége és pazarlása szülte és némely polgár hiúsága, akiknek atyjuk pénzt halmozott össze. Mindig ostromolták ezen visszaélést tehetetlen lármával, minthogy pótolni kellett volna a hivatalok vételárát. Ezer-szer többet ért volna eladni az összes zárdák kincseit és az összes templomok ezüstneműit — mondja egy bölcs jogtudós — *mint eladni az igazságszolgáltatást*. Midőn első Ferenc elvette szent Márton ezüst sisakrostélyát, senkivel szemben sem követett el igaztalanságot; szent Márton egyáltalában nem panaszkodott, igen jól nélkülözte sisakrostélyát. De nyilvánosan eladni a bírói állást és megesketni a bírót, hogy ő azt nem vásárolta, ez szentségtörő ostobaság volt, egyike divatos szo-

kásainknak! Mellőzve a rossz tréfákat, ezen szövegben csupán ez foglaltatik: az igazságszolgáltatás elárúsítása szörnyűség. Tehát pontosan az, amit Montesquieu mondott, t. i. az, hogy az igazságszolgáltatás jogának megvétele egyedüli eszköze annak, hogy az ne adassék el; mert ha te veszed meg, az eladás jogát, te vagy annak tulajdonosa és semmi okod sem lesz többé arra, hogy eladd ítéleteidet és egyáltalában nem is adod el azokat; ellenben, ha nem vagy tulajdonosa hivatalodnak, szünet nélkül vásárolod azáltal, hogy olyan ítéleteket hozol, aminőket óhajtaz, aki neked a hivatalt adta; szünet nélkül megvásárolod, ítéletekkel fizetvén meg azt. Vagy a hivatalok elárúsíthatósága, vagy a bírák megvásárolhatósága,»

Voltaire oly kevésbé érti a kérdést, hogy a jogszolgáltatás eladásának hívja azt, ami határozottan megakadályozza, hogy az ítéletek eladassanak.

Ami az ő igen jogos megjegyzését illeti, hogy a francia monarchia az egyetlen volt Európában, ahol a bíróság hivatalának tulajdonosa volt, az nem szörnyűség, az felsőbbrendűség. Ráillik erre a mondás, hogy Európában egyedül a francia bíróság volt külön rendje az államnak. Minden más országban a bíróság hivatalnokok testülete volt, a milyenek a vámszedők. Nem ítélik, a kormány ítélik általa. Ezen országokban nincs elkülönítés a végrehajtó hatalom és a bírói hatalom közt; tehát (legalább az 1789. évi 16-ik cikkben foglalt *kijelentése után az emberi jogoknak*: Déclaration des droits de l'homme) despotizmus van. De éppen Voltaire részére a despotizmus a helyes. És kétségtelenül ez választja őt el Montesquieu-

től, aki előtt a despotizmus szörnyűség és aki a bíróság függetlenségében a despotizmusnak egy fékét látván, bármiféle történeti eredete legyen is ezen függetlenségnek, ki van elégítve, ha a bíróság független.

És ha megbotránkozással mondanátok neki, hogy csak Franciaországban az, képes volna azt felelni, hogy ez azért van, mert Franciaország Európának nem az utolsó, de az első országa.

— Az utolsó! — kiáltana fel Voltaire, — mert ez azon ország, ahol a despotizmus leginkább meg van gátolva.

— Az első! — felelné Montesquieu — minthogy ez azon ország, ahol a legkevesebb despotizmus van.

Midőn a vitatkozás visszatérítette mindkét vitatkozót egész pontosan az eszmék kiindulási pontjához, akkor megszűnik; ez az egyedüli eredmény.

Ugyanezen kérdéshez még hozzákapcsol né mely dolgot Montesquieu, amire Voltaire semmit sem válaszol: «Végre is a gazdagság által való fellemelkedés módszere az ipart inspirálja és fenn tartja, amire a kormánynak (a monarchiának) nagy szüksége van. Spanyol tunyaság: itt az összes hivatalokat adományozzák».

Ez magyarázatra szorul, mert rosszul van megírva; Montesquieu ezt akarja mondani: egy atya szorgalmas és vagyont szerez, hogy vagyont igyekezett szerezni, ez azért történt, hogy fiának egy igazságszolgáltatási hivatalt szerezzen és hogy fia ily módon a társadalmi hierarchiában emelkedjék. Ime, a szorgalomnak egy szép ösztönzője. Azon országokban, ahol nem jut el az ember

ekként egyik osztályból egy magasabb osztályba, nem dolgoznak, intrikálnak. Spanyol lustaság, itt a hivatalokat *adományozzák*; ezentúl nem dolgoznak, hogy megvásárolják azokat, kérik azokat.

És miként azokkal szokott megtörténni, kik összes ideáik felett egyszerre rendelkeznek, Montesquieu az összes uralmak általános eszméit itt adja meg. A világ legnagyobb országai azok, amelyekben egy a hagyományokhoz igen ragaszkodó, de mindig nyitva tartott arisztokrácia van, amelyet állandóan megújít az alsó néposztályokból származó aktív és energikus rész beözönlése. Tehát Franciaországban három arisztokrácia van: a legezártabb nemesség, egyébiránt nyitva tartva, minthogy a király képes nemességet kreálni és kreálja is azt; a teljesen nyitva tartott papság, minthogy nem örökösödés, de kooptáció által egészíti ki magát, vagyis a választásos örökösödés egy faja által; a magisztratura, amely félig örökletes, félig megvásárolható olyan emberek által, akik munkával pénzt szereztek. Ez a három arisztokratikus rend alkot egy olyan arisztokratikus együttséget, amely igen nyitva tartott lévén, alkotja az előkelőket. Nincs Franciaországnál értelmesebben és szerencsésebben alkotott arisztokratikus ország.

Ime, amire Voltaire nem felelt, minthogy attól kezdve, amikor arisztokratikus doktrináról volt szó, többé semmit sem értett meg. De jól látjuk Montesquieu a hivatalok eladhatására vonatkozó összes ideáinak együttségét.

Mirabeaunak ezt kellett mondania később: «Az államban nem szabad másoknak lenni, mint koldúsoknak, tolvajoknak és államilag díjazottak-

nak». Ez a tiszta szocialista doktrina ; ez kizárja a tulajdonost és a független munkást ; nem lesz itt több tulajdonos, mert nincs bérmunkás, sem tolvaj, sem koldús ; nem lesz többé független munkás ; lesznek ugyan munkások, de ezek az állam díjazottjai lesznek. Ez az a doktrina, amelyre Montesquieu már előbb ezt feleli : «Valóban! nekem, aki nem vagyok szocialista, nekem, aki nem akarok olyan kormányt, amely mindent tesz, amely mindent képes tenni és amelytől minden függ, nekem, aki szabad akaratok által korlátolt és elgátolt kormányt akarok : független munkások kellene, akik tulajdonra törekednek, akik azt elérve, elérik általa az általuk megszerzett és nem az állam által adományozott s attól független munkaköröket. *Példának okáért* ilyen a szorgalom és a munka által megszerzett bíróság. Az én nagy társadalmi hatalmú bíróságaim nem lesznek sem koldúsok, sem tolvajok, sem díjazottak. Érdekemben fekszik, hogy ne legyenek díjazottak, mert ha díjazottak volnának : koldúsok lennének. Koldúsok is képesek helyesen ítélni, de az olyan perekben, ahol a kormány egyes emberrel áll összeütközésben, a kormány segélyezettei talán nem teljes részrehajlatlansággal ítélnének.»

Montesquieunek ezen eszméit a *Törvény Szelleme* közzététele után három évvel majdnem eredetibb módon és határozottabb erővel, mint maga Montesquieu, tartotta fenn egy fiatalember, Angliviel de La Beaumelle, akinek kalandos és nagyon rendellenes élet jutott osztályrészül, de aki huszonöt évével sokat ígért. *Mes Pensées* (Gondolataim) című első munkájában ezt mondja

La Beaumelle: «A hivatalok elárúsíthatósága miatt minden jó francia zúgolódott. A fejedelmek kapzsisága és az idők kényszere hozták be s ugyan-ezen okok tartották meg és tartották fenn azt. *Fájdalom, hogy ez nem a politika érdeme és dicsősége, ez remekműve volna. Csodálatos dolog, hogy létezhetett egy nemzet, amelynél a bírászkodás joga vevőre talált és ahol az ítéletek nem eladók, ahol a hivatal szorgalomra buzdít (Montesquieu szövege ismét szóba kerül) és ahol a hivatalok nincsenek lealacsonyítva (és nem is lehetnek, minthogy a hatalom nem önkénykedhetik felettük). A bírósági hivatalok ezen elárúsíthatósága Franciaország állami rendjének legfőbb java».*

A forradalom a bíróságot a központi hatalomhoz csatolta, vagyis megszüntette az államnak ezen osztályát, miként megszüntette a két központot, t. i. akként, hogy elhatározta, miszerint jövőben *az legyen a végrehajtó hatalom, amely ítélkezik*. Ez nagy haladás volt, ha a despotizmusra vonatkozik, amint hiszem is, de visszafejlődés volt, ha a szabadság volt a cél.

Tehát visszatérve a felelősség ezen kérdésére, amelytől semmiképpen sem távolodtunk el — miként az olvasó látni fogja — a felelősség szempontjából mit tett az új uralom? Az egyik felelősséghez hozzácsatolt egy másikat. A régi uralom bírái kevésbé voltak fedezve, mint az újak, mert igaz, hogy a törvény szerint ítélték, de kevésbé szigorúan, mint az új uralom bírái, miként kimutattuk. A létező kormány bírái teljesen fedezve vannak a törvény által, amely határozottabb, kevésbé sokféle, kevésbé alkalmas a magyarázatra; nekik egyszerűen a jogot kell kijelenteniök,

a jog felelős. Tehát ezen felelőtlenséghez hozzákapcsolódik az, hogy mivel ők az ítélkező hatalom s midőn a kormány meghagyja nekik, hogy mily módon ítélkezzenek, azon mód szerint tartoznak ítélkezni és nem ők, de a kormány a felelős. Idézni szokták azon magasállású bírót, aki a parlamenti bizottság előtt egy, a törvénnyel teljesen ellentétes eljárási művelet iránt kérdeztetvén meg, ezt felelte: «a fejedelem dolga». Szigorúan elítélte a közvélemény. Miért? Nem tett egyebet, mint felmentette magát egy felelősségtől, amelyet visszahelyezett oda, ahol az a kormányrendszer szerint van. Mondhatta: «a kormánytól rendeletet kaptunk és engedelmestünk ezen rendeletnek». Ez árulás? miben? Állami rend vagyunk-e mi? egyáltalában nem. Közvetítő testület vagyunk-e a fejedelem és a nép között, miként Montesquieu mondta? egyáltalában nem. Maga az ítélkező nép vagyunk-e, mint az athéni heliasták? egyáltalában nem. A szenátorok és lovagok delegáltjai vagyunk-e miként ez megszokás nélkül volt Rómában, következésképpen egy állami rend képviselői vagyunk-e? semmiképpen. A nép által megválasztott praetorok vagyunk-e, miként ez még Rómában volt? semmiképpen. Minket a kormány nevez ki, fizet, léptet elő, avagy otthagya a pálya kezdetén; mi a kormány igazságügyi tisztjei vagyunk; nem vagyunk egyebek, mint eszközök; midőn a kormány maga akar ítélkezni s ehhez nyilvánvalólag joga van, ettől kezdve nincs más teendő, mint hallgatni. Ezt tettük. Azon tény által, amely bennünket azzá tett, amik vagyunk, teljesen felelőtlennek érezzük magunkat. Franciaországban, az első

uralkodóház idején, ha a prévôt (bíróági előljáró) valakit felhívott a megjelenésre és ha az nem jött el, elment hozzá és ezt mondta neki: «hivattalak téged és te nem tartottad méltónak eljönni. Indokold ezen lebecsülést» és megverekedtek. Ime, olyan emberek, akik rettenetesen felelősöknek érezték magukat. Gondoljátok, hogy nekünk is hasonlóképpen kellene cselekednünk, mikor a kormány parancsol és rendeleteit nem tartjuk kellemeseknek? És mily jogn? Mi nem mondhatjuk neki: «Ki tett téged fejedelemsé?» De ő mondhatja nekünk: «Ki tett meg téged bírónak?» Mi függő helyzetű delegált hatalom vagyunk örökös lehetősége mellett hatalmunk visszavételének az által, aki azt nekünk nyújtotta. Végeredményben függésben vagyunk, következésképpen felelőtlenek vagyunk, ami által nem vagyunk elvarázsolva, minthogy nem rendelkezünk a közép-kor prévôts-jainak becsületérzésével».

Még egy másik példája a felelőtlenység azon érzelmének, amellyel a francia bírák határozottan rendelkeznek attól kezdve, midőn olyan ügyről van szó, melybe a politika bele van keverve. A francia püspököknek 1910-ben a hívekhez intézett egy «levele» nem tanácsolja sok indokból a világi iskolákat, a többek között azért, mert olyan világi iskolák vannak, ahol a kis fiúk és leányok együtt vannak éppen úgy az osztályban és a tanulás alatt, mint a szünórák alatt. A néptanítók társasága ezen levél aláírója, Mgr. Luçon bíboros ellen pert indított. Első folyamodásban az ügy a néptanítók javára intéztetett el; megfelebbezték; a felelőviteli törvényszék, t. i. a párisi törvényszék, 1911 január 14-én újból elítélte Luçon bíbo-

rost. Indokainak egyike ez: «tekintettel, hogy azok (a püspökök levelében foglalt vádak) különösen a vegyes iskolákra (écoles mixtes) vonatkoznak, hogy a különmemű gyermekek együtt tartása ott meg van engedve, továbbá tekintve, hogy felebbező (Luçon bíboros) *egyáltalában nem tudja*, hogy úgy az osztályban, valamint a szünórák alatt a fiatal fiúk és leányok egymástól el vannak különítve és hogy egyetlen iskola sincs megépítve és elfogadva ezen feltétel teljesítése nélkül . . .»

Ezen indoknak a szövege által: «*továbbá mint-hogy nem tudja*», a párisi törvényszék valósággal hazugsággal vádolta meg Mgr. Luçon bíborost és mint hazugot ítélte el.

A La Croix hirlap vizsgálatot ejtett meg közvetlenül (1911 januárban), hogy megtudja, voltak-e valóban olyan vegyes világi iskolák, ahol a különmemű gyermekek együtt lehettek. Nem talált, csupán kétszázat, amelyeket részletesen megnevez.

Különös részletezés: éppen azon községekben, ahol a különmemű gyermekek együtt voltak, a dolog ekként történt: a tanító magához vette a nagy fiúkat és a nagy leányokat, a tanítóné pedig a kis fiúkat és kis leányokat, tehát megtörtént az elkülönítés, de úgy, mintha arra törekedtek volna, hogy a kohabitációt a lehető legveszélyesebbé tegyék. Bizonyos, hogy ez az abszurditás minden rossz szándék nélkül való volt, de végre is megtörtént.

A kohabitáció mindenesetre fennforgott és Mgr. Luçon nem hazudott, a párisi törvényszék pedig hibásan jelentette ki őt hazugnak. Mielőtt

ily könnyen hazugnak jelentette ki Mgr. Luçon, mit kellett volna tennie a párisi törvényszéknek? Vizsgálatot kellett volna foganatosítania, olyan vizsgálatot, mint aminőt a La Croix újság ejtett meg időközben. Miért nem foganatosította ezen vizsgálatot? Miért elégedett meg, miként ítéletének a szövege határozottan megjelöli, az iskola-épületek terveivel, amelyeket vele a közoktatásügyi miniszter közölt, mintha ezen tervek, valamint bizonyítanának azon eljárásra nézve, amit az azok alapján épített iskolaépületekben gyakorolnak; mintha a háznak egyik része feltartatván a tanítónénak, a másik része pedig a tanítónak, a tanító nem vehetné magához a maga házrészébe az összes nagy gyermekeket nemük megkülönböztetése nélkül, a tanítóné pedig az összes kis gyermekeket nemükre való tekintet nélkül; ami valóban gyakran így is történt? Végre is miért nem foganatosított a párisi törvényszék vizsgálatot és miért jelentette ki oly könnyedén Luçon bíborost hazugnak?

Azért, mert midőn politikai ügyről van szó, a francia bíróság nem érzi magát többé függetlennek. Szerinte ezen ügyben a kormánynak kell ítélkeznie és ő nem lehet más, mint a kormány hallócsöve. Úgy tetszik nekem, hogy ezen eljárási módot a maga lényegében mutatjuk be s ebből tényleg mindenki láthatja a törvényszék eljárását. Itt ténykérdés forog fenn, tehát vizsgálatot kell foganatosítani; a törvényszék egyáltalában nem tette azt, de minthogy politikai ügyről van szó, a kormányra tartozónak tekinti az ügyet és ezt mondja: «a kormány beszél» és tanácsot kér a közoktatásügytől. A közoktatásügy ezt feleli:

«legendák, mesék, hitrege ; itt vannak az iskola-épületek tervei ; látják, miszerint anyagilag lehetetlen, hogy itt a két külön nem kohabitációja lehessen.» Világos, feleli a törvényszék. Miért mondja, hogy «világos», miért nem teszi fel a kérdést ekként : dacára a terveknek, nincs-e meg valósággal valahol az elméletileg lehetetlen kohabitáció? Azért, mert helyette a kormány ítéltkezt ; nem gondoskodott saját szemeivel való értesülésről ; ítéltkezt ; ez politikai ügy volt, a kormányra volt tekintettel és az ítélet a kormány véleménye, óhajtása, velleitása vagy tendenciája volt ; nem volt más feladata, mint megszerkeszteni azt. Mgr. Luçon hazudott, mert a kormány óhajtani látszott, hogy kijelentessék, miszerint Mgr. Luçon hazug volt. A bíróság felelőtlensége a XIX. és XX. század bírósága előtt minden politikai ügyben jogi elvként látszik fennforogni.

De más is van — vagy éppen annyi — ugyanezen ügynél. Mgr. Luçon védelméül előterjesztette Hannotin mesternek, az államtanács és a semmitőszék ügyvédének véleményét és ugyanezen véleménye Hannotin mesternek az, amelyre 1911. jan. 4-iki ítélete *támaszkodik* a párisi törvényszéknek, hogy elítélje Mgr. Luçont. És hogy rátámaszkodik erre, idézi azt és ime, a mód, amely szerint rátámaszkodik és amely szerint azt idézi : «Meggfontolva . . . hogy a nevében (Mgr. Luçon nevében) felmutatott vélemény különben is kijelenti, hogy *a tanyai iskolákban a leányok és fiúk gondosan el vannak egymástól különítve* ; és hogy ekként az ügyiratnak maga ezen töredéke által a vád (mely a püspökök levelében foglaltatik, a különemű gyermekeknek a vegyes iskolákban való

együtttartására nézve) helytelennek és jogtalan-
nak ismertetik el . . . » De hát mondta ezt a véle-
ményében Hannotin mester? Mondta, hogy a ta-
nyai iskolákban a leányok és fiúk gondosan el
vannak különítve egymástól? Ha mondta, akkor
különös módszere lett volna arra, hogy védel-
mezze Mgr. Luçont ; különös módszere lett volna
arra, hogy védőbeszédet tartson mellette, mit tett
volna, ha vádat akart volna emelni? De végre is
lehetséges, hogy mondta, néha az igazság ereje
vádoló nyilatkozatot adhat ki attól, aki védelmezni
akar és igazoló nyilatkozatot attól, aki vádolni
akar ; lehetséges, hogy mondta, de végre is
mondta-e? Én Istenem! határozottan az ellenke-
zőt mondta. Ezt mondta : « Amit a pásztorlevél
szem előtt tartott, az nem a tanyai iskola volt,
ahol a tanító vagy tanítóné egyszerre tanítja az
egymástól gondosan különválasztott leányokat
és fiúkat, de azon iskola, ahol szándékosan, rend-
szeresen . . . van a két nem együtt tartva ». Ime,
ezt mondta Hannotin mester ; a pontosság lelki-
ismeretességével és igazságosságból is mellőzte
a szegény kis tanyai iskolákat, ahol akár egy ta-
nító, akár egy tanítóné, hat kis fiúból és négy kis
leányból állván az osztály *s egymaga lévén*, majd-
nem kényszerítve van feltartani s képes is fel-
tartani akár az osztályban, akár a szünórán az el-
különítést s tényleg fel is tartja azt ; azon igen
számos iskolára célzott, — miként a La Croix
vizsgálata bebizonyította — ahol szándékosan,
rendszeresen (miért? kényelmi szempontból) a
tanító és tanítóné — *ketten lévén* — a különneműe-
ket együtt tartják, magához vévén a tanítóné a
nagyon fiatal kis fiúkat és kis leányokat, a tanító

pedig az előrehaladottabb korú kis fiúkat és kis leányokat.

Hát mit tesz a törvényszék? *Elkülöníti* a mondatnak azon tagját, ahol Hannotin mester *megteszi az engedményt*, amit tennie kellett és nem veszi számba a mondat azon tagját, ahol a kritika van és azt *konkludálja*, hogy elismerte Hannotin mester, miszerint az iskolákban a nemek szigorúan el vannak különítve egymástól; és *kinyilatkoztatja*, hogy elismerte, miszerint a nemek *minden iskolában* szigorúan el vannak különítve egymástól.

Jegyezzük még meg, hogy ahhoz, miszerint ekként konkludáljon és ekként nyilatkozzék, kényszerítve volt megváltoztatni a macskaköröm közé tett szöveget, nemcsak az idézetet csonkítván meg, de egymásután meg is változtatván azt. Mert miként idéz? «a tanyai *iskolákban* a leányok és fiúk gondosan el vannak különítve egymástól», az, amit a pásztorlevél szem előtt tartott, nem a tanyai iskola, *ahol* egy tanító tanítja egyszerre az egymástól gondosan elkülönített leányokat és fiúkat, de azon iskola, *ahol . . .*» az ellenkezőnek van helye. Oly módon, hogy egy kifejezést, mely magábanvéve azt jelenti, *hogy vannak* kifogástalan iskolák és *hogy vannak* igen megróhatók, egy olyan kifejezéssel helyettesít, amely azt állítja, hogy *minden* iskola kifogástalan.

Íme, a szöveg elszigetelése által, majd még azonfelül a szöveg megváltoztatása által, melyet már elszigetelvén eltorzítottak odajutnak, hogy valakivel *nemet* mondatnak, aki *igent* mondott. Vannak esetek, amelyek sajnos sokszor előfordulnak és amelyeknél fájlalom hogy nem lehetek Pascal.

Hát némelyek efelett méltatlankodnak és azt kiáltják, hogy a francia bírának nincs erkölcsi érzékük. Ez tökéletes és teljes tévedés. Annyi erkölcsi érzékkel bírnak, mint bárki, de sajátos fogalmuk van a bíróságról. Úgy tekintik a bíróságot, mint a kormány szervét, mint annak egy részét. A kormány nevezi ki, fizeti a bíróságot, részét képezi annak; ő az ítélkező kormány. Tehát mindazon ügyekben, amelyekben a kormány nincs érdekelve, igazságosan és jogászilag ítélkezik; de mindazon ügyekben, ahol a kormány van érdekelve, a kormány véleménye szerint ítélkezik és amiként azt előre kikérte, megkapta vagy feltételezte; az ilyen ügyben nem ítélhet saját maga és nem ítélhet a maga feje szerint; egyenesen a hatalom ítélt, egyszerű szócsőnek használván a bíróságot.

Ellenvethetik, hogy ez azt jelenti, hogy a kormány csak akkor bíraskodik, midőn bíró is, ügyfél is. Hát persze. Midőn nem ügyfél, bocsáthat más bírakat a maga helyére, de ha ügyfél, ő maga ítélkezik, mert mások nem adnának talán neki igazat, ami meg nem engedhető. Mit jelent ez? Én, bíróság, aki részét képezem a kormánynak, nem engedem meg, hogy a kormánynak ne legyen mindig igaza, mert a kormány én vagyok. Nem lehet tőlem azt követelni, hogy saját magamat ítéljem el.

— De ebből az következik, hogy mindazon ügyben, ahol egy egyén vagy egyének csoportja áll szemben az állammal, már eleve az van elítélve.

— Világos.

— Nem volna jobb, ha ez másként volna?

— Talán, de hogy ez másképpen lehessen, az

kellene, hogy *egy hatalom* létezzék az állam és az egyén között s éppen ez nincs. Amit szerveztek, az a bírói és a végrehajtó hatalom zűrzavara. Ám legyen, igen jól ítélkezik mindazon ügyekben, amelyek nem érintik, de mindazon ügyekben, amelyek érintik, a maga érdekében ítélkezik. És mi össze lévén zavarva vele, ő lévén mi, tisztán és egyszerűen felkérjük, hogy a mi helyünkön ítélkezzék, hogy ne vessék szemünkre — ami kis újságírók gyermekjátéka lenne — indokaink sajátosságát, amidőn politikai ügyről van szó.

Attól kezdve, midőn olyan ügyekről van szó, ahol a kormány van érdekelve, hát értsétek meg, mi nem vagyunk többé bírák, mi a király emberei vagyunk, a fejedelem emberei, mi ítélkező kormány, vagyis magát védelmező kormány vagyunk és indokaink éppen olyanok, mint a minisztérium politikáját védelmező és annak részét képező tárcanélküli miniszter beszédei, akinek bizonyára nem fogják szemére hányni hibás következtetéseit, álokoskodásait, megcsontított idézeteit, szövegferdítéseit és inverzióit.

Ime, ez igen jó okoskodás, de hát mi ez? Ez a bírói felelősségnek a bírák válláról a kormány vállára való igen kényelmes áttétele legalább is mindazon ügyekben, ahol a kormány van érdekelve. Ime, egy felelősség, amely legalább e pontra nézve nyeresége a modern bíróságnak, szemben a régi uralom bíróságával. Jegyezze meg az olvasó, ha visszaemlékezik arra, amit fentebb mondtunk, hogy ez legalább is két felelősséget hoz létre. Tehát a bírói hatalomra nézve két felelőtlenséget: a törvény szigorú alkalmazása okából az automatikus jogszolgáltatás okából való

felelőtlenséget és a függőség okából való felelőtlenséget az autonómia hiánya miatt, a központi hatalom mellett.

Amint el kellett következnie, be is következett, hogy ezen két felelőtlenség egymásfölébe helyezkedik s egyik a másikhoz csatlakozik. Megtörténik az is, hogy összeütközésbe jutnak egymással. A felelőtlenségek összeütközése, nem a kötelességek, de a kötelességek hiányának összeütközése, ami különös dolog. Ezt tökéletesen így lehetett látni. 1906. év júliusában a semmitőtörvényszéknek kellett egyszernél többször ítélnie Dreyfus kapitány ügyében. Ha azt a második haditanács által tévesen elítéltnek találja, a törvény szerint nem tehetett egyebet, mint visszautalja egy harmadik haditanács elé. Van ugyan egy cikk (a büntetőperes eljárásról szóló törvénykönyv 445. cikke), amely visszautalás nélkül engedi meg a megsemmisítést, amely azonban nem alkalmazható, midőn még életben levő elítéltről van szó és csak azon esetre, ahol az ügyből többé semmi sem áll fenn, ami büntettnek vagy vétségnek volna minősíthető. Például ha azzal vádoltattam volna, hogy megöltem Pált és ezért elítéltettem volna és ha időközben bebizonyult volna, hogy Pál öngyilkos lett, nincs többé semmi *rám nézve vagy bárkire nézve*, ami büntettnek vagy vétségnek minősíthető volna. De ezen cikk nem alkalmazható a Dreyfus-ügyre, mert az, hogy Dreyfus ártatlan, lehetséges volt, de hogy 1894-ben az árusítás ténye fennforgott legyen, az sem vitás nem volt, sem vitatva nem volt és fennállott; másrésztől Dreyfus életben lévén, a 445. cikk által megjelölt kifogás nem forgott fenn.

És mindezen indokok miatt a semmitőtörvényszék törvényesen nem tehetett mást, minthogy Dreyfust egy harmadik haditanácshoz utalja. Ugyanezt mondta Manau államügyész az első felülvizsgálat folyamán, jóllehet kedvező érzülettel volt Dreyfus iránt: «Ahhoz, hogy lehetséges legyen Dreyfus ártatlanságát kijelenteni, először nekünk (közvádlónak), azután önöknek (bíráknak), (nekünk hic et nunc) *az kellene, hogy Dreyfus meghalt legyen...* A törvény erre nézve semmi kétséget sem hagy fenn. Elegendő azt ismerni és hogy megismerjük, olvasni».

A semmitőtörvényszék tehát nem tehetett mást, mint meg nem semmisíteni az ítéletet vagy visszautalással megsemmisíteni.

Ámde a kormány már megelégette ezt a vég nélkül való ügyet, sőt nem is volt szüksége arra, hogy ezt a semmitőtörvényszéknek megmondja; a semmitőtörvényszék ezt éppen úgy tudta, mint mindenki.

Tehát látjátok a két felelőtlenség összeütközését? Ha a törvényszék a törvényhez alkalmazkodik: felelőtlen; «Fedve vagyok a törvény által; támadjátok meg a törvényt, amit határoztam, azért mosom a kezeimet, mert a törvény határoz és nem én».

— Ha a törvényszék engedelmeskednék a kormánynak vagy a kormány óhajtásának nem engedelmeskedik a törvénynek, éppen úgy felelőtlen: «A kormány ágense vagyok, mosom a kezeimet azért, amit határoztam; ő ítélkezik az én számmal, nem én».

— De elforgatja a törvényt, ami éppen oly ke-

véssé van megengedve neki, mint neked, minthogy az senkinek sincs megengedve.

— Lehet, de mondjátok ezt neki, ne nekem.

A törvényszék tehát nagyon kényelmes helyzetben volt... Dehogy volt, mert ebben a különös összeütközésben, ha mindenféle felelőtlen volt is, mégis legalább az alakszerűségben kellett megnyugtattnia a közönséget, a törvényt és a fejedelmet; mert ámbár a bíróság az új rendszerben nem egyéb, mint a fejedelem ágense, kell, hogy a törvény szerint, a törvény szövege szerint ítélezzék.

Azután visszautalás nélkül akarván az ítéletet megsemmisíteni, ámbár a törvény szerint nem semmisíthette meg, csak visszautalással, mégis hogy visszautalás nélkül semmisítse meg, kitalálta, hogy rátámaszkodjék magára azon szövegre, amellyel a törvény azt megtiltotta. Ahelyett, hogy idézte volna a 445. cikket, amely ez: «Ha az ítélet megsemmisítése egy életben levő elítéltre nézve nem enged többé semmit fennforogni, amelyet büntettnek vagy vétségnek lehetne minősíteni», ezt hitelesíti: «Ha az ítélet megsemmisítése nem enged semmit fennforogni, amely az *elítél terhére* büntettnek vagy vétségnek volna minősíthető, semmiféle visszautalás sem fog kimondatni». Látjátok a különbségeket. Először is az ítélet szövegében ez van: «Az elítél terhére», ehelyett: «Egy élő elítéltre nézve», ami nem mindenben ugyanaz a dolog.

Az *élő* szó kihagyásával az ítélet szerkesztője kétségtelenül el akarta fordítani az olvasó figyelmét azon ideától, hogy Dreyfus meghalt, mert

szüksége volt erre azért, hogy lehetséges legyen a megsemmisítés visszautalás nélkül.

A «*vádlottra nézve*» kifejezésnek a *vádlott terhére* való megváltoztatása által az ítélet szerkesztője ki akarta kerülni ezen kevésbé franciás fordulatot, «büntettnek vagy vétségnek lehetne minősíteni az elítéltre nézve» («*être qualifié crime au delit a l'égard de*»), azon fordulatot, amelyhez az új szöveg kritikai módszere vezette, hogy mindenkéfelett jól meg akarta jelölni azt, hogy véleménye szerint semmi sem maradt fenn Dreyfus-ra terhelőleg.

A szöveg ily hűtlen visszaadása még a könnyebb fajtából való. A legsúlyosabb és a leglényesebb az, ami abban állott, hogy ezen szavakat: «az elítéltre nézve», ezen szavak *után* helyezi el: «nem enged semmit fennforogni, amit lehetne», ahelyett, hogy elől hagyta volna, miként az a törvény szövegében van. Ez egy ú. n. *invertatur*, miként nyomdász-nyelven mondják. Hát egy *invertatur* néha semmit sem változtathat meg a mondat értelmében, mint például ebben: «szűrdolmány» és «dolmányszűr»,¹ de minden tekintetben meg is változtathatja azt és ez történik itt.

Ha ebben a mondatban: «ha az ítélet megsemmisítése egy élő elítéltre nézve nem enged semmit sem fennmaradni, ami büntettnek vagy vétségnek volna minősíthető», ezen szavak: «egy elítéltre nézve» az *ítéletre* vonatkoznak, akkor a mondat ezt akarja kifejezni: «Ha egy élő elítéltre vonatkozó ítéletet megsemmisítünk és nem marad fenn többé semmiféle büntett és egyáltalában semmi, bárki terhére sem».

Ha pedig ebben: «ha az ítélet megsemmisítése

nem enged semmit sem fennmaradni az elítéltre nézve, ami büntettnek vagy vétségnek volna minősíthető», ezen szavak: «az elítéltre nézve», a *fennmaradna* szóra vonatkoznak, akkor ez ezt akarja kifejezni: «Ha a vádlott általunk többé nem tekintetik bűnösnek».

A két értelem száz mértföldre van egymástól, annyira, hogy a törvény szerinti szöveg megtiltja a visszautalás nélküli megsemmisítést, a törvénytörvény-szék által elfogadott szöveg pedig megengedi és ez egy egyszerű inverzió által van így. Ez a szavakkal való bűvészkedés diadala; a semmítő-törvénytörvény-szék 1906 júliusi tagjai páratlan szemfényvesztők lettek volna.

Ezen pont felett vita volt. Charpentier Armand (1911 márciusi *Annales de la Jeunesse Laique*) írja: «Hogy a semmítő-törvénytörvény-szék bíráit hibával lehessen vádolni, a *l'Action Française*² nekik tulajdonítja az általuk elforgatva gyártott szöveget. Ime, amelyet nevetséges beszéd módján a *l'Action Française* «Talisman»-nak nevez:

445. cikk.

A törvénykönyv szövege:

Ha az ítélet megsemmisítése *egy élő elítéltre nézve* nem enged semmit fennmaradni, ami büntettnek vagy vétségnek volna minősíthető, semmiféle visszautalás nem fog kijelenteni.

A törvénytörvény-szék által hitelesített nem létező szöveg:

Ha az ítélet megsemmisítése nem enged semmit fennmaradni, ami az *elítélt terhére* büntettnek vagy vétségnek volna minősíthető, semmiféle visszautalás nem fog kijelenteni.

«Balfelől dőlt betűkkel van kiírva a törvénykönyv szövegében beírt négy szó, amelyeket a semmítőtörvényszék kihagyott. Jobbfelől pedig azon szavak vannak kiírva, amelyeket a szöveg egy másik helyére tett a törvényszék.»

«Tehát a törvényszék ítéletének ez az egyetlen helye — írja Charpentier — ahol a kérdésben levő törvénycikk szövege idézve található: «Tekintve azon érvek összességét, melyek a felülvizsgálatot megelőzték következik, hogy az új tények vagy a haditanács ismeretlen ügyiratai az elítélt ártatlanságát megerősítő természettel bírnak... és hogy vizsgálatot kell az ügy alapjára nézve meg-ejteni és alkalmazni a büntetőperrendtartást tartalmazó törvénykönyv 445. cikkének befejező szakaszát, amely szerint ha a kijelentett megsemmisítés egy élő elítéltre nézve nem enged semmit fennmaradni, ami büntettnek vagy vétségnek volna minősíthető, semmiféle visszautalás nem fog kijelentetni».

«Elegendő — mondja tovább Charpentier — a balfelől levő hasábhöz visszatérni, hogy lássuk ezen idézet aggályos pontosságát. *A l'Action Française* követte el a hibát, amelyet a semmítőtörvényszéknek tulajdonít.»

Tökéletesen pontos eljárás, hogy a törvényszék a törvény szövegét úgy idézte ítéletében, mint később Charpentier. De az is tökéletesen pontos eljárás, hogy a törvényszék ítéletének záradékában utal és támaszkodik ezen törvényszövegre és így idézi: «Tekintve végső elemzésben, hogy a Dreyfus ellen emelt vádból semmi sem áll fenn és a haditanács ítéletének megsemmisítése *semmit sem enged fennmaradni, amit az ő terhére büntettnek vagy*

vétségnek lehetne minősíteni, tekintve ennek folytán, hogy a 445. cikk alkalmazása mellett semmiféle visszautalást nem szabad kijelenteni...» Amiből nyilvánvaló, hogy a semmítőtörvényszék kétszer idézte a 445. cikk szövegét: először igen hűségesen, másodszor pedig, midőn határozata miatt rá támaszkodik, megváltoztatva. Azt mondhatnák, hogy azért, mert önmaga akarta megmutatni ezen kétféle idézés által, miként kellett volna neki ítélkeznie a törvény szerint és miként ítélte annak ellenére. És alapjában ez a véleményem és ez van a rendszeremben: a törvényszék meg akarta mutatni, hogy igen jól ismeri a törvényt, hogy előtte volt, hogy olvasta azt és hogy államérdekből ítélkezett annak ellenére. Az általam adott ezen magyarázat bizonyára a legkedvezőbb neki.

Még egy különös részlet: a *Gazette des Tribunaux* hozván az ítéletet, az ítélet ezen szelleméről, ezen alapelvéről, nem tudom egészen, miként kell mondani, ezt bocsátotta előre (a jogtudomány számára): «Mikor egy határozat megsemmisítése, melynek felülvizsgálása kéretett, semmit sem enged fennmaradni, ami az elítélt terhére büntettnék vagy vétségnek volna minősíthető, a semmítőtörvényszék által semmiféle visszautalás kijelentése nem történhetik a büntetőtörvénykezési eljárást tartalmazó törvénykönyv 445. cikke végső szakaszának szavai szerint. Ebből következik, hogy ez az igazi szövege a 445. cikknek, amely elrejtve marad az 1906 júl. 12-iki ítélet egy szegletében s amely végeredményben a törvényben megmarad; de a megváltoztatott szöveg képezi a jogi álláspontot. Ez megneveztetheti Heraclitot.»

Annyi bizonyos, hogy a törvényszék egy olyan

törvényt alkalmazott, amelyet ő maga gondolt ki. Maguk Dreyfus védői elismerik ezt, csak hogy talán indokoltan azt mondják, hogy csendet kellett teremteni és hogy a semmitőtörvényszék ekként érte el annak megvalósítását. Lehetséges. Ámbár ítélete újra életrekelte a polemiákat, de kikerült egy harmadik új pert a haditanács előtt s talán kissé nagyon is kedvezett azon lecsendesítésnek, amely nem volt ellenére.

Csak hogy ami talán nem is volt célba véve: 1-ször függőben hagyta örök időre és az egész történet számára a Dreyfus-ügyet, ahelyett, hogy lezárta volna; 2-szor elítélte Dreyfust.

Függőben hagyta, ahelyett, hogy lezárta volna az egész történet számára a Dreyfus-ügyet. Valóban, ezt fogják mondhatni örökké: «Dreyfus-t elítélte két haditanács, másrésről felülvizsgálatra utalta a semmitőtörvényszék ítélete, majd felmentette a semmitőtörvényszék, ámde a törvény beigazolt megmásításával; a dolog legalább is egyensúlyban van; az ügy függőben marad, végnélkül lehet tárgyalni. És tényleg az a véleményem hogy végnélkül fogják tárgyalni s igen jogosan a semmitőtörvényszék utolsó ítélete s azon mód szerint, amely szerint az azt megszerkesztette.

A semmitőtörvényszék pedig utolsó ítéletével *elítélte* Dreyfust. Bizonyára elítélte, mert a törvény szellemével és betűivel ellentétes ítélete által egyedül azt akarta, hogy Dreyfust egyáltalában nem engedi egy harmadik haditanács elé állítani. Kijelentette egyrésről, hogy a visszautalás nélkül megsemmisítés nem történhetik meg, csak a törvény megváltoztatásával, ami tökéletes erkölcsi elítélés; másrésről pedig kijelentette, hogy bár-

mely haditanács elé utaltassék is Dreyfus, csalhatatlanul újból elítéltetik, ami szinte elég tökéletes erkölcsi elítélés.

A törvényszék ítélete által elég világosan ezt mondja: «a törvény azt akarja, hogy Dreyfus felett még egy haditanács ítélkezzék, de mivel még minden haditanács által elítéltetett, felmentem én a törvény ellenére»; ez világos elítélés.

Annyira világos — jegyezze meg magának az olvasó — hogy Dreyfust csak két haditanács ítélte el, a semmítőtörvényszék pedig ítélete által olyanná tette, mint akinek minden lehető haditanács által el kell ítéltetnie, tehát hogy ne utaltassék bármely más haditanács elé: felmenti. Azt akarta mondani és nem is akart másként eljárni: «Kijelentem, hogy Dreyfus mindig el fog ítéltetni». Egy humorista ezt mondaná: «a semmítőtörvényszék a világon a legrosszabb szándékkal viseltetett Dreyfus iránt, mert ítéletével mindenkinek kiabálta, hogy lehetetlenség volt Dreyfust felmenteni».

Nem így van és a törvényszéknek nem volt Dreyfus iránt rossz szándéka; de be kell ismerni, hogy ezt el lehetne hinni. Annyi azonban bizonyos, hogy erkölcsileg annyira elítélte, amennyire csak lehetett.

Ez annyira igaz, hogy — miként tudjuk — a békés emberek meg voltak elégedve az ítélettel; de a tiszta *Dreyfusistáknak* nagyon rosszul esett. Nagyon érezték, amit mondtam, hogy az ügy újból függővé tétetett anélkül, hogy valaha le lehessen zárni és az, hogy a felmentés csak ilyen mesterséggel és ilyen ítélettel volt lehetséges, nagyon is elég kegyetlen elítélés volt. Az 1906

júl. 12-iki ítélet jogászi bűvészkedés, sőt több, páratlan ügyetlenség.

De hát ezt a jogászi csűrés-csavarást, ezt az ügyetlenséget a semmitőtörvényszék követte el? A világért sem. A kormány követte el. A kormány volt az, amelynek 1899 júl. hónapja óta az volt szándékában, hogy Dreyfus bíróra, bárkik legyenek is azok, ráerőszakoljon egy felmentő ítéletet, ami de Gallifet hadügyminiszternek Waldeck-Rousseau-hoz, a tanács elnökéhez intézett ezen leveléből következik: Hétfő, 1899 júl. 10. «Kedves elnököm és barátom! Nagyon «nyílnak» taláta Ön (a szöveg szerint valószínűleg ezt akarja mondani: nagyon szabadon hagyva a teret) azon utasításokat, melyeket a rennesi haditanács kormánybiztosához intézni határoztam el; ezeket én igen határozottaknak (valószínűleg: nagyon szigorúaknak) találtam. Két nap óta minden figyelmeztet ezen ügyre fordítottam és azon indokokból, amelyeket Önnek ezen levélben kifejték, elhatároztam, hogy nem küldök semmiféle utasítást, ami a gyakorlattal megegyező és ami gyakoroltatott is, p. l. a Bazaine-pör esetén. Higyje meg nekem, midőn azt állítom Ön előtt, hogy ami hasznos volna a polgári rendű bírákra nézve, az ártalmas midőn a kormány bizottságairól, a haditanács elnökéről és katonai bírákról van szó... Ha mi bármiféle ügybe beleavatkozunk, meg vagyok arról győződve, hogy marasztaló ítéletet készítünk elő. Erről annyira bizonyos vagyok, hogy igen tartózkodom ebben közreműködni. A haditanács bírái, valamint a kormánybiztos közös utasítást kaptak társaiktól: «Ne vegyen számba semmiféle tanácsot, semmiféle rendeletet — mond-

ták neki — ez a kormány által állított csapda lenne!» Mindnyájan ezen viszonyban vannak hivatalos állásukon kívül. Utasításaink nem maradnának titokban; közzétennék, magyaráznák, rossz hírbe hoznák és a kormánybiztos nem venné azt számba. Dicsőségszomjas ember, aki összes utasításainkból piédesztált fog készíteni magának, amelyeket tombolva fog lábbal tiporni. Ebben a pillanatban mi ezt nem tudjuk megváltoztatni. Nincs semmi ideám a jogtudomány szabályairól, de van egynémely ismeretem a katonatisztek különböző lélekállapotáról... Végzem, azt állítván Önnek, hogy ha beszélünk és írunk, a marasztaló ítélet biztosan bekövetkezik... Gallifet».

Ez a történeti levél erősen bizonyít a dolog állása mellett. Először bizonyítja, hogy az 1899-iki kormány nyomást akart gyakorolni nemcsak a haditanács mellett levő biztosára, ami teljesen törvényes volt, de a haditanácsra és ezen tanács bírásra is, jóllehet de Gallifet ezt mondja Waldeck-Rousseau-nak: *«higgye el nekem...»* közbenjárásunk ártalmas lenne «a kormánybiztosra, a haditanács elnökére, a katonai bírákra»; tehát Waldeck-Rousseaunak az volt a véleménye, közbenjárni és pedig elég erélyesen a kormánybiztosnál és magánál az elnöknél és a bíráknál is.

Ez a levél először azt bizonyítja, ami igazság szerint nem szorult bizonyításra, amit de Gallifet mondott kormánybiztosáról, azt Waldeck-Rousseaunak kellett némi keserűséggel elmondani de Gallifetről: «Én most ezt nem vagyok képes megváltoztatni».

Ez a levél továbbá azt bizonyítja, hogy dacára eltérésüknek, Waldeck-Rousseau és de Gallifet

teljes egyetértésben vannak abban, hogy a kormány ezen közbenjárása azoknál, akik ítélkeznek, s hogy a fejedelem ténye *«Igen hasznos lenne a polgári rendű bíráknál»*. Efölött semmi eltérés, semmi egyenetlenség, semmi különbség, minthogy itt nem lehetséges sem kételkedés, sem tétovázás; Waldeck-Rousseau éppen úgy meg volt győződve, mint de Gallifet és de Gallifet éppen úgy, mint Waldeck-Rousseau, hogy a polgári bírák engedelmeskedni fognak.

És jegyezze meg az olvasó, hogy ez azért van, mert Waldeck-Rousseaut — aki ügyvéd és aki járatos a polgári bíróság szokásaiban — azon gondolat ragadta magával, hogy éppen így fognak eljárni a katonai bírák is és hogy ezeket is ugyanazon módon lehet *kezelni*; ez azért van, mert de Gallifet, aki katona s akinek *«van némi ismerete a katonatisztek lelkiállapotáról»* egyáltalában nincs ugyanazon véleményen, mert azt hiszi, hogy minél inkább akarják, hogy a katonatisztek engedelmeskedjenek, annál kevésbé fognak engedelmeskedni. De úgy az egyiknek, valamint a másiknak az a véleménye, hogy a katonai engedelmesség ezúttal a polgári bíráknál van meg.

Miért van ez? Azért, mert a tisztek és a bírák közt mintegy fajkülönbség van? Egyáltalában nem azért; ki állíthatná ezt? Egész egyszerűen azért, mert egy haditanács bírái tökéletesen függetleneknek érzik magukat, a polgári bírák pedig egyáltalában nem érzik magukat ilyeneknek. A katonatiszt, aki a haditanácsnak egyidőre bírója, akként vélekedik, amint megértette és a következő nap visszatér állásába körülbelül úgy, mint egy polgári esküdt. Azt mondom, körülbelül,

minthogy ez nem minden tekintetben ugyanaz a dolog ; ez a katonatiszt nagyobb veszélynek van kitéve, mint a polgári esküdt ; visszaemlékezhetnek rá később, hogy részt vett egy haditanácsban, amely a kormány óhajtásaival ellenkezőleg ítélezett és előmenetele megérezheti ezt és ha csak saját érdekétől kér tanácsot, jobban fogja tenni, ha az ösztökélések, vagyis a kormány óhajtásai szerint fog ítélni ; de végre is nem olyan, mint a polgári bíró, akinek az a rendeltetése, hogy egész életén át bíró maradjon és nap-nap mellett érintkezésben legyen a kormánnyal. Függetlensége sokkal nagyobb ; végeredményben ez középhelyet foglal el a polgári rendű bíró függetlensége, amely igen csekély és a polgári esküdt függetlensége közt, amely abszolút.

Ime, miért *hasznos* a kormány nyomása arra, aki ítélt, ha polgári bíróról van szó és *ártalmas*, midőn katonai bíróról van szó, mint amilyen *hasznos*, ha polgári bíróról van szó.

Jegyezze meg az olvasó, hogy senkit sem támadok egyénileg. A rennes-i katonai bírák magaviselete 1899-ben helyteleníthető s a polgári bírák magaviselete 1906-ban védelmezhető. Azt lehet mondani, hogy a rennes-i katonai bírák a szenvedélyeknek engedelmesskedtek (azon elfogultságnak, hogy az előbbi bírákat meg ne hazudtolják, a katonai szolidaritás ösztönének stb.) és azt lehet mondani, hogy a polgári bírák 1906-ban engedelmesskedtek . . . kétségtelenül a kormánynak és engedelmesskedvén a kormánynak, nem tettek mást, mint engedelmesskedtek az államérdeknek, ami fontos dolog.

Fennmaradna megtudni, vajjon határozottan,

felsőbb államérdek-e az, hogy legyen oly hatalom, amely szembehelyezkedjék azon államérdekkel, amelyet a kormány adott alkalommal szem előtt tart. Ez még megvitatható lenne. Ámde visszatérek a tárgyhoz és megfontolva az 1906-iki ítéletet egyszerűen és magában véve, amely kétségtelenül a körülményekhez alkalmazkodik, kérdem: hogyan képes egy jogszolgáltató bíróság némi tekintetben lényegileg ekként eljárni? azért, mert felelőtlennek érzi magát és mert felelőtlen akar lenni. Két felelősség közé fogva, ami nagyon ritka és eléggé különös, *mindent* másokra hárít. Egyrésztől ítéletét a törvényre hárítja, amelyet különben képvisel: «Nem én ítélek, a törvény ítélt»: másrésztől személyes felelősségét, amelyet magának a törvénnyel szemben megenged, a kormányra hárítja: «Mindenki jól meg fogja érteni, hogy amikor megkerülöm a törvényt a Dreyfus-ügy megakasztása miatt: a kormány óhajtásának engedelmességek; vádoljátok a kormányt». De hát mi ez, miféle bíróság ez? Egy nagyon okos, nagyon bölcs, nagyon felvilágosodott, sőt nagyon tehetséges bíróság, amelynél a felelősség összes gondja eltűnt.

Elődeinek egyike, a restauráció alatt ezt mondta az akkori kormánynak: «a törvényszék ítéleteket hoz és nem szolgálatokat teljesít». Látjátok: «a holtak, akik beszélnek». Látjátok, miként maradt fenn ezen 1820-iki bíróságnál azon gondolkodás, amely az 1750-iki bírakat lelkesítette? A törvényszék ítéleteket hoz és nem szolgálatokat teljesít? Mit akar ez jelenteni? Ezen szavak egy 1750-iki bíró szájából, az állami rend egy tagjától és aki semmi módon nem függ a központi hatalom-

tól, egészen természetesek és egyedül méltóságának nagyfokú érzetét bizonyítják ; de egy 1820-iki bíró által kijelentve, nem egyéb elavult kifejezésnél (archaizmusnál). Az 1820-iki bíró nem lévén egyéb, mint hivatalnok, olyan mint a préfet, nem teljesít egyebet, mint szolgálatokat. Egyébiránt kényelmére szolgál mindazon ügyekben, amelyekbe a kormány nem avatkozik, lelkiismeretesen a törvény szerint ítélni ; de attól kezdve, hogy a kormány beavatkozott, már csak azért is, mert a kormány embere, nem szabad más törvénnyel és lelkiismerettel bírnia, mint maga a kormány ; másként nagyon következetlen, sőt természetellenes lenne ; a kormány ellen ítélkező kormányember lenne, más szavakkal : a kormány ellen ítélkező kormány, ez tiszta anarchia lenne.

A Dreyfus-ügy lezárása végett olyan ítéletet hozván a semmitőtörvényszék, amely meg nem áll, egyszerűen azon óhajtásnak engedelmeskedett, hogy ne legyen anarchia.

Következményeiben kedvező, de kissé szomorú, hogy ez a bíróságnak minden felelősségtől való felmentése tényéhez vezetett. Kétségtelenül örvendezhetett efelett, hiszen mi sem kellemesebb, mint ezt mondani : «senki — ha csak kissé nem bolond — nem vádolhat engem». Különben a dolog igen súlyos. Az a nemzet, amely felett felelőtlen emberek ítélkeznek, a kik magukat felelőtlennek tudják, felelőtleneknek mondják, akik megmutatják, hogy felelőtlenek és akiket a hatalom is felelőtlenekké akar tenni, veszélyben érezheti magát. Azt a kérdést vetheti fel, vajjon nem felette veszélyes-e az egyesekre, ha az egyesek és az

állam közti minden perben — az ítélkező állam lévén a bíróság — szükségképpen az egyesek ellen ítélkezik? Azt a kérdést vetheti fel: «vajjon nem az önkényuralom-e ez?»

Nagyon valószínű, hogy ez az önkényuralom Franciaországban 1789-ben kezdett teljességhez jutni, majd a részletekben tökéletesített; egyébiránt még most is tökéletesíthető. Ez a szocialista uralom dolga lesz.

Montesquieu mintegy meg volt ijedve ezen gondolattól: a kormány ítélkezik. Ezt mondá: «a despotikus államokban maga a fejedelem ítélkezhetik (és megfordítva, mindazon uralom, ahol a fejedelem maga ítélkezik, despotikus). A monarchikus államokban ezt nem teheti, mert az alkotmány volna lerombolva; a közvetítő hatalmak megsemmisítve, megszűnni látnánk az ítélet összes formalitásait (magát a törvényt, melynek alakszerűségei csupán oltalmul szolgálnak, kiforgatva); félelem fogna el mindenkit, kétségbeesés ülne ki mindenki arcára; nincs többé bizalom, becsület, szeretet, biztonság, nincs többé monarchia... ha maga ítélkeznék, ő lenne bíró és fél. De a despotizmusban éppen az fontos, hogy midőn egyes emberrel pereskedik, a fejedelem legyen ugyanazon időben fél is, bíró is; enélkül nem volna önkényuralom.» Éppen itt tartunk. Az állam a bíróságból saját magát kiegészítő szervet alkotván, despotikussá lett, amennyire csak lehetett.

Ezen helyzetet igen élénken világítja meg Raymond Poincaré egy öreg bíró emlékeihez írt ékes előszóban. Guizot ezen szavainak idézésével kezdi: «attól fogva, midőn a politika a bíróságok övezetébe behatol, az igazság elköltözik onnan». Ez

nagyon is nyilvánvaló. De kérdi tovább Poincaré: «soha sem volt a bíróság sem romlatlanabb, sem lelkiismeretesebb, hogyan történik mégis, hogy részrehajlatlansága ily gyakran gyanúba vétetik?» Nem vádolja meg ezért az emberek növekedő gonoszságát, azt véli, hogy ez talán azért van, mert «az igazságszolgáltatás és a politika ritkán voltak annyira kitéve a veszélyes szerződéseknek és a gyászos zűrzavaroknak. Hajdan (a XIX. század közepe felé) a bíróság a családnak egy fajtát képezte, amely szigorúan el volt zárkózva, amelyet testületi, hierarchikus, majdnem papi szellem lelkesített s amelyet a világtól a megközelíthetetlenség szigetelt el. Ezen állapot bírt ugyan hibákkal; doktrinér, alakiságokhoz ragaszkodó és az új eszmékkal szemben csökönyös volt. De függetlenség és részrehajlatlanság által kiemelkedett a mindennapiságból. Egyébként nem volt teljesen mentes a politikai befolyásoktól. Igen gyakran volt ő is a hatalom kezei közt. Van Balzac-nál valahol egy vizsgálóbíró, aki Brieux és Bernéde Arthur bírák méltó előde. Camusot-nak hívják. A felesége féltékenyen gondoskodott pályafutásáról s egy bírói székről álmolván számára a seine-i törvényszéknél, gyengéden ezt suttogetta neki: «cicám, innen, a törvényszék tanácselnökségéhez nem fog más kelleni, mint valamely politikai ügyben teljesített szolgálat». Ilyenfajta szolgálatokat a bíró hajdanában legalább csak a kormány sürgős felhívására teljesített. Ez sok volt, *de jóformán semmi sem azon árhoz képest, amivel mainapság megelégszik.* Mainapság az elgyengült végrehajtó hatalom nem meri többé érinteni a bíróságok méltóságát, mi-

dőn az a törvényhozó hatalom ösztökélésének enged. Ámde a parlament a maga egészében és részeiben azon gondolkozás felé hajol, hogy az igazságszolgáltatás az ő hódolatára van, maga a közönség pedig azon meggyőződésre jut, hogy ennek *ekként kell lenni*.

«Hány igazságkereső embernek, akik attól félnek, hogy pervesztesek lesznek, nincs meg a jámborságuk (de nem — az intelligenciájuk) ahhoz, hogy képviselőjükhöz forduljanak! És hány képviselő van, aki illetlen vagy kényes kéréssel mer a bíróhoz fordulni! *Ezen személyes ingerenciák még kevésbé súlyosak*, mint azon kollektív beavatkozások, amelyekre a kamarák felhatalmazottaknak hiszik magukat; bírósági ügyekre vonatkozó interpellációk, a szószék magaslatáról követelt rendeletek, az igazságügyminiszterek számára való kemény meghagyások, vizsgáló bizottságok és mit tudom, miáltal? A politika ezer eszközt gondolt ki, hogy az igazságszolgáltatás csarnokába becsússzék és *régideje, hogy a félrevezetett és elbátortalanított igazságszolgáltatás már letett az ellenállásról*: nem olyan kamarák-e ezek, amelyek a közhatalom igazi letéteményesei és az előmenetel szuverén osztogatói? 1906-ban találkozott egy igazságügyminiszter, aki bírt azzal a bátor felbuzdulással, hogy egy kevés rendet állítson vissza ezen anarchiában, kiszabadítsa a bírakat a parlamenti rabszolgaságból s hogy bizonyos szilárdságot adjon személyi állapotuknak. Az általa ellenjegyzett dekrétum oly vihart keltett fel, hogy kijavítania és enyhítenie kellett azt. Ettől fogva egy bírósági főtanács felállításáról beszéltek, amely analóg azokkal, amelyek több minisz-

tériumban működnek és feladatuk: teljesen függetlenül értékelni a hivatalok birtokosainak előmenetelét. És bizonyára nem lenne semmi lehetetlenség abban, hogy az igazságügyminiszteriumban legyen egy olyan szerv, amely hasonló a bányák vagy a hidak és műutak főtanácsához (conseil général), a középiskolai oktatás főfelügyelői bizottmányához, vagy az összes többi hivatascsoportokhoz, amelyek a miniszteri választások önkényének korlátozására vannak rendelve.

Mindaz a nemzet üdvére fog szolgálni, ami a politika és jogszolgáltatás elkülönítésére és mindkettőnek az ő saját területükön való elhatárolására nézve fog tétetni. Ha a bíró nem fogja elérni felszabadítását a parlamenti gyámság alól: csakhamar vége lesz a jogszolgáltatás tekintélyének. Nem lesz többé szükség értekezéseket írni és olvasni az ítékezés művészetéről. «A fondorkodás (intrikálás) művészete mindenre elegendő lesz». Minden megfontolásra méltó ezen világos és magvas mondás. Jegyezzétek meg itt egymástól megkülönböztetvén a rendes és rendkívüli bírósági gyakorlatot. A rendes a kormány ingerenciája az ítélet alá bocsátott ügyekre; ez a mindennapos, ez a mindennapi élet. Azon pillanattól fogva, hogy a kormány valamely ügyben érdekelve van, az végeredményben az övé, a bíróság elismeri, hogy ez az ő ügye s hogy tartozik ezt ismerni s azt megítélni.

Rendes gyakorlat még a képviselők személyes ingerenciája a bíraskodási ügyekbe és ez nagyon érdekes, minthogy újból elénk tárja — akik műveimet olvassák, tudják, mily gyakran tettem vizsgálat tárgyává ezen kérdést — ezen törvény-

telen intézményt, de ami ezáltal nem kevésbé egyike Franciaország intézményeinek: t. i. a helyi kormányok. Franciaország sokkal inkább decentralizált, mint ezt általában hiszik. Minden département a préfet és a conseil général (département-i gyűlés) által adminisztráltatik és kormányoztatik . . .

A préfet és a conseil général által. Egyáltalában nem, ez egy elemi iskolás növendék felelete; amit Ön mond, az csak látszat. Minden département-et Quinze-Mille-jei kormányozzák, vagyis képviselői és szenátorai, egy kevésbé inkább képviselői, minthogy a képviselők gyakrabban ledöntik a kormányt, mint ahogy azt a szenátorok teszik, de végre is szenátoraik és képviselőik.

Mielőtt tovább mennénk, még egy megkülönböztetést kell tenni. Akarod-e Saon és Marne département, hogy megközelítőleg jól kormányozzanak? Csakis ellenzéki szenátorokat és képviselőket válassz. Miért? Mert ha csak ellenzéki szenátorokat és képviselőket választasz, ezeknek nem lesz semmi befolyásuk főnökeidre, bíráidra, mérnökeidre, útbiztosaidra és közigazgatásilag, vagyis körülbelül szabályszerűleg és törvényesen lehetsz kormányozva. De ha kormánypárti szenátorokat és képviselőket választasz, ezek fognak téged kormányozni. Franciaország ily módon némileg úgy van felosztva — s ebben van analógia — miként az írottjog és a szokásjog idejében volt. Miként szokásjogi és írottjogi tartományok voltak, ma állami és parlamenti tartományok vannak. Azon tartományokat, amelyeknek parlamenti képviselője ellenzéki, a kormány kormá-

nyozza, préfet-jei lévén ágensei; azon tartományokat pedig, amelyeknek parlamenti képvisellete kormánypárti, képviseljük kormányozza, amely előtt a préfet egyáltalában semmi és amelynek a préfet, nemkülönben az államügyész engedelmeskednek. Ebből következik — a politikának minden komoly dolga a legbohóbb lévén — hogy a préfet-ek semmit sem óhajtanak annyira, mint hogy ellenzéki département-be neveztesse nek ki, mert itt szabad kezük van és kevésbbé szeretik, ha kormánypárti megyébe nevezik ki őket, ahol alárendeltek; ebből az is következik, hogy a francia kormány nem kormányoz reálishan, csak az ellenzéki département-ekben, amelyek, minthogy ellenzékiek, az állam megyéi és csakis nagyon pártoskodó és prekarius módon kormányoz a kormánypárti département-ekben, amelyek, minthogy kormánypártiak, a parlament megyéi.

De ne gondoljuk, hogy ezen utóbbiak a számosabbak. Valóságos helyi kormányuk van. Szenátoraik és képviselőik egy départementi komitét alkotnak, amelynek nem szabad a préfet-nek ellenmondania. A kinevezéseket ők eszközlik, rákényszerítvén a miniszterre azokat, akik a miniszter hatalma alatt állanak és rákényszerítvén a préfet-ekre azokat, akik a préfet hatalma alatt állanak; áthelyezik azon néptanítókat, akik nem választási ágensek, minthogy vétenek az egyedüli hivatás ellen, amiért kinevezték őket és azokat is, akik nem elég buzgó választási ágensek, minthogy hiányzik belőlük a buzgóság azon egyetlen ténykedésben, amelyet tőlük kívánnak; közbenjárnak a bíróságoknál azon ügyekben, amelyekben vala-

mely pártfelük elítélhető volna, ami nagyon rossz példa volna és ami kompromittálná a köztársaságot; végre is ők kormányoznak.

Ezen igen jól szervezett és igen erős helyi kormányok, amelyeket mindössze egyedül azért alkottak, nehogy a törvény kormányozzon, mint-hogy a törvény kedvezhetne a köztársaság ellenségeinek, a mai rendszer legkülönösebb jelenségeinek egyikét képezik és eszes mechanizmusuk által a történetíró figyelmét keltik fel, egyébiránt pedig a harmadik köztársaság *lényeges intézményét* képezik.

Megértjük, mily kitűnő ürügyet talál a bíróság ezen intézményben arra, hogy minden felelősségtől felmentse magát, máskülönben pedig körülbelül azon lehetetlen helyzetben van, hogy nem képes valamely felelősséget érvényesíteni. Mert nehezebb ellenállani a helyi, mint a központi kormánynak, a helyi kormány sokkal inkább birtokában tart, sokkal inkább felügyel reád és sokkal szigorúbban elnyom. A központi kormánytól inkább meg lehet tagadni pártfelei valamelyikének felmentését bebizonyított vadászati kihágás esetén; mindent összevéve, jól tudjuk, hogy semmibe sem veszi azt, de nagyon tiszteletlen és igen veszélyes lenne a helyi kormánytól megtagadni azt.

Tegyük hozzá, hogy ha a bíróság nem engedelmeskednék a helyi kormánynak, szemben találná magát *úgy* a helyi kormánnyal, *mint* a központi kormánnyal, mert a helyi kormány tagjai mint köztársaságellenest jelentenek fel a központi kormánynak, a központi kormány pedig annyiban függ a helyi kormánytól, hogy azon parlamenti

tagokból van összealkotva, akik a központi kormányt oly könnyen megdönthetik. A bilines tökéletesen szoros, nagyon erős.

Következésképpen a francia bíróság, amennyire csak képes engedelmes — vagy ha így akarjuk — a lehető legkevésbé engedetlen a helyi kormány iránt a parlament megyéiben és ítéleteiért önként neki engedi át a felelősséget.

És ez — miként mondtuk — a rendes, a mindennapi. A rendkívüli — miként láttuk — s amire Poincaré sem mulasztotta el célozni, azon, még pedig eléggé számos ok, amidőn a törvényhozó hatalom magához ragad egy bírósági ügyet, amely előtte rosszul kezeltnek vagy rosszul elítéltnek látszik. Példa 1910-ben a Rochette-ügy. Rochette bankár és ügyes üzletember, aki egyébiránt kevéssé vonzó, rendkívüli eredményekkel és mérhetetlen népszerűséggel bír. Megszámlálhatatlan vállalatainak részvényesei bizalommal vannak iránta. A kormány — miként mondá — részint a megtakarított kis tőkékről való gondoskodásból és ez nem lehetetlen, mert lehet, hogy a kormánynak van néha gondja a nemzet közérdekeire, ami egészen a monarchikus kormányzat, az atyáskodó kormányzat hagyománya — és éppen ezen érdekekben, amelyet azon emberek iránt tanúsított, akiknek egyike sem panaszkodik, holott *panaszkodnia kellene*, van valami éppen oly megragadó, mint nevetséges, részint, ami pedig nem sokkal valószínűbb, de szintén valószínű, a bankároknak, az állam barátainak és Rochette ellenségeinek érdekében — elhatározta utóbbi elejtését. Nem járhatván el közvetlenül a törvényszéken, minthogy nincs panaszos, talált panaszost, feltámasztja,

felfedezi és mozgásba hozza a bírósági gépezetet. A képviselő-kamara, amelynek — úgy látszik — nincs ugyanaz a gondja, mint a kormánynak a kis megtakarított tőkére, parlamenti vizsgálatot rendel el, vagyis legalább erkölcsileg magához vonja az ügyet és megteszi magát bírónak. Mit akar ez jelenteni? Azt, hogy a király «Grandes Jours»-okat rendel el. Midőn a régi uralom alatt valamely tartományban a jogszolgáltatás a sokszoros büntettek és a bűnösök elhatalmasodása miatt tehetetlen volt, a király Grandes Jours-okat rendelt el, t. i. egy teljhatalmú igazságügyi főtörvényszéket alkotott, amely határozottan őt, a királyt képviseli és amelynek joga volt mindazt tenni, amit ő maga tehetett. Éppen így a kamara, vagyis a Souverain, vagyis a fejedelem, vagyis Franciaország, megállapítván vagy megállapítani vélvén, hogy a bíróság olyan ügyben, melybe a kormány beleártja magát, mint mindig s miként ez neki elve, engedelmeskedik a kormánynak; mi több, megállapítván azt, hogy a kormány talán saját érdeke szavára és nem Franciaország érdeke szavára hallgatott: megtartja a maga Grandes Jours-jait, kijelenti, hogy ő, a főhatalom, mint souverain, önmaga fog ítélni. A kormány helyettesévé teszi magát, amely önmagát tette a bíróság helyettesévé; «a fejedelem ténye» fölé helyezi a saját «fejedelmi tényét», amelyet a kormány a bíróság fölé helyezett; kiveszi a kormány kezéből, amely kivette a bíró kezéből; alapjában rossznak jelenti ki a kormány önkényét, azért mert a magáéval helyettesíti azt.

☞ Montesquieu egy éjszaka alatt megőszült volna a hatalmaknak ezen, a hatalmak még nagyobb

zűrzavara által megjavított zűrzavara miatt ; a megkettőzött hatalom ezen zűrzavara miatt s egy sajnálatraméltóbb heresis által kijavított első heresis miatt és azt mondta volna, hogy ez a másodrendű hatalom szerinti önkényuralom.

Mi sem igazabb ; különben hát mi a teendő? Mert ha a bíróság többé semmi sem azon ügyekben, amelyekbe a politika beleártotta magát és a politikai ügyekben a kormány a bíró, logikus, hogy úgyis, mint bíró, úgyis, mint végrehajtó hatalom, számot adjon a törvényhozó hatalomnak. Én törvényhozó hatalom, elragadom tőled végrehajtó hatalom bírói hatalmadat ; úgy van, de mert te végrehajtó hatalom, jogtalan támadást intéztél a bírói hatalom ellen ; ami kettős jogtalan támadást jelent ; igen talán, de ez olyan jogtalan támadás, amely megjavít egy másikat és olyan bitorlás, amely egy másik bitorlásnak szolgál indokul.

— Ez azonban anarchia.

— Oh, ami azt illeti, hát az ; és ez még egy ok arra, hogy a bíróság magát felelőtlennek érezze és hogy végre is mosolyogjon a felelősségen. «Nagyon sok az ügy», mondja. «A fejedelem ténye», a végrehajtó hatalom részéről felettem ; a «fejedelem ténye» a törvényhozó hatalom részéről, a végrehajtó hatalom felett. Én a végrehajtó hatalomtól függök, amely a törvényhozó hatalomtól függ. Számot kell adnom a kormánynak, amelynek számot kell adnia a kamarának. Mindebben csak egy dolog világos, hogy igen kis dolog vagyok és hogy semmiben sem vagyok felelős. A rendes ügyekben — kivéve egyébiránt a helyi kormányok mindennapi közbenjárását, — azt te-

szem, amit a törvény és az én törvényt magyarázások szerint tenni kötelességemül vélek, azon ügyek körében pedig, ahol a kormány érdekelve van, ezt mondom a kormánynak: «mit kívánsz?», a törvényhozó hatalomnak ezt: «mit kívánsz?» és mindakettőnek: «megegyeztetek, hogy közös akaratotok teljesüljön? egyáltalában nem egyeztetek meg? tárgyaljatok, egyeztetek ki egymással és amidőn megegyeztetek, veletek leszek. Sem egyéb mondanivalóm, sem egyéb tennivalóm nincs. Így akarja ezt a reális alkotmány, amely a hivatalos alkotmány ünnepélyes homlokzata mögött kormányozza ezen országot».

Más szavakkal Franciaországban a bírói hatalom többé nem létezik, nincs Franciaországban bírói hatalom. «Ebben az anarchiában egy igazságügyi miniszter egy kevés rendet akart teremteni és ezzel parlamenti viharokat keltett fel», mondja Poincaré. Valóban, igen óhajtanám tudni, kinek jutna eszébe a két kamara valamelyikében megszorítani a két kamara hatalmát, biztosítván, bárha kis mértékben is autonómiáját, vagy csupán csak függetlenségét a bírói hatalomra nézve. A politikai, valamint a többi testületeknél is sikert érünk el, ha jogkörük kiterjesztését javasoljuk és kétségtelenül nem, ha megszorítását javasoljuk. Poincaré azt konkludálja, hogy ez a folyamat csakhamar végét fogja vetni az igazságszolgáltatás tekintélyének. Egészen az ő véleményem vagyok, kivéve, hogy nem látom egész határozottan, hogy miért használja a jövőt; azt is konkludálja, hogy az ítékezés művészetét el fogják hagyni az intrikák művésze által. Talán igen, de mit óhajthatnának természetesen a par-

lamenti tagok, ha csak nem azt, hogy Franciaországban kisebb-nagyobb tökéletességgel minden az ő képmásuk szerint legyen?

Egy másik felelőtlenség, amelyet a francia bíróság megszerzett, a büntető perekkel kapcsolatos, minden felelősségtől felszabadították magukat; a büntető perekben csak a zsüri ítélkezik. Az esküdtszék története rendkívül érdekes. Nagyon távoli antikvitásból ered. Az athéni heliasták bírósága esküdtszék volt.* Azért akart ítélkezni, *nem fontos, hogy ki volt* (feltéve, hogy polgár volt), mert ítélkezni kellemes s mert ezt mondta: «ítélkezni akarok». Meg is fizették ezért egy kissé. Ítéletei közül leghíresebb az, amellyel a kissé szarkasztikus semmittevőt, akit Socrates-nek hívtak, halálra ítélte. Rómában soha sem létezett, a rómaiaknak soha sem volt teljes demokratikus érzelmük.

Az angoloknál igen régi.

Az angolok utánzásából a XVIII. század francia bölcsészei — maga Montesquieu is — teljes bátorságukkal ajánlják. Nem mulasztja el mondani — és ezt jól tartsa meg az olvasó, amiről később tárgyalni fogok — hogy a zsüri bíraskodása «nem lévén sem egy bizonyos rendhez, sem egy bizonyos foglalkozáshoz hozzákötve, hogy úgy mondjuk, láthatatlanná és nullává válik; a bírák egyáltalában nincsenek folytonosan szemünk előtt, a bíróságtól és nem a bírótól félünk». Hozzáteszi: «Sőt szükséges, hogy a bírák a vádlottal egy állá-

* Elkésve jegyzem meg, hogy Montesquieu ezt jól megfontolta; az angol zsüriről beszélve, ezt mondja: «A nép testéből vett személyek által gyakorolt bírói hatalom» és jegyzetben hozzáveti: «miként Athénben.»

súak vagy vele egyenlőek legyenek, nehogy arra a gondolatra jöhessen, hogy olyan emberek kezébe jutott, akik erőszakoskodni akarnak felette».

Voltaire Angolországról írt leveleiben (lettres sur l'Angleterre) nagyon dícséri a zsürit és azt a szabadság egyik védbástyájának tekinti, el lévén már telve a parlamentek elleni azon gyűlölettel, amelyet egész életén át megtartott.

Sokkal inkább határozott ezen pontra nézve életének végén de Beaumont Illéshez (1771) intézett levelében: «... egész egyszerűen jobban szeretem az esküdtek régi módszerét, amely Angliában maradt fenn. Ezen esküdtek *soha sem engedték volna kerékbe törni Calast és Riquet* alatt (a touloni parlament államügyésze) kerékbe töretni tiszteletreméltó feleségét; nem töretek volna kerékbe a legnevetesegebb bűnjelenségek mellett Martint, a 19 éves la Barre lovagot és d'Etallonde elnök 17 éves fiát, nem tépették volna ki ítéletileg nyelvét, nem vágatták volna le kezét, nem vették volna testét lángok közé azért, mert a kapucinusok egy körmenete előtt nem tanúsított tiszteletet és mert a gránátosok egy silány dalát énekelte.

Ime, ez helyes; de amidőn Voltaire a Calas- és a la Barre-üggyel foglalkozott, igen szorgalmasan szerzett információkat és ez becsületére válik. Hát milyen értesülést nyert? A la Barre-ügyet illetőleg azon értesülést nyerte, hogy: «Abbevilleben egy egész éven át csak a szentségtörésekről beszéltek; azt mondták, hogy egy új felekezet alakult, amely minden Krisztus-keresztet elégett, minden ostyát a földre dobott és késsel szúrta át azokat és hogy bizonyították, miként azokból

vér ömlött s voltak asszonyok, akik hitték, hogy tanúi voltak annak ; és hogy felújították mindazon rágalmakat, amelyek Európa annyi városában voltak elterjedve a zsidók ellen ; és tudják — teszi hozzá — mily kihágásokba viszi a szerzetesek által mindig felbátorított népességet a fanatizmus kegyetlensége».

A Calas-ügyet illetőleg azon értesülést nyerte, amit 1765 március 1-ről Damilaville^s-hez írt levelében mond : «mily nagy volt meglepetésem, midőn provencei nyelven ezen rendkívüli ügyről írtam és katolikusok s protestánsok azt felelték nekem, hogy Calas bűnösségében nem lehet kételkedni. Még sem hátráltam meg. Szabadságot vettem magamnak még azoknak is írni, akik a tartományt kormányozták, azoknak, akik a szomszédos tartományokban parancsnokoltak és az állam minisztereinek ; mindnyájan egyértelműleg azt tanácsolták, hogy egyáltalában ne ártsam bele magamat egy ily rossz ügybe ; mindenki megítélt és én tovább is kitartottam . . .» Egy másik levélben ezt mondja : «a nép fanatizmusa eljuthatott egészen a tájékozott bírákig (Toulouse-ba). Többen ártatlan bűnbánóknak mutatkoztak ; tévedhettek . . .»

És aztán! Ha az abbeville-i nép őrzöngött la Barre és d'Ettalonde ellen s ha a toulouse-i és toulouse-kerületi nép, úgy a protestánsok, valamint a katolikusok őrzöngtek Calas ellen ; ha a nép fanatizmusa oly nagy volt, hogy el tudott jutni a bírákig ; minthogy még biztosabb, hogy sokkal hevesebben gyakorolná azt, ha nem hatolna a népből a bírákig és magában a népben maradna ; tehát eléggé valószínű, hogy az abbe-

ville-i népből választott zsüri elítélte volna La Barret és d'Etallonde-ot és hogy a toulousekerületi népből választott zsüri elítélte volna Calas-t; és ezután eléggé komikus ezt mondani: «a zsüri sohasem engedte volna keréketörni Calas-t», a logikusabb következtetés az, hogy éppen ezt tette volna; és «a zsüri sohasem égette volna meg La Barret-t», a logikusabb következtetés ez, hogy minden valószínűség szerint megtette volna.* Az az igazság, hogy a zsürit jogosítván fel ítélethozatalra a büntettek pereiben, elvonták a vizsgálatot, az elmarasztalást vagy felmentést a bírák szenvedélyeitől és a vizsgálatot, elmarasztalást vagy felmentést rábízták a nép szenvedélyeire, hogy pedig a bírák és a nép szenvedélyesek, az teljesen az én véleményem; de azt hiszem, hogy a bírásokból inkább kihaltak a szenvedélyek egy sokkal nagyobb műveltség, a törvény és a

* Ami Martint illeti — akire nézve biztos bírói tévedés forog fenn — az ő történetéből nincs semmi, amit a zsüri ellen vagy mellett lehetne felhozni; egy utazót orgyilkos módon megöltek, a lépések nyomai — a melyekbe Martin cipői beleillettek — a büntett helyéről Martin házához vezettek; az orgyilkos egy szemtanú szerint, ruhái után ítélve, Martinhoz hasonlított, a bűntény egy tanúja Martinhoz szembesítve azt mondja: «nem ösmerem fel őt» és Martin felkiált: «hála Isten! ime egy ember, aki engem nem ismert fel». Ezen kétértelmű szavakban a bíró beismerést lát; elítéli Martint. A büntető paramenti bíróság⁴ megerősíti. Martint kerékbe törlik. Az igazi orgyilkos, akit más dolog miatt tartóztattak le, a Martin terhére rótt gyilkosság szerzőjéül magát jelenti ki. Itt nincs több mondani való. Voltaire biztos benne, hogy a zsüri nem ítélte volna el Martint: semmit nem tud róla, magam sem tudok többet.

jogtudomány ismerete, a jogászbölcsészek olvasása és az okoskodás szokása folytán, következésképpen úgy látszik nekem, hogy kevesebb szenvedély van a bírákban és hogy szenvedélyek csak a népben vannak.

Hozzáteszem, hogy a szenvedélyek a bírákból kihaltak a felelősség érzete folytán, a zsűrinek pedig nincs semmiféle felelőssége. Visszatérünk Montesquieu igen szép szavaihoz: «a zsűri bíráskodása nem függvén össze sem egy bizonyos renddel, sem egy bizonyos foglalkozással, hogy úgy mondjuk, láthatatlanná és nullává válik. A bírák egyáltalában nincsenek folytonosan szemeink előtt és a bíróságtól félünk s nem a bíráktól». Ez nagyon eszes és mélységes mondás. De ha a zsűri láthatatlan és nulla bíróság, akkor a gonosztevők többé nem félnek a bíróságoktól s nem gyűlölik azokat, ami kellemes a bíróságoknak; csakhogynincs többé senki sem, akit a gonosztevők gyűlölnék és akitől félnek, ez pedig veszedelmes.

Azt mondjátok, ha nem félnek a bíráktól, akik láthatatlanok, félnek a bíróságtól, amelyet nem látnak, de tudják, hogy van.

Nem tudom egészen, nem tudom, vajjon egy — hogy így mondjuk — láthatatlan és nulla bíróság nagy félelmet okoz-e. Azt hiszem, olyan félelmet okoz, mint a véletlen, mert ez a bíróság határozottan a véletlen. Vajjon az a zsűri, amelyre a büntettes gondol, gyenge lesz-e vagy szigorú? Semmit sem tud arról; s mert nem tud arról semmit, ez megnyugtat titeket, minthogy ennek meg kell őt félemlítenie, engem pedig megijeszt, minthogy ez őt bizalommal töltheti el. Az a büntet-

tes, akire a bíró előtti eljárás vár, bizonyos abban, hogy el lesz ítélve, ha elfogják, az a büntettes pedig, akire a zsüri előtti eljárás vár, bizonytalanságban van aziránt, fel lesz-e mentve vagy el lesz-e ítélve. Maga ez a bizonytalanság — úgy tetszik nekem — inkább felbátorító, mint megfélemlítő. Az a büntettes, akire a bíró előtti eljárás vár, nem számíthat az ügyvédre, mert az ügyvéd sohasem változtatja meg a bíró véleményét; az a büntettes ellenben, akire a zsüri előtti eljárás vár, számít az ügyvédre, aki igen gyakran megváltoztatja a legtöbb esküdt lelkiállapotát. Mindent egybevéve, a bűnvádi perek átszarmaztatásával a bírákról az esküdtekre, csak a bírák és a büntettek vannak megelégedve, a bírák azért, mert ez őket egy súlyos felelősség alól menti fel, a büntettek pedig azért, mert azon — 50% — esélyhez, hogy nem esnek fogságba, az esküdt-szék által való felmentés 75%-ának esélye járul. Ez megnyugtató és bizonyos mértékben felbátorító. Adva lévén, hogy 100 bűntény közül 50 ismeretlen marad s hogy a felmaradt 50 közül a bűnszerzők 50%-át nem fedezik fel s hogy a felmaradt 25% közül a bűnszerzők 75%-át felmentik, minden túlzás nélkül és éppen ellenkezőleg úgy lehet számítani, hogy midőn egy bűnös büntettet követ el, 6 ellen 94 esélye van arra, hogy meg ne büntettessék, ami a büntettes ipart sokkal kevésbé teszi kockázatosná, mint a kisboltos ipart, mert a kisboltosok közül 50% válik vagyonbukottá, a büntettes-iparosoknak pedig csupán 6%-a csinál rossz üzletet.

Ez magyarázza meg a bűnözés folytonos és igen gyors emelkedését. A vallásos nevelés csökke-

nésével és a néptanítók istentagadó erkölcsének befolyásával kísérelték meg ezt megmagyarázni; mindez kétségtelenül közrehat és alig kételkedem abban, hogy közre is hat; mégis az a dolog alapja, hogy a mesterségek nagyobb része az eredménytelenség több esélyét szolgáltatja, mint az orgyilkosság mestersége, hogy az orgyilkosság hivatása, anélkül, hogy helyeselni kellene, teljes gondtalanságot nyújt vagy legalább *egyikét a biztosabbaknak*; úgy hogy a hivatalnoknak vagy az orgyilkosnak van az egyedüli gondtalan foglalkozása. Ez a kriminalitás és a hivatalnoki pálya felé vezet és elfordítja az ipartól a komoly elmék nagy számát.

Jegyezzétek meg még, hogy ezen láthatatlan és nulla bíróság — miként Mostesquieu mondja — t. i. a zsüri láthatatlannak és nullának tudja magát és hogy felelőtlenségéhez hozzácsatolja felelőtlenségének érzetét és tudatát is. A zsüri tényleg láthatatlannak és nullának érzi magát; nincs kifejezetten és névszerint kiszolgáltatva a megbüntetett bűnösök vagy azok barátai gyűlöletének és haragjának.

— Helyes, ez szigorúbbá teszi az esküdtbíróságot! — ... és nincs kifejezetten és névszerint kiszolgáltatva a nem védett és nem oltalmazott tisztességes emberek méltatlankodásának és haragjának, ami szabad teret enged érzelmeinek. A zsüri a polgároknak nyolc napra ítélkezési joggal felruházott csoportja, amely először is, minthogy nincs semmiféle jogi-, sem a büntetésre irányuló lélektani ismerete — össze-vissza ítélkezik, majd a politikai közvélemény, majd érzülete szerint és azon benyomás szerint, amit az ügyvéd vagy

közvádoló ékesszólása gyakorolt reá; és amely azután, annak tudatában, hogy össze-vissza ítélkezett, hajlandósággal bir arra, hogy felelősségét még majdnem a semmire szállítja le, amely oly kevésbé terheli őt s ily módon akarja a majdnem abszolút felelőtleniséget — amelyet élvez — még inkább növelni.

Nagyon ritka dolog mintegy tíz év óta, hogy az a zsüri, amely marasztaló ítéletet hozott, ne írja alá kegyelmi kérvényt, ítélete után. Mit jelent ez? Hát nem tudjátok mit cselekedtek, hát beismeritek, hogy nem tudjátok mit cselekedtek? Teljhatalmatok van. Megvan nektek engedve, hogy egy bizonyos büntettest felmentsetek, még akkor is, ha beismerésben van, mert nem azt kérdezik tőletek: «elkövette-e ezt a vádlott?» hanem ezt: «bűnös-e a vádlott?» és mindig kimondhatjátok, — s amiben nincs semmi észellenes — hogy egy ember, aki megölte atyját és anyját nem *bűnös*. Megmérhetetlen és abszolút teljhatalmatok van. Hát teljhatalommal bírván, marasztaló ítéletet hoztok és ugyanazon kézzel s ugyanazon negyedórában kegyelmi kérvényt irtok alá! Ez kápráztatja el egészen az elvakulásig felelőtleniségetek szenvedélyét. Marasztaló ítéletet hoztok, minthogy — bár némi ellenszenvvel viseltettek a marasztaló ítélethozatal iránt — lelkiismeretetek szerint és saját magatok lebecsülése nélkül nem tehettek másként; mégis másra akarjátok hárítani a felelősséget; végeredményben azt akarjátok, hogy más ítélkezzék ne ti, vagyis hogy más tagadja meg a kegyelmet.

A felelősségtől való irtózás, a felelőtlenység szen-

vedélye ez: «mindenekelőtt és mindenekfelett ne engem terheljen a felelősség» mondjátok.

Végre még két dologgal találkozunk itt, ami azonban egyremegy; először a francia embernek azon hajlamával, hogy mindig mossa a kezeit; «tettem valamit, de azon szin alatt, hogy amit tettem semmis és meg nem történt legyen»: «nem ártom bele magamat, sohasem akarom beleártani magamat, sőt midőn a törvénynél fogva ártottam bele magamat, keresek és találok egy közvetítőt, hogy ne legyek beleártva. Azután pedig azt találjuk itt nem kevésbé kifejezően — amint hiszem — hogy már egy század óta minden francia ember arra törekszik, hogy a kormány tegyen mindent.

Amint az esküdtszék, úgy például a semmitőtörvényszék is örömmel mondja: «ez a fejedelem ténye», ez az utasítás, «nem vagyok részes benne»; épen így a zsüri is örül, hogy mondhatja: «nem vagyok részes benne, nincs részem ebben a bűnbocsánatban, marasztaló ítéletet hoztam, aláírtam a kegyelmi kérvényt; a kormány megkegyelmezett, ez nem az én hibám; ebben a kivégzésben nincs semmi részem; marasztaló ítéletet hoztam, igaz, aláírtam egy kegyelmi kérvényt, a kormány kegyelmet adhatott volna, nem tette, ez nem az én hibám; átszarmasztattam minden hatalmammat a kormányra; mert Franciaországban jogos és mintegy alkotmányoszerű, hogy mindent a kormány tegyen.»

Ebből eléggé látható, hogy a felelősség elől mindenki megfutamodik. Egy aránylag egyszerű és szorosan összefüggő törvénykönyv által felmentjük a bíróságokat azon felelősségtől, amely onnan származott, hogy törvényt magyarázatra és egy kissé a méltányosság alapján való ítélkezésre

voltak kötelezve, megvannak elégedve ; felmentjük őket, hogy a büntettes felett ítélkezzenek, de megterheljük ezzel a zsürit, ami kellemes a bírának és előnyös a büntetteseknek és úgy a bírák, valamint a büntettesek meg vannak elégedve ; ámde a zsüri maga — jóllehet láthatatlansága és nullitása folytán felelőtlen — nincs mindenben megelégedve ezen láthatatlan és quasi-nulla felelősséggel, amelyet átszármaztattak reá s amely alól felmenti magát s átszármaztatja a kormányra a kegyelmi kérvény által.

Ekként oly látványossággal találkozunk itt a tévelygő, minden oldalról rossz szemmel nézett, rosszul fogadott, elűzött s úgy az egyik, valamint a másik rész előtt gyűlöletes és végül a kormányra átruházott felelősségnek, — amely különben azal semmiképen sem törődik.

Mindez jellemző a XIX. és XX. század franciájának szellemi állapotára. Ámde ez nem minden. A bírák felelőtlenségéhez, meg a zsüri felelőtlenségéhez mintegy húsz év óta még hozzákapcsolták a büntettesek felelőtlenségét is. Minden tisztességes ember felelőtlen akar lenni a marasztaló ítéletekért, de azt is tudni kell, hogy a büntettesek is felelőtlenek a büntettért. Maga a törvénykönyv már jóval előbb állította fel azon elvet — és jól jegyezze meg az olvasó ezen pontot — amelyből tökéletesen megtudjuk, hogy ki az elmebeteg : 1-ször, hogy *a bűnöst* kell elítélnünk. (Innen van, hogy nem ezt a kérdést teszik fel az esküdteknek : «a vádlott követte-e el a cselekményt, amiről szó van?» — hanem ezt : «bűnös-e a vádlott?») 2-ször, hogy a bolond nem bűnös.

Minden oldalról észrevették, tanulmányozván

egyrészt a bűnösséget, másrészt az elmebetegséget, hogy a bűnös mindig elmebeteg, következésképpen, hogy az elmebeteg sohasem bűnös és hogy végső következtetés szerint a büntettest sohasem szabad elítélni.

Ismételjük az elmondottakat ; elemezzük a kérdést. Lehet azt mondani, hogy az elmebeteg bűnös? Bizonyára nem ; ez a józan ész ellen van. A bolond beteg, *aki nem tudja mit cselekszik* és akinek nem számítható be amit cselekszik. Gondozni kell őt, nem bebörtönözni. *Ő felelőtlen.*

Ám legyen ; de nincsenek fokozatok az elmebetegségben ; igen valaki többé, vagy kevésbé elmebeteg ; vannak félbolondok, akik igen veszélyesek, talán inkább mint az egész bolondok, minthogy kevésbé nyilvánvaló bolondok ; de végre is csak félig bolondok.

Hát igen, nincsenek negyed- meg ötödész bolondok? Istenem hát persze, hogy vannak s ez nyilvánvaló és mivel különböző fokozatok vannak következésképpen van tökéletlen felelősség, vagy korlátolt felelősség? Kétségkívül innen származik a többé- vagy kevésbé korlátolt felelősségnek minden rendszere és találkoztak orvosok, akik a felelősség huszadrészét állapították meg ; találkozott egy (ez megtörtént), aki egy büntettesnél 45% beszámíthatóságot talált.

Ám legyen ; de mi a jele valamely büntettesnél a teljes vagy részleges felelősségnek? Ha úgy tetszik maga a bűnössége. A jogszolgáltatás évkönyvei egészen telve vannak olyan ítéletekkel, melyek azt jelölik meg, hogy ez az egyedüli kriterium. Elítélnék egy embert azért, mert loptott egy nagy áruházban. Elítélik, bebörtönözik ;

büntetése elszenvedése után szabadon bocsátják. Másodszor, harmadszor, tizedszer is lop. Már ekkor többé nem ítélik el, mert ha tizedszer lop, többé nem tolvaj, de kleptomaniakus: bolond, nem bűnös többé. Ebből következik, hogy minél inkább büntettes valaki, annál kevésbé bűnös; a büntettség intenzitása minden büntethetőséget eltöröl; az ember csak azon feltétel mellett bűnös, ha kevésbé az; a bűnösségben emelkedve, kisebbitjük a büntethetőséget, a nagy büntettes egyáltalában nem bűnös és végelemzésben egyedül a tisztességes ember büntethető, aki hibát követett el.

Jegyezze meg az olvasó, hogy ez nagyon igaz, nagyon igaz a *beszámíthatóság* szabályánál, — miként a theologusok mondták. Lehet-e *beszámítani* vagyis *szemére vetni* egy embernek, — aki nagyanyjától kezdve fiunokájáig kiölte egész családját — azt amit cselekedett?

Nem, nem! nagyon is világos, hogy ez vadállat, akinek egyáltalán semmit sem lehet mondani. Egy igen tisztességes, igen okos, igen felvilágosodott embernek lehet beszámítani, lehet szemére hányni, hogy egy könnyű kihágást követett el? Bizony lehet! Ő igen bűnös, mert ismeri, látja a jót, szüntelenül látja, ha csak egyszer cselekedett is rosszat: rendkívül bűnös.

Vita tárgya volt ez Pascal és a jezsuiták közt; a jezsuiták ezt mondták: «az akinek semmi fogalma sincs Istenről, sem a vétkekről, amelyeket elkövet, nincs semmi ismerete a könyörület cselekedetei gyakorlásának kötelezettségéről, (bölcészeti nyelven: nincs semmi ismerete a kötelességről), vagy a bűnbánatról (contrition) (lelkiismeret-

mardosásokról) (remords) . . . *semmi bűnt nem követ el*, ha el is mulasztja ezen cselekményeket . . . Hogy egy cselekedet bűnné váljék, kell hogy ez a lélekben lakozzék : a jó ismerete, hajlandóság annak tevésére, ellenállás a rossz ösztönökkel szemben, stb., ha pedig ezen dolgok nem lakoznak a lélekben egyáltalában nincs bűnösség !»

Pascal — elismerem, hogy bizonyos rátermettséggel — ezt felelte : Óh atyám ! mily nagy jó van ebben az én ismerőseim számára ! Kell hogy hozzád vezessem őket. Talán kevésbé láttad azokat, akiknek — mert sohasem gondolnak Istenre — kevesebb a vétjük ; a bűneik megelőzték eszüket ; sohasem ismerték sem erőtlenségüket, sem azt a gyógyszert, amely őket meggyógyíthatná. Sohasem gondoltak arra, hogy óhajtsák a lélek épségét és még kevésbé arra, hogy kérjék Istentől annak megadását ; ebből következik, hogy szerinted még a keresztség ártatlanságában vannak.

Sohasem voltak kényszerítve vétkeik által ; vétjük különféle gyönyörök állandó keresésében áll, amelynek folyamatát a legkisebb lelkiismeretmardosás sem szakította meg sohasem. Mindezen túlzások biztos vesztüket hittették el velem ; de most atyám te arra tanítasz engem, hogy épen ezen túlzások adják meg nekik biztos üdvöket. Légy áldott atyám, aki ily módon igazolod az embereket ! Mások a lelkeknek kínos szigorúsággal való gyógyítását tanítják, míg te megmutatod, hogy akiket a legkétségbeesettebb betegeknek gondoltak, jól érzik magukat. Óh ez a boldogság útja úgy ezen — mint a másvilágon ! Mindig azt gondoltam, hogy annál többet vétkezünk, minél kevesebbet gondolunk Istenre. De amint látom,

ha az ember odáig jutott, hogy egyáltalán nem gondol rá, számára minden dolog erény lesz.

Senki sincs e félig vétkezők közt, aki némileg szereti az erényt. Ezek a félig vétkezők mind el-kárhoznak, de a szabad — a megátalkodott bűnösöket, a befejezett, tökéletes, különbségnélküli bűnösöket a pokol nem fogadja be : megcsalták az ördögöt, amennyiben átengedték magukat a bűnnek.

Van ebben igazság ; de azért mégis a jezsuitáknak van igazuk. A *beszámíthatóság*, a szemrehányás és egyszóval a tulajdonképeni értelemben vett büntethetőség szempontjából semmiképen sem bűnös az, akinek nincs a jóról semmi fogalma, ellenben nagyon bűnös az, akinek igen tiszta fogalma lévén a jóról cselekszi a rosszat és a félig bűnösök, vagy a részben bűnösök ezen két szélsőség közt mozognak.

Következésképen a büntethetőség szempontjából a kegyetlen büntettes ártatlan és nagyon igaz, hogy magát a kriminalitást ismerik el felelőtlen-ségnek és a bűntény nagyságát, amellyel a felelőt- lenséget mérik.

Ennek az a következménye, hogy soha sem bűnös valaki akkor, midőn büntettes ugyan, de elmebeteg.

Midőn a bíróságok azt kérdezik az orvostól : «Elmebeteg-e a vádlott?» az orvosnak mindig ezt kellene felelnie : «Persze, mivel büntettes». Ez nem mindig dühöngő örültség ; de mindig gyöngé el- méjűség. Valaki öl féltékenységből, vagy haragból, vagy bosszú-szomjból, mivel hülye ; azután öl, hogy lopjon mivel ügyetlen, mert amit megszerez sohasem ér fel azzal amit elveszít ; azután még lop

anélkül hogy ölné butaságból, tekintve a nagy sülyedést szemben a csekély előnnyel. A nem kényes természetű ügyekben eljáró ember maga nem egyéb, mint korlátolt elméjű szegény ördög aki ostobán azt hiszi, hogy meggazdagodni előny s aki későn veszi észre, hogy ez mily bolondság. Minden bűnös degenerált, ez a helyes elv. A megközelíthetetlen ember csupán intelligens ember lehet.

És hol kezdődik az erény? ott midőn nem csupán gáncs nélkül valók, — de a hozzánk hasonlók iránt odaadók vagyunk; midőn nem csupán nem cselekszük a rosszat, amihez elegendő, ha intelligensek vagyunk, de a jót cselekszük, amire az intelligencia nem tanít.

Dehát a büntetettek örültek a delinquensek gyöngé elméjük és senkinek sincs egészséges agyveleje és mindenki beteg és senki sem bűnös.

Tehát mentsük fel őket mind! — Dehogy, — ítéljük el őket mind, nem mint bűnösöket, de mint akiket el kell rettenteni. Ez az elv rossz volt, a büntethetőség a theologia számára homályban marad. Az az igaz elv, hogy ne keressük sehol se a bűnösöket, de mindenütt lássuk meg a veszélyeseket mindazokban, akik a törvényt megszegik.

— És ez egyre megy s nem is volt szükség annyit beszélni, hogy a dolgokon mitse változtassunk.

— Persze; de ez nem jelenti ám ugyanazt és ez itt a fontos. A büntethetőség a beszámíthatóság ezen elvével a bíró vagy az esküdt, — mindenkifelett a kevésbé finom szellemmel bíró esküdt — megvan zavarva, minthogy az elv mint gyakorlati

útmutató túlságosan hamis. «Bűnös-e — kiált fel az ügyvéd, ez az ember — akit maga bűntényének szörnyűsége idiótának tűntet fel ; ez az ember, aki születésétől kezdve — azon cselekmény előtt, amely őt elétek vezette — nem cselekedett egyebet rendellenességeknél? nem bűnös, beteg ; gondozzátok !»

— Igaz mondja az esküdt, bizonyára nem bűnös (és ez igaz). *Tehát* felmentem.

Ez a *tehát* az ostobaság ; igazán az, minthogy ez az ember képtelen volt a bűnösségre, hogy börtönbe kellene őt vetni.

«Bűnös ez az ember, aki háromszor ítéltetett el lopásért és mégis lop? Ez mániákus. Büntetik a mániákusokat?»

— Nem bűnös, mivel oly gyakran bűnös — mondja az esküdt és felmenti.

— Nem tízszeresen bűnös ez az ember — mondja a közvádó — aki eddig jó, épeszű és igen értelmes ember volt, de aki csalárd tolvajságot követ el, de aki visszaél tisztessége jó hírnevével, hogy könnyebben követhesse el a bűnt.

— Igen tízszeresen bűnös — mondja az esküdt (és ez igaz) *Tehát* nem engedem el azt neki.

Ez a *tehát* nem ér semmit. Várni kell a büntetéssel vagy szigorú büntetéssel, hogy visszaesés álljon be. Eszerint a bűnösségnek és a beszámíthatóságnak ezen hamis elv által a gyakorlatban, a megtorlás rendjében a képtelenségek gyűjteménye származik az ítéletek körében ; de legalább is és mindig állandó bizonytalanság keletkezik azok gondolatkörében, akik ítéleznek, minthogy nem tudják többé s ezért nem is lehet őket okolni, ha vajjon a nagyobb bűnöst kell-e jobban vagy

kevésbbé, avagy a kevésbbé bűnöst kevésbbé vagy még inkább büntetni.

Ez azért van így, mert rossz az elv ; másakra van szükség. Az ártalmasság és az elrettentés álláspontjára kell helyezkedni.

Ami az ártalmasságot illeti : nem arról van szó, vajjon bűnös-e az *illető* vagy sem ; erről nem tudunk semmit ; ez bölcsészeti kérdés ; vajjon felelős-e vagy felelőtlen, erről sem tudunk semmit, ez is bölcsészeti kérdés ; hanem arról van szó, veszélyes-e az *illető* és mily mértékben. Ijesztő módon veszélyes, ha faragatlan s következésképpen, nem bűnös. Nem bűnös talán, de ártalmatlanná teszem, mert veszélyes. Eléggé veszélyes, ha félig faragatlan, ha félig értelmes, ártalmatlanná teszem azzal, hogy *gondozom*, nevelem s arra törekszem, hogy ami benne intelligens, lépésről-lépésre haladjon. Kevéssé veszélyes, ha nagyon értelmes létére ostobaságot követett el ; bűnösebb talán, mint egy másik, de efelett majd a bölcsészek fognak tárgyalni ; én csupán megbüntettem, mert lecére van szüksége ; de mindenesetre olyan emberek kezei közé adom, akik meg fogják neki mutatni pontosan, hogy intelligens létére mily képtelen módon járt el.

Ami a megfélemlítést illeti : ezek az emberek nem csupán azok, akiket elénk, az ítélezők elébe vezetnek, de még a velük egyformák is fogékonyak a botbüntetésektől okozott félelem iránt és akik közöttük a legostobábbak, csakis ez iránt fogékonyak. A büntetésnek olyan eszköznek kell lennie, amely megszünteti a veszélyes állapotot ; mindenekfelett pedig a megfélemlítés eszközének kell lennie. Az állatok különben, amelyek sokkal in-

kább érzékenyek a szelidség eszközei iránt, mint az emberek, megfélemlítés által taníthatók, azon emberek pedig, akik közelednek az állatiassághoz, nagyon érzékenyek a megfélemlítés iránt s azáltal részben taníthatók. Kell, hogy a veszélyesek, az ártalmasak féljenek a büntetéstől; hogy a büntetés ne legyen szelid, ne legyen semmi indok arra, hogy attól a bűnös ne féljen, hogy esetleg óhajtsa azt vagy hogy azt már eleve is bizonyos kedélyeskedéssel megkockáztassa. Az Angliában használt testi büntetések kitűnő dolgok, mert elijesztenek és aki azt elszenvedi, kiszabadulva a börtönből, többé nem fogja keresni, hogy újból kitegye magát annak és azon rosszrahajlókat, akik még nem követtek el bűntényt, a büntetés elszenvedésének tudata nem fogja felbátorítani annak elkövetésére.

Magától értetik, hogy ezen büntetéseknek sohasem szabad megakadályozni, hogy a szabad időközökben közre ne működjenek a bűnös nevelése, jóravezetése és javításában. Minden fogháznak kórháznak kell lennie, minthogy betegekkel van dolgunk; minden fogháznak iskolának kell lennie, amely iskola az agybetegek kórháza; de nem szabad, hogy a kórház-iskola-fogház kelles hely legyen a büntettes számára, minthogy a helyrehozás és a javítás eszközeinek egyike főleg a megfélemlítés.

A halálbüntetést bizonyára azért ellenzik annyira, minthogy kizárja annak megfélemlítését és megjavítását, aki azt elszenvedi és nem szól mellette egyéb, mint az, hogy elrettentí azokat, akik esetleg elhatároznák ráadni magukat annak elszenvedésére. Ez, bocsánatot kérek, egy oly szó

leírásáért egy ilyen kérdésnél, ami mosolyt kelt-
het, tökéletlen büntetés, a doktrina szempont-
jából teljesen tökéletlen: három közül csak egy
célja van; nem vesz mást célba, csak az általános
elrettentést. Szükségesnek tartom bizonyos or-
szágokban és bizonyos időkben; olyan országok-
ban és olyan időkben, ahol és amidőn a vallásos
és erkölcsi nevelés teljes hiánya olyan figyelembe
veendő társadalmi réteget teremt, ami csupa ban-
ditákból áll, olyan időkben és országokban, ami-
dőn és ahol a szelidség, még inkább a többi vagy a
más egyéb represszáliák semmissége nem hagy
fenn egyéb elrettentőt a halálbüntetésnél és oly
időben, midőn a bűnözések kiújulása szükségessé
teszi, hogy visszatérjünk az elrettentéshez.

Például Franciaországban a XX. század kezde-
tével öt vagy hat évig nem volt többé kivégzés és
a bűnözés oly villámgyors módon növekedett meg,
hogy visszatértek a főbenjáró büntetések végre-
hajtásához. Ezen visszatérés sokkal újabb keletű,
semhogy statisztikailag megállapítható volna,
vajjon összefügg-e vele a bűnözések csökkenése.
Nagyon is híve vagyok a halálbüntetésnek, ha
be van bizonyítva, hogy csakis ennek van hatása,
de nagyon is ellenzem az olyan büntetést, amely
csupán elrettentő, amikor a többiek is azok, óhaj-
tanám egy oly kísérlet végrehajtását, ami könnyű
volna. Olyan ország, mint Anglia, ahol a börtönök-
ben keményen büntetnek, ahol a fogház nem egy-
szerű találkozóhely, függessze fel tíz évre a halál-
büntetést. Ha ezen tíz év alatt a bűnözés nem nö-
vekedik, ez bizonyítéka lesz annak, hogy a fogház
fenyítéssel elegendő elrettentési rendszer és ekkor
kell, hogy eltöröljék a halálbüntetést vagy hogy

felfüggeszék. Ha a bűnözés emelkedik, ez annak lesz a bizonyítéka, hogy a fogház fenyítéssel nem elegendő és hogy a halálbüntetésnek elrettentő külön és specifikus ereje van, amelyről a legnagyobb helytelenség volna lemondani.

A büntető doktrínában nem kell beszélni sem bűnözésről, sem felelősségről, sem beszámításról; csupán a többé vagy kevésbé nagy társadalmi veszélyről. Vissza kell térni a szavak igazi értelméhez. Mit jelent ez: *ártatlan*? azt jelenti: *aki nem árt*. Mit jelent ez: *ártalmas*? azt jelenti: *aki árt*. Ime, a szavak közhasználatú értelme. Ami a szubtilis bölcsészet közbelépésére és a felelőség és felelőtlenség megfontolása mellett oda jutott, hogy *ártatlan* lett az emberek között a legártalmasabb és hogy minél *ártalmasabb*, annál *ártatlanabb*; de hagyjuk ezt és csupán az *ártalmasak* ellen védekezzünk; adjuk meg neki, — ha úgy tetszik — hogy nem bűnös, de akadályozzuk meg szigorúan, hogy *ártalmas* lehessen.

Ime, a büntetőjogi igazság. De észre lehet venni, mennyire zavarba ejtette az esküdtek lelkét a szociális felelősséggel alattomosan összezavart erkölcsi felelősségnek feltalálása. A bűnösök felelőtlensége fokozta az esküdteknél azt, hogy maguk is felelőtlenek legyenek, mivel lélekjóságból és francia szelídségből szeretnek felmentő ítéletet hozni; ujjongtak, midőn erre ürügyet találtak. Mindenik esküdt ezt mondja: «ezen lélektani felelőséghez nem nagyon értek, de amit megértek, ezen felelőtlen büntetésekkel szemben, az az, hogy én válok azzá, ez azután szép dolog».

A bírák felelőtlensége, akik a törvény által felmenthetik magukat az ítékezés gondjától; akik

felmenthetik magukat és hiszik, hogy kötelességük is felmenteni magukat a kormány által az ítékezés gondjától a legjelentősebb ügyekben; az esküdtek felelőtlensége, akik annak dacára, hogy nem kell indokolást adniok, felmentethetik magukat a kormány által az ítékezés, különösen pedig a szigorú ítékezés gondjától, a kegyelmi kérvényekkel; a büntettek felelőtlensége, ami igen megköveteli az esküdteknél az ítékezéssel járó felelősség elvállalásának félelmét, ime, a különféle s azt hiszem, elég számos felelőtlenség, amelyek enerválják Franciaországban az összes igazságszolgáltatást, különösen a büntető igazságszolgáltatást és abból olyan országot alkotnak, ahol a büntettek biztonsága leginkább meg van őrizve, bár szerencsétlenségre tökéletlenül.

El kell tehát törölni a zsürit és vissza kell térni a tisztségek vásárolhatóságához? Bizonyára el kell törölni a zsürit, amely képtelenségének minden bizonyítékát szolgáltatta annyira, hogy mindenki úgy tekinti, mint a véletlent és mindenki, ügyvédek és közvádó, mindig ezt mondják: «a zsüri-nél semmit sem lehet előre tudni».

A tisztségek megvásárolhatóságának erős pártfele lennék. Bármily szörnyűnek látszik is, még mindig létezik bizonyos tisztségeknél: az ügyvivők (avoués) és közjegyzők (notaires) tisztsége megvásárolhatók és ez nem kelti fel az általános méltatlankodást, minthogy ez megvan. Hát rosszul ítékeznének felettetek a közjegyzők vagy az ügyvivők, akiktől különben megkövetelik, hogy jogtudorok legyenek? Igen jól ítékeznének, nagy függetlenséggel és ha nem is teljes, de legalább igen nagy és igen általános megvetésével az egyez-

kedésnek. Inkább alá vetnétek magatokat az préfetek vagy az alpréfetek ítéletének? Nem, pedig éppen a préfetek és az alpréfetek ítéleznek fellettek.

De hát szigorúan véve nem lehet visszatérni a tisztségek vásárlásához. Bár mindeniknél többet ér — nem habozom ezt mondani — mást is lehet találni. Már tízszer kifejtettem — ami rövidségre ösztönöz — hogy elegendő volna arra, hogy a bíróság — miként már volt — az állam független rendjévé tétessék, például a következő eszköz: az állam fizeti a bírákat, de nem nevezi ki, nem lépteti elő őket; semmiképpen nem avatkozik bele sem kinevezésükbe, sem előléptetésükbe; ime, így függetlenek.

Ki nevezi ki és ki lépteti elő őket? a semmítő-törvényszék; Franciaország összes ítélőbíróságainál minden kinevezést és előléptetést ez eszközöl.

De a semmítő-törvényszéket a kormány nevezi ki.

Nem az nevezi ki.

Ki nevezi ki?

Franciaország bírósága választás által az elhalálozásokhoz képest.

A főtörvényszék nevezvén ki a bíróságot, a bíróság pedig a főtörvényszéket, következik, hogy a bíróság zárt, autonóm és autogén test, amely csak önmagától függ és önmagából származik, éppen úgy, miként a régi uralom bírósága és éppen ezt kell kieszközölni.

Csakhogy a régi uralomtól eltérőleg, a kormány fizeti a bíróságot, már pedig aki fizet, az egy kissé mindig gazda is; s éppen úgy, amint a törvény által szervezett bíróságot — miként megjelöltem —

a parlament talán egy kézmozdulattal megváltoztathatja, szükséges, hogy a bíróságot mint állami rendet megalkotó törvény a legerősebb biztosítékokkal alkotmányosan körülvelt törvény legyen, amelyet például csak plebiscitum által lehessen megváltoztatni.

A bíróság ekként állami rend lesz s *kell is, hogy az legyen, ha azt akarjuk, hogy helyesen ítéljen felletünk.*

— Ámde, ez ultra-arisztokratikus!

— Elismerem, hogy ez ultra-arisztokratikus.

II.

FOGLALKOZÁSOK.

A francia ember hivatásának megválasztásánál határozottan ugyanezen irányú törekvéseket táplálja. Szenvedélye akár a maga, akár fiai, akár leányai számára, egy teljesen nyugalmas foglalkozás; és teljesen nyugalmas foglalkozás alatt olyat ért, amelynél semmit sem kockáztat, semmiért sem felelős. A francia ember minden erejével, minden vágyával azt akarja, hogy fia hivatalnok és leánya hivatalnok felesége legyen. A hivatalnok olyan ember, akinek első kötelessége, jóformán egyetlen kötelessége, hogy ne legyen akarata: «a hivatalnok két nagy erényét, a lustaságot és a pontosságot egyesíté», — mondja Gancourt. Helyes mondás ez: a hivatalnokok herék; nem követelnek tőle egyebet, mint hogy pontosan belekapcsolódjék a gépezetbe; nem követelnek tőle kezdeményezést, sem buzgóságot; sem munkát; ez mindent megzavarna, zavarba hozná az általános mozgást, felforgatást idézne elő a megállapított rendben. Végtelenül keveset dolgozni és sohasem gondolkozni önállólag; de pontos időben megjönni és beilleszkedni a gépezetbe, *midőn a gép kívánja*, ez minden, amit tőle kívánnak.

Ami a pontosságot és a tökéletes paszivitást illeti, — az így lehet, mondhatják nekem — de ami a munkát illeti, ennek mégis meg kell lennie, mert bizonyos mennyiségét a munkának el kell végezni.

Egyáltalában nem, felelnék én. Nyolc órában lévén a valamely hivatalban végzendő munka meghatározva és évenként nyolczezer frankban azon összeg, ami méltányosan jár ezen hivatallal, az állam pedig jól ismervén a franciák azon mániáját, hogy bármily kevéssé van is megfizetve a hivatal, azt mégis mindig kérni fogják, ketté osztja ezen hivatalt két hivatalnok közt s egynek csak négyezer frankot ad és csak négy órai munkát követel tőle, majd idővel ezen fél-hivatal mindenikét újra kettéosztja és van négy hivatalnoka és egynek csak kétezer frankot fizet s naponként csak kétórai munkát követel tőle, majd még újra felosztja azt és van nyolc hivatalnoka s egynek évenként csak ezer frankot ad s naponként csak egyórai munkát követel tőle. Most már nagyon is kényszerítve van arra, hogy itt megállapodjék. Megállapodik az általa adott fizetés miatt és egyáltalában nem az általa követelt munka miatt. A sürgető kérések száma szüntelenül növekedvén, még újabb felosztást eszközöl, hogy új hivatalokat teremtsen és hogy az új hivatalnokokat fizethesse, a közadózásból újabb erőfeszítést követel s ekként eléri azt, hogy vannak hivatalnokai, akik körülbelül ezer frankot kapnak, de akik nem teljesítenek és nem teljesíthetnek csak félórai munkát.

És a francia ember kívánságának elég van téve: nem dolgozik, keveset érdeklődik, menedékhelye

van és nincs semmi akarata és semmi felelősége. A szó teljes értelmében és egész terjedelmében vett gondnélküli mestersége van.

Mindez a francia polgárság két fő jellemvonásából ered: a kockázattól való félelemből és a tunyaságból, amelyek a felelősségtől való irtózás alakjai. A kockázattól való félelem nálunk rettenetes. Midőn valaki tőkét valamely ipari vállalatba fekteti, amelynek hozadéka 10% lenne, két lehetőséggel három közül arra, hogy tőkét elveszti, vagy pedig állami járadékokba helyezi azokat, ahol 3 %-ot fognak azok hozni, ez matematikailag egy és ugyanazon dolog; erkölcsileg azonban mindenben különböző, mert három közül két lehetőséggel bírni arra, hogy mindent elveszítsen, elrettenti a francia embert, mint a halál tudata és emiatt hajszálai az égnek merednek. De mégis miért? Mert kockáztatni annyi, mint rettenetes felelősséget vállalni; a francia ember felelősnek érzi magát gyermekeivel szemben azon vagyonért, melyet kockáztatna; szégyenpír öntené el ábrázatát, midőn ezt kellene mondania: «mindent elvesztettem» és rendkívül nagy elégtételt érez, midőn ezt mondja: «kevésbé gyarapítottam vagyonotokat, ámde kevésbé is kockáztattam.» Sohasem akar felelős lenni.

Ebből a kötelességnek egy faja hárul a francia emberre. Hogy az államnak hitelezzen, ez előtte hazafiasnak látszik, de hogy az iparnak hitelezzen, ez előtte az állam rászédésének látszik, mintha az államnak teljesített legnagyobb szolgálat egyáltalában nem abban állana, hogy a nemzetet iparilag és kereskedelmileg gazdaggá tegye. Tudok arról, hogy némelyek hazafiatlanságnak

gondolták orosz értékpapirokkal bírni, mintha a köztünk és a különben hatalmas, sőt még a gyöngé, de jövővel bíró népek közötti szövetségek nem volnának eszközei annak, hogy financiai kötelekeket teremtsenek. Ámde itt kockázat van. «Arra tanít bennünket az ész, hogy dolgoznunk kell a bizonytalanért», — mondja Pascal. Az összes francia gondolkozók közül és nem csupán ezen szempontból, bizonyára Pascal az, akinek a francia észjárásra a legkevesebb befolyása volt.

A tunyaságnak a kockázattól való irtózás ezen másik alakjának, minthogy ezenfelül más forrásokból is ered, jelentékeny befolyása van a francia ember azon hajlamára, hogy «állása legyen». Ez a polgárság igen különös; áthatva az ősök iránti bámulattól, amely az ezen ország régi arisztokráciája utáni sóvárgással kapcsolatos, átvette annak minden hibáit egészen, anélkül hogy jótulajdonságai valamelyikét is átvette volna. Megveti a népet és nem gondolnátok, hogy mennyire más fajból, sőt más nemzetségből valónak tekinti magát és mivel a nép sokat dolgozik, a polgárság azt hiszi, hogy a magas rangnak jele «a nemes ember módjára élés», vagyis a semmittevés. Eszménye: a nemes ember módjára való élés. Mint hivatalnokot, akinek irodájában kell lennie tíz órától délig és két órától ötig, sohasem fogod látni tíz óra előtt az utcán, minthogy ekkor olyan embernek néznék, aki már hajnal-tól kezdve keresi kenyerét és kárpótlásul végtelen gögösen fog sétálni öttől hétig, bejárván kis városa helyeit, hogy jól feltüntesse, miként napi

munkája teljesen bevégeződött, három órával korábban, mint a munkásoké.

Máskülönben teljes szívéből irigyli azt, aki tőle különben kevésbé különbözik, aki éppen semmit sem csinál és akit két órától ötig kóborolni látunk. Cifrálkodva mutogatja magát minden órában, amíg azok, akiknek alkalmazásuk van, irodáikban vannak.

Ez a polgárság egészen az állam által akarja magát eltartatni, miként a régi nemesség egészen a király által akarta magát eltartatni és színekurára vadászik, miként a Lauzun-ok⁵ vadásztak a tartásra, mindenik a maga, gyermekei, vői és unokaöccsei számára, ami részben gőg, részben izléstelenség, részben tunyaság.

A tunyaságnak és a gőgnek kombinálását jól látta Montesquieu: Nézzétek, — mondja — azon végtelen sok vétket, amelyek bizonyos nép gőgjéből születnek; a tunyaságot, a szegénységet, a mindennel való szakítást és a nemzetek leromlását, amire őket a véletlen és saját romlottságuk juttatta. A tunyaság a gőg eredménye . . .»

A tunyaság főképpen a békeszerető érzület eredménye; de az is nagyon igaz, hogy egy kevésbé a gőgé is: midőn megkülönbözteti magát a munkástól és pedig a leginkább látható jellel különböztetheti meg magát attól; úgy dolgozik, hogy ne dolgozzék; a régi köztársaságok polgárai, akik arisztokraták voltak, mélységes gyűlölettel viseltettek azok iránt, akik valamit műveltek; az annyira értelmes Aristoteles előtt is a kézműves (artisan): fél rabszolga.

«A tunyaság a gőg eredménye, a munka a hiúság kísérője.» Ez az igazság; mégis a hiúság

nem lévén más, mint kisebb gőg, vagyis inkább, mint egy kis lélekben levő gőg, legtöbbször ugyanazon eredményre vezet, mint maga a gőg: a gőgös hiúság miatt nem dolgozik a francia polgárság.

«A munka a hiúság kísérője; a spanyol a gőg arra fogja indítani, hogy ne dolgozzék, a franciát pedig a hiúság arra, hogy jobban tudjon dolgozni másoknál. Minden tunya nemzet komoly; mert azok, akik nem dolgoznak, szouveraineeknek tekintik magukat azok felett, akik dolgoznak.»

Gondoljatok a francia polgárság spanyol me-revségére; nagyon komoly, nem szeret nevetni, nem szereti a szellemességet, méltósággal szeret unatkozni.

«Minden tunya nemzet komoly, mivel azok, akik nem dolgoznak, azok szouveraineinek tekintik magukat, akik dolgoznak. Vizsgáljátok meg az összes népeket és azt látjátok, hogy a legtöbbnél (azt mondja a legtöbbnél, minthogy bizonyára gondolatban kiveszi Angliát) egyenlő lábon állnak a komolyság, a gőg és a tuncság. Achem⁶ népei büszkék és lusták; akiknek nincs rabszolgájuk, bérelnek egyet, nehogy száz lépést tegyenek két pint rizs elhozataláért: megbecs-telenítve éreznék magukat, ha azt maguk vinnék.»

Franciaország összes kis, nagy, közép városá-ban az összes polgárok és polgárnők megbecstele-nítve éreznék magukat, ha egy ökölnyi csomagot vinnének az utcán.

«Az Indiák asszonyai megalázónak hiszik ma-gukra nézve az olvasni tanulást; ez a rabszolgák dolga, — mondják — akik dicsénekeket énekel-nek a pagodákban...»

A francia fiatal polgárleányok lebecsülik azokat, akik tanulmányaikat az elemi oktatáson túl is folytatják, és pedig azért, mert ezek valamely szakmát akarnak megtanulni, tanítónők, tanárnők akarnak lenni, *le akarnak hanyatlani*; mégis hát *honnan?*

A francia polgárság még abban is hasonlít a régi nemességhez, hogy a tudatlanság kultuszát űzi. Megveti a tudóst, az író, a művészt, akik szerinte kevés józan ésszel, a rendestől eltérő eszmékkal bíró és mindent egybevetve, kevés egyensúlyt tartó emberek és mindenekfelett olyanok, akik ha végeznek is valamely dolgot, az a fajbeli és észbeli inferioritás jele; és még többnyire olyanok, akiknek nincs helyük a kormányzatban, mert a társadalmi felsőbbrendűség két ismérve: a nemes ember módjára élés és hivatali állás az államban két olyan dolog, amelyek a legtöbbször össze vannak keveredve egymással.

A francia polgárság nem olvas. Könyvkiadóink tudják; ha nem volnának iskolakönyvek a lyceumok számára, hírlapok és papirkereskedések, — három vagy négy nagy város kivételével — nem volnának a vidéken könyvkereskedések.

Franciaország tudományos, irodalmi és művészeti dicsősége iránti érdeklődés teljesen ismeretlen a francia polgárság előtt. Az államtól élni, hanyagul szolgálva azt és különben mindent lebecsülni, ez az ő állandó lélekállapota.

Nem gyanítja, hogy mennyire szocialista és hogy mennyire következtelen, midőn szemére hányja a munkásnak szocialistaságát. Vagy még inkább homályosan vet számot a dologgal, u. i. szocialista a saját érdekében, de nem akarja azt,

hogy mások is szocialisták legyenek a maguk érdekében. Egy egészen polgár hivatalnok köz-társasági, radikális antiklerikális ember szárnyaló mondását hallottam: «a szocialisták mind hivatalnokok, ez az ő doktrinájuk, mindnyájan hivatalnokok akarnak lenni.» Ez tökéletesen igaz; de a hangot, amellyel ezt mondta, meg kellett volna zenésíteni. A munkások hivatalnokok, a parasztok hivatalnokok! Nem sajnálatra méltó, vagy nem kacajt keltő ez! Ezen emberek hivatalnokok mint én, fizetve az állam által, mint én! Van ilyenről fogalmatok! Azt hittem, hogy *marquise de la Pretintaillet*⁷ hallom, amint mondja: «Ezek a koldusok azt követelik, hogy mind nemesek legyenek!»

A francia kispolgárság még gyermekei nevelésének módszere szerint is nyomról-nyomra hasonlít a régi nemességhez. A régi nemesség fiai számára azonnal valamely nagy urat keresett, aki azokat kegyeibe fogadhatta és előrevihette a világban; a mai polgárság fiai számára mindenké előtt valamely főhivatalnokot keres, aki «protektor» lehet; a protekciók felkeresése összes gondja és aggodalma a francia családtyának. A régi nemesség leányai számára ott volt a kolostor; a szegény polgárság nem rendelkezik a kolostorral. De eltelve a régi nemesség összes osztálygőgjével, éppen úgy neveli leányait, mint ahogy a régi nemesség nevelte az övéit. Nem tanít nekik semmit, sem kézi, sem értelmi mesterséget. Nem lehet, hogy egy kispolgárnő elsőrendű munkásnővé legyen, sem munkafelügyelőnővé, aki tízezer frankot, sem tanárnővé, aki hatezer frankot, sem művésznővé, aki húszezer frankot keres;

ez sérelmes sülyedés lenne, sőt még *azt a látszatot sem szabad keltenie*, hogy tanulással magát egy ilyen pályára készítse elő. Ez azt jelentené, hogy szüksége van arra, hogy nincs hozománya; a család méltósága ellenzi ezen megnyilatkozást, vagy ami ezen megnyilatkozás látszatával bírna.

A fiatal leány osztálygőgből nem tanul semmit sem, következésképpen anyagilag és erkölcsileg nagyon alatta áll a parasztleánynak. *Anyagilag véve*: vagy férjhez megy, vagy nem megy férjhez. Ha a hozomány elégtelensége, vagy a családot ért szerencsétlenség folytán előre nem gyűjtött hozomány elégtelensége miatt nem megy férjhez, szegény aggszűz marad, éppen úgy, mint a kolostorba küldött régi nemesség fiatal leánya és sokkal szerencsétlenebb a parasztleánynál, akinek kezeiben mindig megvan a mestersége.

Ha férjhez megy, vagy jó férje van, vagy rossz, vagy özvegységre jut. Ha jó férje van, nem szólhat semmit, hacsak azt nem, hogy kedvező esélye volt a lottérián; ha rossz férje van, kényszerülve van eltűnni, nem lévén életszükségletei megszerzésére képes lény és ijesztő módon szerencsétlen, minthogy a változtatás lehetősége és reménye nélkül szerencsétlen; ha özvegységre jut, visszaesik szülei vagy az állam terhére (mert nagyon valószínű, hogy férje hivatalnok volt) és növelni fogja azon rettenetes csoportját a kérelmezőknek, akik a hivatalos előszobák ajtóin zörgetnek.

Erkölcsileg véve: A fiatal polgárleány sokkal alantabb áll a parasztleánynál, minthogy a parasztleány szabad lény, a fiatal polgárleány pedig rabszolga.

Minthogy naponkint nem képes tíz soust keresni, a fiatal polgárleánynak nincs egyéb pályája, mint a házasság; ebből következik: majdnem kényszerítve van arra, hogy férjhez menjen ahhoz, akit családja számára kijelöl, elremítve, vagy legalább is megfélemlítve attól, ami reá családjában vár, ha visszautasítja azt; és miként a régi nemességnél a szokások szerint kényszerítve volt a fiatal leány tizenhat éves korában a számára kijelölt férjet elfogadni s lemond később az igen törvényes kárpótlások vételéről; éppen így a fiatal polgárleány gazdasági szükségességből kénytelen eltérni huszonöt éves korában a számára kijelölt férjet és lemond később a jogos elégtételek vételéről. Ha olyan férjjel házasodott össze, aki jól viseli magát, elviselhető sorsa van, ámbár akkor igazán elviselhető az asszony sorsa, ha olyan férfihez ment feleségül, akit szeretett; végre is körülbelül elviselhető sorsa van; mégis ezen jó férjjel szemben is teljesen függő helyzetben lévőknek érzi magát annak lehetetlensége miatt, hogy ha férje rosszá válik, elhagyhassa őt s minthogy anyagilag van hozzákötve, anélkül, hogy a legkevésbé is abszurdum legyen, teljesen képtelen neki ezt mondani: «nem te vagy az úr», midőn ő azt mondja: «én vagyok az úr.» Rabszolgaság.

Ha rossz férjjel házasodott össze, — némely állítólagos felszabadító rendszabály mellett, melyeket az elválás által a feleség kedvéért állapított meg az állam — azon kilátása van, hogy soha se válhasson el férjétől, minthogy az keresi a pénzt, ő pedig képtelen pénzt keresni; és nincs olyan törvényszöveg, amely érvényesülne ez el-

len és megengedné az asszonynak a szabad el-
távozást, midőn a táplálkozás szükségessége miatt
maradásra van kényszerülve. Rabszolgaság.

Végül ha özvegy lesz, a rabszolgaság állapotá-
ból a nyilvános koldusok állapotába kerül, ami
igazság szerint előléptetés, mert ez a magán-
koldusok állapotából, a nyilvános koldusok álla-
potába való menetel; de ha az államtól vagy a
községtől segílyeket kér és kénytelen elviselni a
durva visszautasításokat és ezt hallani: «dolgoz-
zék», majd erre válaszolni: «hiszen jól tudja ön,
hogy nem értek semmihez, hiszen polgárnő va-
gyok»: — ez rendkívül kemény dolog. Rab-
szolgaság.

Osztálygőgből és hogy leányaik általában ne
úgy tegyenek mint a munkásnők, vagy ne is kelt-
sék annak látszatát, a polgárok leányaikat na-
gyon alábbra helyezik a munkásnőknél; szolgál-
ság állapotában tartják.

Az elfogultság, érzékenység és dicsőség emlí-
tése mellett az a legnagyobb személyes bánta-
lom, — és itt nagy vigyázatot kérünk — amivel
Franciaország egy polgára illethető, ha ezt mond-
ják neki: «Leányát valamely mesterségre kel-
lene tanítatnia.»

— Valamely mesterségre? Szabónőiségre? —
kinek néz ön engem?

— Valamely kevésbé nyereséges szakra, ta-
nítónőnek, tanárnőnek.

— Tanulónak? — kinek néz ön engem?

Ekként vitázol vele (ez velem nem szokott
megtörténni, mert nem vagyok elég ostoba ahhoz,
hogy egy polgárnak ezt mondjam).

Hát van 35,000 frankja, amit leányának hozo-

mányul adhat. De méltósága ellenáll annak, hogy leánya értelmileg a munkásnő vagy a tanítónő rangjára emelkedjék. Jobban szereti, hogy leánya dolog nélkül maradjon. Igen, még csak nem is szolgáló.

Elakartam helyezni egy nyomorúságra jutott fiatal leányt. Hogy tanítónő legyen, erre nem lehetett gondolni; kispolgárnő volt, kétlem, hogy tudott olvasni. Munkásnőnek? Milyen munkára? Még az a, b, c-jét sem ismerte semmiféle mesterségnek. Hát akkor szolgálónak, mondtam az úrnőnek, akivel róla beszéltem: «De nem! Hát nem tudja Ön, hogy a szolgálók munkásnők? Munkásnők a konyhában, vagy a női pipere körül. Az Ön fiatal polgárnőjét úgy nevelvén fel polgárnő anyja, hogy semmihez se értsen, sem a konyhában, sem a varrás körül, nem lehet sem szabónő, sem szobaleány. A fiatal polgárleányok csupán azt tudják, hogy hibátlanul beszélnek provinciájuk francia nyelvét és nem alkalmasak másra, csak gyermeknemzésre; ezen két foglalkozás közül nem jövedelmező sem az egyik, sem a másik.»

Megfordítva, egy fiatal leányt — igen szerény tanítónőt — nőül vesz egy milliomos, a milliomos öt év alatt elveri vagyonát; a nő vele marad nyomorba jutva. A férj gonosztevévé válik; elhagyja és visszatér tanítónőnek, hogy megéljen és eltartsa egyetlen gyermekét. Ezt mondá nekem: «Nem vagyok egészen sajnálatraméltó, olyan munkásnő vagyok, akit egy kiskorú fiú szépnek talál, maitresseül veszi és elhagyja, midőn megelégette. A munkásnő számára mindig tartalékban van mestersége és ha elhagyják, nyugodtan visszatér varrógépehez. Éppen így vagyok én. Férjem

bolondságai mélyen megindítottak, a rémülettől nem aléltam el, volt mesterségem; midőn nem tudtam tovább túrni: elhagytam kétségbeesés nélkül. *Nem voltam kényszerítve erkölcsileg oly mélyen lehanyaglani, mint férjem,* megtartottam varrógépemet.»

Fiát hivatalnokká tenni, leányát hivatalnokkal vagy gazdag emberrel összeházasítani, ime Franciaország polgárainak minden álma: fiából és leányából, hogy függetlenek legyenek eléggé erős és eléggé felfegyverzett lényeket nevelni, ime amiről nincs ideája vagy amitől irtózik.

Leányaira vonatkozólag — ő, aki igen erényes és igen magasra becsüli a női ártatlanságot — nem látja be, hogy erősen kockáztatja, miszerint azokból kurtizanokat nevel, miként ez elég gyakran meg is történik.

A két mód közül ez az egyik: miként a régi uralom fiatal nemes leánya, aki úgy ment férjhez, hogy meg sem kérdezték, éppen úgy a mi időnkbeli fiatal polgárleány is férjéhez menve vonzalma ellenére vagy vonzalom nélkül, igen elő van készítve arra, hogy később szeretőt tartson. Az idegeneket — dacára regényeinknek — felhívom; higgyék el, hogy ez a francia nők középszerű érzékisége okából eléggé ritka eset, de végre is nem tagadom, hogy megesik.

Egy másik, sokkal gyakoribb mód ez: a fiatal leány, akinek nem engedtek más életpályát, mint a házasságot és aki tudja, hogy nincs más életpályája csak a házasság, ha még oly bizonytalan is ez, teljes erővel ráadja magát, hogy azt elérje; dühvel flörtöl, dühvel és asszonyi fondorlatokkal törekszik egy férfit behálózni; a kurtizan mes-

terségét folytatja ; betűszerinti értelemben szűz-kurtizan. Jegyezzük meg, hogy az a fiatal leány, aki nem flörtöl, de aki helyett anyja flörtöl (gyakori eset) és aki férjhez megy szerelem nélkül ahhoz a férfihez, akit számára toboroztak, éppen olyan szűz-kurtizan. Ime ide irányulnak a polgári ideák, hagyományok, előítéletek és erkölcsök.

Ez a kép kissé elkésve érkezett. Egy nemzedék óta, vagy kissé régebben is a szűz-kurtizanok észrevehetőleg ritkábbak. A fiatal polgárnők már kevésbé flörtölnek, sőt kevésbé engedik át magukat anyjuk értük való flörtölésének ; szívesen maradnak leányok. Miért ? Elvitázhatatlanul azért, mert erkölcsi színvonaluk emelkedett és mert a szűz-kurtizannő szerepe visszatetsző előtük és mert saját lelkükben él minden asszonynak azon eszményképe, hogy ahhoz menjen férjhez, akit szeret, vagy egyáltalában ne menjen férjhez. Igen helyes, de mivel egyidejűleg csupán rabszolgák lehetnek, minthogy nem képesek megkeresni életszükségleteiket, az emancipált nők érzületeivel bírnak, ámde nem tudják betölteni az emancipált nők rendeltetését. Nincs más hátra, hogy mint leányok atyjuknál maradjanak addig, míg él, a kiskorúság szomorú és áldatlan állapotában. «Ki a kiskorú? — kérdé egy gyermek. Mily korban nem kiskorú többé az ember?

— Nincs korhoz kötve, feleli atyja : midőn az ember megkeresi életfenntartási szükségleteit, többé nem kiskorú, addig, amíg meg nem keresi életfenntartási szükségleteit — kiskorú. A francia polgárság nem álmodik egyébbről, mint quasi-

kiskorú, vagyis hivatalnok-fiúkról és halálukig kiskorú leányokról.

Nagyon eltávolodtam tárgyamtól? Teljesen tárgyamnál vagyok. Egy kis tunyaság, sok gőg, félreértés és különösen az alapos felelősségtől való irtózás teszi e sok rosszat. Nem végezni sokat, de mindennekfelett alárendeltségi állapotban végezni és csak olyan foglalkozásokat úzni, ahol az ember alárendeltségi állapotban cselekszik és úgy a férfiaknak, mint a nőknek csupán olyan helyzettel bírni, ahol csak alárendelt szerepben cselekszik az ember: ez a maga egészében a polgár eszményképe. A francia polgárság szenvedélyes módon nem szeret a saját dolgába beavatkozni és vakon engedelmeskedik annak, aki elrendeli, hogy mitcselekedjék, aki azután ezért felelős és «amit teszek, nem engem illet» ezen szavakat szereti mondani és ezen gondolkozásba éli bele magát. Minden olyan foglalkozás vagy állapot amely önálló eljárást követel, nem tetszik neki, mint-hogy ez azt követelné tőle, hogy előrelásson, számítson, kombináljon, hogy az esélyeket pro és kontra megállapítsa és hogy befejezésül kockáztasson. Mert előrelátni, számítani, kombinálni, annyi mint szembehelyezkedni egy jövő felelősséggel, amely már annyira-amennyire előrelátható, vagyis vajjon fogok-e valaha ennek örülni, nem fogok-e egykor szemrehányást tenni magamnak, hogy ezt cselekedtem? És ez a felelőség ijesztő. A francia ember igen fél attól, hogy önmagának legyen felelős.

Ime ezért nyeli el a hivatal a francia polgárt, ezért irtózik különösen az emancipáció gondolatától és ezért irtóznak leányai is az emancipációtól.

Figyeljük meg, mily csekély számú szabad foglalkozás van Franciaországban és azok a szabad foglalkozások is lassankint nacionalizálódnak és lassanként állami foglalkozásokká alakulnak át. Nincs szabad foglalkozás, csupán a földművelés, az ipar, az ügyvédség és az orvosi pálya. Természetesen beleértve az összes ipari munkásszakokat is. Hát... először is a szocializmus azt akarta, hogy összes foglalkozásai nacionalizálva legyenek és hogy minden ember államhivatalnok legyen és valószínűleg ez a jövő, de hagyjuk ezt. Addig is, amíg ez teljesül, megállapíthatjuk, hogy ez a tendencia általános. A nagy ipari vállalatokat az állam magához akarja csatolni és tényleg magához is kezdi kapcsolni és fogadkozik, hogy jobban lesz ellátva az ő, mint mások kezeiben. Az eredmény nem mindig bizonyítja valami fényesen, hogy igaza volna, de most nem erről van szó,

Arról van szó, vajjon a francia ember óhajtja-e, hogy a dolgok ekként alakuljanak. Bizony óhajtja, és ez igen egyszerű dolog. A vasuti munkás ezt mondja: «az államnál kevesebbet dolgozik az ember, kevesebb felelősség terheli és a politika által megy előre. Kevesebbet fog az ember dolgozni, mert az államnak politikai érdekében állván az, hogy kedvezőleg gyűjtsön össze minél több hivatal iránti kérelmet, sokszorosítani fogja a hivatalokat és változatlan szokása, nagyon ésszerű szempontja szerint, mindig három hivatalnokot helyez oda, ahol ebből egy kellene. Az államnál kevesebbet kell dolgozni, kevesebb a felelősség, minthogy az államnak az áll érdekében, hogy ne utasítsa vissza a hivatalnokokat, akik a parlamenti tagok választói, akiktől meg ő függ; az

államnál a legkevesebb felelősséggel fog bírni az ember. A politika által fogunk előrehaladni, nem fognak visszautasítani; a hivatalnok jó választónak, aki igen jó hivatalnok lehet és jól is halad előre, de a jó választási agens jobban fog előre haladni, mert aki jó választási agens, rossz hivatalnok, a politika által haladunk előre.»

A vasúti munkás személyes érdeke egyébiránt egyenesen ellentétes az általános érdekekkel és azzal, hogy a vasút nacionalizáltassék (kisajátíttassék a nemzet által).

A szabadnak mondott foglalkozások is nacionalizálódnak. Az orvosok tömegesen arról álmodnak, hogy hivatalnokok legyenek és részben hivatalnokká is válnak. Kieszközlik, hogy menedékhelyek, kórházak, lyceumok, kollegiumok és vasútak orvosaivá legyenek (tudjuk, hogy több vasút állami). Megjegyzésre méltó és igen jellemző dolog, hogy ebben nincs semmiféle érdekük. Ha csak az nem hogy klientela nélküli orvosok legyenek, mert az állam csak kivételesen alkalmaz olyan orvost, akinek klientelája van; tehát azon orvosoknak, akik azt kérik, hogy állami orvosok legyenek, nincs ebben semmi érdekük, mert sokkal kevésbbé vannak fizetve az állam által, mint lennének az egyesek által és az az idő, amelyet az államnak szentelnek, majdnem elveszett idő, amely alatt máshol kereshettek volna pénzt. Egy vasúti társaság igazgatója ezt mondta nekem: «fokozatosan leszállítjuk a kereslet és kínálat törvényének megfelelőleg orvosaink jövedelmét, mindig találunk és pedig igen jó orvosokat; végül csak vasúti szabadjeggyel fogjuk őket fizetni

és mégis fogunk kapni orvost, nem értem, de így van.»

Egy orvostól, aki felkért, hogy jelöltségét egy vasúti orvosi állásra támogassam, ezt kérdeztem : «miért törekszik erre? hiszen ez veszteség. Azon órák alatt, melyeket ön az adminisztrációra fordít, az ötszörösét fogná megkeresni annak, amit az fog önnek adni, számításon kívül hagyva, hogy ezen ily kevéssé jutalmazott órák alatt nem fog önnek alkalma lenni a hasznothajtó foglalkozásra, nem lévén otthon akkor, midőn önt keresik stb. Hasonló lenne Ön egy igen virágzó üzlettel bíró olyan kiskereskedőhöz, aki raktárát naponkint hat óráig zárva tartaná s ezen idő alatt a közvetett adók valamely kis irodájába menne dolgozni. Helyes eljárás volna ez tőle? Miért ragaszkodik ön ehhez?»

Ezt felelte : «címmel és fixummal jár.» Ez nagy mondás volt. Cím és fixum, éppen ez a francia ember jelmondata. Legyen valamije, amit látogatókártyáján neve után tehet és legyen igen szabályos módon egy kissé fizetve, ez minden francia polgár kettős álma. Hogy címe legyen, ez hiúsága miatt van, hogy fixuma legyen, ez biztonságra vágyódása a kockázat és felelősségtől való rettegése miatt van és némileg még azért, hogy részben kielégítse a jövőtől való rettegését.

Nem szabad hinni azt, hogy azon szenvedélyben, melyet a tanítás monopóliumára nézve sok tanár táplál, ne volna más is, mint a kereszténység gyűlölete és a szabadságtól való félelem. Sok van ebből, természetesen ezt szívesen beismerem, a kereszténység gyűlölete és a szabadságtól való félelem főfő francia érzelmek ; de a taní-

tás monopóliuma iránti ezen erőteljes szeretetben még más is van. Az foglaltatik benne, hogy ne egyedül ő maga tartozzék az államhoz és tartassék el az állam által, hogy egyedül csak azt tanítsa, amit az állam akar hogy tanítsanak. hanem azon vágy is, hogy minden tanár hasonló helyzetben, illetőleg az államnál legyen. Miért? Azért, mert az állami tanár, jóllehet mélységesen alázatos az állam iránt, egy kissé szégyenli magát, hogy lekötött ember, hogy olyan ember, aki csak eléggé megszorított mértékben gondolkozik szabadon, következőképpen azt óhajtja, hogy egy tanár se legyen szabadabb vagy ne is lássék szabadabbnak, mint ő. Ez az érzelem természetes. Azt mondhatnák nekem, hogy nem soknak, talán a többségnek nincs ez a természetében. Ez igaz, de ez azért van, mert ők igen intelligensek. Felfogják, hogy a szabad munkások szabadsága az állami munkások szabadságának biztosítója. Világos! Ha csupán állami munkások vannak, akkor az állam először is úgy fizeti őket, amint akarja és olyan irányzatot táplál, amelynél fogva végül éhbért fog rájuk kényszeríteni; továbbá a kézimunkásoktól fizikai erőfeszítésben, a gondolat munkásaitól pedig rabszolgaságban mindazt követelheti, amit csak akar; tiszta rabszolgaság; ezt valósítaná meg a szocialista uralom. De ha állami munkások és szabad munkások vannak, ott a szabad munka fog szabadságversenybe kerülni az állami munkával, vagyis ha az állami munkás, nagyon meg van terhelve, mindig otthagyhathja az állami munkát és szabad munkát vállalhat s minthogy ezt teheti, tényleg szabad s mert az állam tudja, hogy így tehet, arra van kényszerítve, hogy a szabadság-

nak egy bizonyos, sőt reális mértékével ruházza fel, nemkülönben hogy tisztességesen fizesse.

A szabad munkások szabadsága tehát szabadságot szerez a kaszárnnyába zárt munkások számára.

A tanárok tehát — hogy az ő külön esetükre térjünk vissza — igen jól tudják, hogy ha igen elfogadható mértékben szabadok, az azért van, mert nincs tanítási monopólium és ekként gondolkoznak: «ha tanítási monopóliumunk volna, szépen volnánk! Ez a szouverainitás számunkra a halált jelentené».

Beléptem az állami oktatásba (igen jól lévén értesítve annak mivoltáról, minthogy atyám tanár volt) minden gond nélkül, minthogy ott szabad tanítás volt, ami egyrésztől megengedte kilépnem az állami oktatásból, másrésztől megengedte, hogy ne lépjek ki, határozottan biztosítván számomra tűrhető életet, mert az állam tudta, hogy eltávozásom lehetséges volt. Ha nem lett volna az államnál szabad tanítás, nem léptem volna be az állami oktatásba.

— Ennek folytán ön a szabad oktatásba lépett volna be, ha ott ilyen tanítás nem lett volna.

— Nem ; semmiféle tanításra sem adtam volna magamat ; más életpályát választottam volna.

— De ha minden életpálya állami lett volna?

— Szocialista uralom ; más országba mentem volna, azt tartván, hogy egy tisztán szocialista uralom alatti állam lakhatatlan.

Azon tanárok tehát, akik visszautasítják az állami monopóliumot, tökéletesen a saját érdekben okoskodnak, eltekintve az elvek és általános eszméktől.

Azonban azok, akik a monopóliumot óhajtják, először is olyan emberek — miként már mondtam — akik államiak (étatistes) vagy olyanok, akik a kereszténység iránt legyőzhetetlen ellen-szenvet éreznek; továbbá olyan emberek, akik szeretik, ha a gondolkodás valamely módját erőszakolják rájuk, mivel szeretik, hogy helyettük gondolkozzanak és határozottan ebben rejlik a dolog veleje.

Mi sem érdekesebb a tanulmányozásra, mint ezen gondolkozásmód. Ez katolikus gondolkozásmód. Azon gondolkozók, akik a monopólium párt-hívei, ultramontán katolikusok. A katolikus ember olyan, aki kerüli a gondolkodás felelősségét. Ugyanígy ők is. A gondolkodás felelőssége igen súlyos. Nem egy szellemnek okozott már remegést. Nem a bátorságnak, de a szerénységnek kell hiányoznia ahhoz, hogy valaki egy adott pillanatban ezt gondolja: «nem fogom számbavenni nyájam gondolkozását, arra fogok törekedni, hogy saját agyammal gondolkozzam, mint ahogy saját gyomrommal emésztek». Ez nem jelent semmit és rendkívüli erőfeszítést követel. Csudálatos, hogy természetére nézve mily szerény az ember. Embereket rendel ki, hogy helyette gondolkozzanak és képtelennek ismeri el magát az önálló gondolkodásra. Az egész katholicizmus nem egyéb ennél.

Hozzáteszem, majdnem az egész protestantizmus is. A Lúther gondolatai által áthatott protestánsoknak kétségtelenül vannak ilyenmő formuláik: «Mindazon vallás, amelyet nem magunk alkottunk magunknak, babona, nem vallás». «Ha nem magatok alkottok magatoknak lelket,

egyáltalában nem lesz lelketek.» «Aki más lelket vesz, mint amellyel bírnia kell, nem egyéb, csak test.» Midőn egy protestánstól ezt kérdeztem: «Hát mindazok, akik nem esnek herezisbe a protestantizmus ellen, nem protestánsok?», ekként felelt: «Őn tréfálni akar».

Igenis, az ultraliberális protestánsok így okoskodnak, vagy pedig erőfeszítést tesznek arra, hogy ekként okoskodjanak, de közülük a legtöbb nem egyéb, mint szabadon gondolkozó katolikus. Megvannak saját dogmáik, amelyekben azt követelik, hogy a hívő határozottan alkalmazkodjék azokhoz, erősen megkövetelik a hívőtől, hogy vegyen búcsút tőlük, ha gondolkozni akar. Az egyetlen különbség, hogy kevésbé szigorúak. *In dubiis libertas* (kételyekben van a szabadság). Csakhogy a protestánsoknál egy kissé több a *dubia*. A katolikus szellem uralkodik az összes vallások felett és hatja át azokat, minthogy az a vallásos eszme maga; a vallásos eszme: tartózkodjál az elszigetelt gondolkozástól; *vae soli putanti*. (Jaj az egyedül vélekedőnek.)

Ezen vallásos, ezen katolikus eszmét birtokolják csudálatosan a monopólisták, vagyis inkább birtokban tartatnak általa. Szükséges, hogy — miként a katolikusoknak — csak egy hitük legyen. Ki fogja azt megadni? Mindenkinek a nyáj. És ki fogja megadni a nyájnak? A nyáj vezetője. A papizmus (pápaság) hívei ők.

És ezen antiklerikális papizmus, miként a katolikusok pápája, amikor hatalmas, híve minden kényszerrendszabálynak és nem engedi meg a papságnak a saját, csak a maga gondolatait; ez igen egyszerű.

Mégis, miért bírnak a monopólisták ezen szellemi állapottal, amely elég gyakran minden valóságos vagy politikai gondolaton kívül esik? Egy kissé a monizmus (egységtan), egy kissé és mindenekfelett az *értelmi felelősségtől* való félelem miatt. Az, hogy minden egyenlő legyen, ez bizonyos szellemek előtt igen szép dolog és kielégíti külön eszthetikájukat és hogy minden egyenlő legyen, annak az a legjobb eszköze, hogy minden dolog ugyanaz a dolog legyen. Egyetlen gondolat az egész államban, ez minden elmét csodálatosan nivellál és egyenlősít és nem engedi meg a felsőbbrendű szellemek közt azon különbségeket, amelyeket oly kellemetlen szemlélni; egyetlen gondolat az egész államban, ez maga a rend, mint-hogy a szabálytalanságnak, következésképpen a rendellenességnek ellentéte; egyetlen gondolat az egész államban, ez az anarchia vége és az anarchia lehetetlen; nincs ennél szebb színjáték; ez a Bauce, a Bauce csodálatos perspektíva.

Nemde szinte fizikai fájdalom egy Voltairt és egy Rousseaut húsz éven keresztül és azok tanítványait még sokkal hosszabb időn át ellenkező véleményben látni? Ezen fájdalmas látványtól az emberiség megkímélhető lett volna, ha egy felsőbb értelmi tekintély által közbevetett egysége az akaratnak létezett volna, amely nem engedett volna meg eltérést. Ezen egyetlen gondolat amely a nemzet általános gondolatának összefoglalata, kétségtelenül elnyomta volna Voltairt éppen úgy, mint Rousseaut és Rousseaut éppen úgy, mint Voltairt, de egyformaságot teremtett volna és semmi sincs szebb az egyformaságnál, az

egyenlőség ezen jelénél és formájánál. Ut fiat æqualitas (hogy egyenlőség legyen).

Észrevette az olvasó, hogy Montesquieu választást enged. Miben? Igen, tisztán a szabadság és az egyenlőség közt; Défense de l'esprit des lois-jában (védelme a törvények szellemének) ez foglaltatik: «Éreztettem, hogy azon indokból vagyunk szabadok a politikai államban, mert egyáltalában nem vagyunk egyenlők». És tényleg minden könyve érezteti ezt; de sohasem mondta ezt annyira kifejezetten, mint ezen sorokban. Nem lehetünk szabadok, csak az egyenlőtlenség indokából, azon eléggé jó indokból, hogy az egyenlőség minden szabadságot elnyom és nagyon is kényszerítve van annak elnyomására, hogy saját magát fenntartsa, minthogy minden szabadság *amióta valaki azt gyakorolja*, felsőbbrendűséget, vagy alsóbbrendűséget szül és lerontja az egyenlőséget. Szabadság és egyenlőség tehát egymással ellentétesek (antinomikus fogalmak) és választani kell. Mi, monisták az egyenlőséget választottuk, mivel ez szebb és megteremti az egyformaságot, visszautasítjuk a szabadságot, mert ez a vonalak szabálytalanságát, következésképpen a rútat teremti meg. Ime, az értelmi monizmus.

A monopolisták elég gyakran monisták, Baucé szerelmes művészei. Gyakran még inkább a felelőtlenség szerelmesei, olyan emberek, akik visszavonulnak az értelmi felelősség elől. Semmi sem oly kegyetlen bizonyos szellemekre, mint bírni valamely gondolattal, amelytől nem szabadíthatják meg magukat és amelyet nem képesek ráhagyni valakire, aki azt nekik adta, vagy aki akként bírja azt, mint ők. Egyedül érzik magukat

és maguk körül mintegy nagy csendet éreznek, amely őket megijeszti. Ezt mondja Doudan valahol: «Attól kezdve, hogy egy kissé előrehaladtunk valamely tanulmányban, elhallgat a köz-helyek lármája és nagy csendben találjuk magunkat, amely a gondolkodás munkájának nagyon kedvező». Igen helyes ; ámde ez a nagy csend kínos a legtöbb szellemnek. Lenyomja őket, jelezvén, hogy nem gondolkoznak közösen többé csoportjukkal, pártjukkal, nemzetükkel, vallásukkal. Az az ember, aki elhagyja vallását, hazáját vagy csupán pártját, fázik. Eltávolítottnak érzi magát a tűzhelytől, elkülönítettnek, száműzöttnek és kivándoroltnak érzi magát. Ismertem olyan embereket, akik, bár úgy találták, hogy pártjuknak nincs igaza, amikor ezt vagy azt mondja s azért mégis követték a pártot, mert elhagyva azt, szakadásra került volna a sor. Úgy látszott nekik, hogy az ember nincs arra teremtve, hogy egyedül helyesen gondolkozzék, inkább ha úgy kellett, megosztozott csoportjával a tévedés és helytelen nézetben. Kevésbé volt nekik fájdalmas megtagadni önmagukat, mint elszakadni környezettől.

— De nem lelkiismeret hiányának hívjuk-e ezt?

— Nem gondolom ; mert ez határozottan a lelkiismeret zavara és izgalma, amely megakadályozta azokat, akikről beszélek. Ez nem öntudat. hiány, inkább kettős öntudat ; ez a kollektív öntudatnak egy fajtája, amely harcban áll az egyéni öntudattal. Egyszóval ez azon gondolattól való eltávolodást jelenti, amelyért felelősek vagyunk, mivel az egyedül a mienk. Azt a gondolatot, amely másokkal közös, nem nehéz táplálni, minthogy

veled együtt azt mások annyian táplálják. Ime, az értelmi felelőtlenség, sőt egy kevés erkölcsi felelőtlenség. Azok, akik visszautasítják a tanítás szabadságát és akik azt akarják, hogy a tanítás állami szakma legyen, olyan emberek, akik rendelet által, rendelet mellett, rendelet szerint és rendelet folytán akarnak gondolkozni; talán azért, mert szabadgondolkozóknak nevezik magukat.

Elismerem, hogy kitűnő társas lények, de hogy Conte terminológiáját alkalmazzuk, a társadalmi statika (az egyensúlyban maradás elmélete) és nem a társadalmi dinamika (a mozgás elmélete) szerint. Ha egyedül volnánk, az állam sohasem jönne zavarba, de sohasem mozdulna meg, mert — bár a dolgot némely modern szociológus vitatta — teljesen az a nézetem, hogy azok a mozgalom szerzői, akik feltalálók. «Az állam a leghidegebb szörny az összes hideg szörnyek közt» — mondja Nietzsche; és nem akarok azzal hízelegni magamnak, hogy határozott tudományos ismeretem van arról, amit mondani akar. Talán azt akarja megértetni, hogy az állam önmagában semminemű teremtő hővel nem bír és hogy azt azon egyénektől kell kapnia, akik azzal bírnak. Lehetséges.

Egyébiránt — higgye el az olvasó — hogy midőn az állam kötelezve lesz mindenki helyett gondolkozni, nagy általános értelmi lehülésnek lesz kitéve, megfogja őrizni a régi hőnek viszonylag mindig gyengébb mennyiségét; de nem lesz többé tűzhely. Megengedem, hogy egyformaság lesz, és hogy nem fogjuk hallani többé az ellenszegülő hangok kakofoniáját, ami talán igen nagy jó.

Annyi bizonyos, hogy a felelősségtől való féle

III.,

A CSALÁDBAN.

Hogy a francia család egyike azon legszebb dolgoknak, amelyet Franciaország az idegenek tisztelete és csudálata tárgyául képes felmutatni és amelyet az idegen gyakran önként tisztelet és csudál még akkor is midőn nem itéli meg azt elavúlt regényíróink bizonyossága szerint: ezt teljes szívemből beismerem és igen boldog vagyok, hogy ezt beismerhetem. Ámde ez kritikai könyv, amely erkölcsi és politikai alkatunk gyöngeségeit jelöli meg, arra törekedve, hogy eszméket szuggeráljon és a lehetséges javítások vágyát keltse fel.

Hát magában a családban a felelősségtől való félelem, nemkülönben a felelősség helytelen felfogásának módja azon gyengeségek, amelyeket azon teljes pontossággal kell megjelölni, amit ezekre csak fordíthatunk.

A francia polgár teljes szívéből szereti gyermekeit, sőt túlságosan is, ha ugyan lehet őket túlságosan szeretni; végre is teljes szívéből szereti őket. Ez talán az egyetlen ország — vagy talán itt történik meg a leggyakrabban, — hogy férj és feleség, akik egyáltalában nem szeretik egymást, azzal végzik, hogy szeretik egymást gyer-

mekeikben és a gyermekük iránti szeretet által olyformán, hogy teljesen odaadók lesznek egymás iránt. Ha megtudnák egymást figyelni (és ezt kezdetben némelykor nem kellene elhagyni) így szólnának egymáshoz első gyermekük megérkezéseig: «egyáltalában nem szeretjük egymást, csak kényelmi szempontból keltünk egybe, miként ezt Franciaországban majdnem mindig teszik és anélkül, hogy ismertük volna egymást, miként ezt Franciaországban mindig teszik; midőn pedig vonzalomból keltünk egybe, miként ezt Franciaországban néha teszik, ez anélkül történt, hogy ismertük volna egymást, miként ezt mindig teszik Franciaországban; s ime így nem szeretjük egyáltalában egymást.»

Az első gyermek megszületésétől pedig így beszélhetnek: «Ami mindent kiegyenlít az a gyermek; az anya végtelenül szereti, én is nagyon szeretem; meg vagyok vele elégedve a gyermekért; nem panaszolkodunk többé, mióta gyermek van; mindent megbocsátok neki a gyermek miatt.»

Húsz évvel később pedig így beszélhetnek: «felneveltük a gyermekeket teljes odaadással, végtelen sok gonddal és minden pillanatban szeretetteljes örökésszel; megindultsággal mondom neki, hogy legjobb anyja a világon, ő pedig gyöngédséggel mondja: hogy igen jó atya vagyok; ezen pillanatok nagyon édesek. Nézd csak!... szeretjük egymást!»

A francia házastársak mélységesen szeretik egymást, miután elmúlt a szerelem korszaka. Ez onnan ered, mert a gyermekeik iránt érzett szeretetben szeretik egymást. Úgy hiszem vannak

olyan országok, ahol a szerelem szüli a gyermekeket, Franciaországban pedig a gyermekek szülik a szerelmet. Csak meglegyen — az a lényeges.

A franciák tehát mélységesen szeretik gyermekeiket ; csakhogy gyermekeik iránti szeretetből nem nemzenek és nem nevelnek gyermekeket.

Gyermekeik iránti szeretetből nem nemzenek gyermeket. Miként Ugolino felfalta saját gyermekeit, hogy megtartsa számukra az atyát, a franciák óvakodnak a gyermekektől, hogy gazdag- vagy jólétben lévő atyát tartsanak meg számukra és hogy egyáltalában ne legyenek nyomorban. A francia családtyúk írtóznak attól, hogy kettőnél, sőt még hogy egynél is több gyermekük legyen. Ha több gyermekük van kettőnél, akkor már kevesebb jólétben látják őket, mint a milyenben vannak és jogosnak vélik, hogy azok nekik ezért szemrehányást tegyenek ; rettegve kerülnek e felelősséget. Ha pedig csak két gyermekük van, ekkor egyébiránt indokoltan és mint jó számítók azt mondhatják, hogy amidőn gyermekeik házasságra fognak lépni, ők, a szülők még akkor szerencsétlenségre életben lévén, a vagyon négyfelé fog osztatni, két rész lesz a szülőké és mindenik gyermek kap egy részt ; következésképen minden gyermek csak egynegyed részt kap szülei haláláig ami igen takarékos és igen gyenge osztályrész : «Óh mily szegény kis háztartása lesz a mi leányunknak ! Óh mily szűkösen fog belépni az életbe a mi fiunk, akinek mint hivatalnoknak csekély fizetése lesz ! Csak egy gyermeknek volna szabad lenni».

Ekként okoskodnak a felelősségtől való félelemből, amely fenyegeti őket, ha kettőnél, vagy egy-

nél több gyermekük van. Néha felviszik kettőig, ez egy fiú utáni vágyból történik, midőn leánnyal kezdték; de még maga ezen vágy sem sarkalja őket mindig arra a bátorságra, hogy két gyermekük legyen. Mindig egy gyermeket óhajtanak nagyon élénk lévén bennük a szülői szeretet, azonban egynél többet igen ritkán. Szükségük van arra, hogy egy tőlük származott lényel bírjanak, akit szeretnek, akinek kedveskednek, hízelkednek és akit gyönyörűen elkényeztetnek és aki által szeretve hiszik magukat; hát erre egy is elég és attól kezdve, hogy ez az egy megvan, a szülői érzetet kioltotta maga a szülői érzet, akarom mondani, kioltatik a gyermekek utáni vágy azon elégtétel által, hogy már van egy és azon mérhetetlen kötelességek gondolata által, amely a meglévővel szemben terheli őket: Franciaországban — ne tévesszük meg magunkat és mondjuk ki — bizonyos helytelenítés, bizonyos lebecsülés éri a családtyákat, igenis egy fajta a családtyákra vonatkozó megvetésnek éri azokat, akiknek számos gyermekük van; ezeket rossz atyáknak tekintik, minthogy megfosztották első gyermeküket azon kedvezménytől, hogy egyedül legyen, vagy két első gyermeküket attól, hogy csak ketten legyenek. Ezek olyan emberek, akik nem szeretik gyermekeiket, és ezen érzelemben homályosan maguk idősebb gyermekeik is osztoznak; olyan emberek ezek még, akik nem bírnak a szó kitűnő értelmében vett francia erénnyel, — az egyetlen az igazán becsült erénnyel — a takarékossgal; ezek tékozlók, könnyelmű vagyonpusztítók, vagyon-elverők. Alapjában véve, minden francia polgár szemében egy hat gyermekes

családatya bohéme *könnyelmű ember*, akit gondnokság alá kell helyezni.

Ami mindebből következik először is az, hogy a francia család igen egyszerű, igen összpontosított, szorosán egymáshoz símuló, igen tiszteletre méltó, rokonszenves és megható, de bizonyos szempontból tekintve — nem létezik. Az igazi család a nagyszámú-, a sokgyermekes család. Ezen családban — ami első tekintetre rendkívüli dolog, de ami megmagyarázható, ha gondolkozunk — sokkal több szeretet van a gyermekben az atya és anya iránt, talán egy kissé több féltékenység — miként már jeleztem — az elsőszülöttek részéről, de az utóbb szülöttek részéről is, akik többen vannak és átplántálás folytán mindenki részéről több szeretet, tisztelet- és kultusz van az atya és anya iránt, akik patriarcháknak a gens- a nemzet főnökeinek látszanak és akiket egy faja a dicsőségnek övez. Bizonyára ismer az olvasó számos tagból álló családokat; mert még vannak ilyenek és ekkor tökéletesen felfedezte ezen érzületet.

Mi több ezen sok gyermekes családban egészen természetesen alakulnak ki a tribus szokásai. Ebben a családban ép gyermekek vannak, azok pedig, akik kevésbé épek neveltetnek és tiszteletben tartatnak a többiek által, a rossz családtagnak nem egyedül atyja és anyja a fegyelmezői, de még becsületes fitestvérei is; a család egy fajtája a törvényszéknek és zsűrinek, ahol a jók diadalmaskodnak, a rosszak pedig sorompója elé idéztetnek; sőt feltéve, hogy a rosszak vannak többségben kettőt elriaszt a rossztól egyedül egy, aki az atya és anya mellett áll, akit ezek támogatnak,

miként ez támogatja őket; egyszóval a család olyan társaság, ahol a rossz elemeket a jó elemek inkább ellensúlyozzák és visszatartatják; míg az egyetlen gyermekes családban, ha a gyermek jó, misem jobb ennél, de ha rossz, szüleinek nincs ellene segítője. A több tagú család a jóra igen nagy erővel rendelkezik.

Az egyetlen gyermekes családban először is gyakran megtörténik, hogy az egyetlen gyermek meghal és a szeretetnek azon nagy erőfeszítése, amellyel a család egy gyermekre szorítkozott, tiszta veszteséggé vált; ha pedig az egyetlen gyermek nem hunyt el, az következik be, hogy túl-hajtott gyöngédséggel nevelik, kényeztetik s hogy ennek folytán önző lesz, aki egyáltalában nem szereti szüleit. Vannak kivételek, de ez ritkaság.

Hogy az egyetlen gyermek egyáltalában nem szereti szüleit, vagy hogy kevésbé szereti őket, ez olyan természetes dolog, ami nem szorul bizonyításra; a féltékenykedő szeretet tanítja meg a gyermeket a szeretetre, ez a féltékenykedő szeretet, a leggyakrabban gyöngéd, szelid és igen kedves, de végre is nem egyéb, mint féltékenykedő szeretet. «Jobban szereted nővéremet, mint engem; nem szeretsz annyira engem, mint fivéremet. — Hogyis ne! Egyformán szeretlek benne-teket». A kis féltékeny körülbelül meg van győzve; miközben a féltékenység nyugtalansága tanította meg a szeretetre és amely szívében nem fog megszünni.

Az egyetlen, az egyedül imádott gyermek a szülei szeretetét természetesnek találja és minden viszonzás nélkül engedi magát imádni, minden nélkül a mi viszonzosságra ösztönözné vagy

anélkül, hogy még ezen gondolatot is felébresztené benne valaki. Az egyetlen gyermek hasonló a feleség által túlságosan szeretett férjhez, vagy a férj által túlságosan szeretett feleséghez ; egyáltalában nem tanúsít szeretetet ; ezen szeretet nagyon kötelességszerűnek látszik, amely nem részesül visszautasításban, amely sohasem, — félig-meddig sem, — még látszólag sem részesül visszautasításban ; az ezen így rápazarolt szeretet nagyon is kötelességszerűnek látszik.

Azt hiszem igen különös dolog, amit megfigyelem, vagy talán csalódom ; az egy gyermekes szülők egészen természetesnek találják, hogy egyáltalában ne szeressék őket ; talán nem is veszik ezt észre ; mégis azt hiszem, hogy egy kissé észreveszik, de ezt magától értetőnek vélik ; érezni vélik, hogy a végtelennek a semmi felel meg — «végtelen semmi» mondja Pascal — mással kapcsolatosan, — érezni vélik, hogy a határtalan vonzalomnak, minthogy mással nem hasonlítható össze, egy igen unalmas vonzalom felel meg és hogy egy igen nagyfokú aktivitású vonzalomnak, egy paszív aktivitású vonzalom felel meg.

Mindig úgy van, hogy az egyetlen gyermek igen paszív a vonzalomban, és hogy szülei nem veszik észre ezen paszivitást, vagy kiveszik abból részüket, vagy egy fajtájával az örömeinek szemlélik azt. A rendellenes helyzetek denaturálják az érzelmeiket. Mindnyájan ismeritek azon heves szerelmet, amivel azon férj viseltetik neje iránt, akit felesége egyáltalában nem szeret, az ő fájdalmas kétségbeesését, midőn elveszti azt, az ő igen gyakran hallott szavait : «Szegény asszony ! mennyire nem szeretett engem ! mennyire nem voltam

képes megszerettetni magamat!» Az egyetlen gyermek szülei nem kevésbé ilyenek; de ilyen, mindenek felett az anya: «nem szeret engem! külön nálam! imádásra méltó! Hogyne szeretném ezt a gyermeket?»

És valóban annak a szeretetlensége akit szeretsz megerősít azon hitben, amelyet az ő megmérhetetlen tökéletességéről és a te méltatlanságodról táplálsz és ez a hit megerősít téged az iránta érzett imádatban.

Csakhogy ez együgyűség. Ezen együgyűséghez vezet azon oktalan gondolkozás, hogy tíz helyett csak egy gyermeked legyen.

Nem kevésbé súlyosak és fájdalmasak az ethnikai következmények. Egy igen szapora népek mellé helyezett, vagy csupán nálánál szaporább népek mellé helyezett nem szapora népet, lassankint s folyton-folyvást elárasztják ezek. A Németország és Itália közt levő Franciaország évenként egy békés csatát veszít Itáliával és kettőt Németországgal szemben. Azon gyermekek, akiket nem szült Franciaország azon gyermekek által helyettesítettnek, akiket Németország és Itália szültek s akiket a náluk levő sűrű népesség miatt, a nálunk levő elhagyott és üres helyekre — hozzánk küldenek. Róma görög várossá vált, mondá Juvenal; én sokkal kevesebb túlzással mondtam: Franciaország városi népe németté és olaszvá vált. Tegyük hozzá a kozmopolita zsidó népet, amely sehol sem érzi magát jobban, mint Franciaországban és amely nagyon szapora, bőségesen népesíti be városi területeinket. Igaz — és ezt lényegesnek tartom kijelenteni, — hogy a francia értelmi olvasztótégely annyira erős, any-

nyira égő és annyira hatalmas, hogy a németolasz- és zsidó ifjakat igen gyorsan franciákká változtatja, akik osztoznak a vérbeli franciák majdnem egész jellemében és akik alig különböztethetők meg a régi rétegektől. A németek, olaszok és mindenekfelett a zsidók nagyon produktív franciák, fellévén ruházva a franciák erényeivel és hibáival. De ez csak félig megnyugtató, mert ha ezen idegenek fiai az értelem, sőt még a szív szempontjából is igen elfogadható franciák, nem lehet, hogy a hazafiság szempontjából erős franciák legyenek. Jó hazafiak *elfogadtatik* — fogják mondani. — Tudom: de azt is tudom, hogy igen ritkán. Az idegenek fiai közt van a hazafiatlanok törzskara és mindenekfelett az idegenek közt találjuk a haza eszméje iránt a legtöbb *közömböst*. Ebből folyólag — miként Petit Édouard sajátságos nyelvezetével mondja — *a paucinatalitás (kevésszületés)* járul legtöbbel a hazafiság meggyöngyüléséhez.

Mindenesetre megjegyzendő, hogy a hazafiság hanyatlása nálunk pontosan összeesik, a tisztán francia születések csökkenésével. A némelyek előtt annyira gyűlöletes patriotizmus leverésére legalkalmasabb eszköz a gyermektelenség. Midőn egy néptanító atyává lesz, fogadok, hogy ezt mondják neki a többiek: «Gyermekeket nemzessz; nem tartozol közénk». Ha ezt nem mondják neki, ez azért van, mert nem értenek hozzá.

Azt mondom: a franciák a felelősségtől való félelem miatt nem nemzenek gyermeket és roszzúl nevelik ivadékaikat; — vizsgálat alá vetem ezen második állítást.

Semmi sem ijeszti meg jobban a francia embert,

mint az, hogy maga nevelje gyermekét. Nem neveli, de elrontja gyermekeit. Először is, ha leányról van szó, azt sohasem neveli a francia atya, mindig anyjára hagyja a nevelés t; ez mindig súlyos hiba. Sietek kijelenteni, hogy gyermekei életszükségleteinek nagyon szent gondja által a családon kívül igen elfoglalt atya nem szentelhet sok időt leányai nevelésére, sőt még fiai nevelésére sem. — De mégis neki kell és pedig nagy tekintéllyel általános irányt adni. — Majdnem azt mondanám, a leányok nevelése, azok bizonyos életkoráig, körülbelül tizennégy éves korukig mindenekfelett reátartozik. Az anya az asszonyi jótulajdonságok egész tömegével bír, amelyeket észrevétlenül közöl leányával és mi sem jobb annál; de az asszonyi fogyatkozások egy tömegével is bír, amelyeket a férfiúi, az atyai befolyással kell ellensúlyozni. Ezen fogyatkozások sokat, amelyeket az anya nem képes leküzdeni leányánál, sőt amit ő nem is képes leányának nyújtani szükséges, hogy mindig az apa jelölje meg leányának, azon bizonyosságban, hogy az anya ezt nem tette s ezen kijelentésre támaszkodva, hogy az anya nem is akarta azokat ellensúlyozni; de végre is szükséges, hogy mindig az atya jelezze és elítélje azokat.

Közbevetve legyen mondva, leküzdvén ezeket leányánál azon erélyes állítással, hogy anyjának nincsenek ilyen hibái, egy csapással, egy kissé az anyánál is gyógyítja azokat. A rendetlenségből, a nemtörődömségből, a tunyaságból, az örökös halogatásból, («van még elég idő») a pontatlanságból, az unalmas fecsegésből, de hagyjuk mind-

ezeket, hogyan akarnád, hogy ennyi tökéletlenségből egy francia anya kigyógyítsa leányát?

Példájával? Tréfálsz. Szavaival? Ez inkább lehetséges; de tudod, hogy ha az ember hibáit kissé kijavítja ez azért történik, mert azokat jó tulajdonságainak tekinti és azzal tölti el életét, hogy ezeknek örül.

Tehát bizonyos életkorig igen fontos, hogy az atya kétségtelenül egyenesen és a szükséges tapintattal (diszkrécióval) ámde igen szorgalmasan vegyen részt leányai nevelésében. Royer-Collard⁸-nak annyi tekintélye volt a házában, mint a politikai gyűlésekben, ami egy államférfinál a világon a legritkább dolog. A Royer-Collard kisasszonyokkal nagyon keményen bánt, többek között ezt mondá nekik: «nem lesztek kisasszonyok, ebben erősen meg foglak akadályozni benneteket». Nem tudom, hogy megakadályozta-e ebben őket, de tudom azt, hogy jól ismerte a családatya kötelességeit leányaival szemben.

A francia családtyák legnagyobb része, leányaira nézve megelégszik avval, ha lelkinemeségben, bájban és kellemben növekedni látja őket és nem törődik mással. Egy oly kényes munka felelőssége, mint a leányok nevelése, előtte súlyosnak látszanék. Chrysale-ok ők. Megjegyeztétek, hogy Chrysale egyáltalában nem nevelte leányait? *Mind a két* leányát anyjuk képezte ki. Philaminte-nak közvetlen befolyása volt Armande-ra, akiből tudakosnő lett. Ellenkező befolyása volt Henriette-re, aki atyja vérmérsékletével bírván, ellentétbe jutott anyjával, de egy kissé élénk, kissé agreszív igen túlhajtott a

reakcióban egész odáig, hogy beszédében egy kissé pórias, egy kissé szobaleányos. «Ennek a fiatal leánynak hiányzik a himpora» mondta Lemaître Gyula.⁹ Vagy ha úgy tetszik Philaminte képezte Armande-ot és Henriette Armande ellentéteül, sok szellem mellett egy kevés trivialitást tanúsított. Ez a szegény Chrysale még nővére is kevés befolyással birt, aki alárendelte magát Philamintének, mint kiváló személynek, akire büszke volt és boldog, hogy sógornőjévé lett, miként fivére, majdnem pórias polgár, — ő is majdnem pórias polgárnő léteére egyszerűen Philaminttá lett, aki csak regényeket olvas és akinek tudós női szerepe mindenek felett abban áll, hogy a helyesírás tudásával büszkélkedjék: kis-városi tudós nő. Annyi bizonyos, hogy fivérének nem volt rá befolyása, sőt még azt sem mondhatta: «degalább az én jó kis nővérem megmaradt nekem».

Nálunk sok családtya hasonlít hozzá. Számos francia családfő olyan, mint Chrysale.

Van a leányok nevelésének egy rendkívül komoly része, ahol a felelősség ezen félelmét egész a nevetségig erőszakolják s ami egyszersmind a legnagyobb kárt okozza a világon. Tulajdonképpen az anyák azok, akiket ezen gond terhel, az atyákra pedig abból semmi sem hárul. A férfi és nő közötti viszonylatoknak az ifjú leány előtti leleplezéséről beszélünk. A francia családok legnagyobb részében azt tartják, hogy ezen felvilágosításnak soha sem szabad megtörténnie, vagy csak a házassági nász előtt két vagy három órával. Semmi sem veszélyesebb ennél. Vagy tájékozatlan marad az ifjú leány, ami sokkal gyakrabban megesik, miként azt hinnénk, vagy megtanulja a dolgokat ifjú

barátnéitól. Az első esetben súlyos veszélyeknek van kitéve, a második esetben zürzavaros, homályos és illetlen tudása van és olyan ami őt megzavarja. Az élet misztériumait tisztán, szűziesen, komolyan, méltósággal kell neki megtanítani, mint tényleg a legméltóságosabb, legkomolyabb és legszűziesebb dolgot ; úgyde az anyák kivonják magukat azon felelősség alól, amelyet annak megtanításával vélnek magukra vállalni. A gyöngédségtől fosztani meg leányuk lelkét, előttük rossz cselekedetnek látszik. Tehát jobban szeretik, hogy mások tegyék? Bizonyára nem, de végnélkül halasztgatják mindaddig, amig csak azt nem mondhatják — bár szeretik az ellenkezőjét hinni — hogy megtörtént. Itt egy igen jellegzetes hiánya van előttünk a bátorságnak, ami egyidejűleg súlyos esztelenség is. A fiatal leányt röviden, világosan fel kell világosítani a szerelem realitásáról még mint leányt. Annak, hogy a veszélyeket kikerülhetőkké tegyük, egyedüli eszköze azoknak feltárása és hogy a kíváncsiság elbetegesedését meggátoljuk kielégítjük azt egészséges módon.

Íme a felelősségre nézve mily számos és különböző *iszony* van a francia családokban. Ennél az igen bátor népnél hiányzik a polgári-, nemkülönben a családi bátorság. Ez a családi bátorság — keletkezésére nézve — az első minden bátorság közt. Ez azon bátorság, amelyre az összes többi bátorság támaszkodik, vagyis inkább ez az a légkör, amelyből az összes többi bátorságnak ha határozottan nem is abból kellene erednie, de legalább is abból kellene táplálkoznia, fejlődnie, magát fenntartania és új tetterőt merítenie.

IV.

A POLITIKAI ERKÖLCSÖK KÖRÉBEN.

Két tárgya van a politikának : a politikai alkotmány és a politikai erkölcsök. A politikai alkotmány — hogy azzal kezdjük — a franciáknál az általános felelőtlenségre van alapítva. A régi uralom alatt igen reális felelősség volt, t. i. a király felelőssége. Erről nagyon megfejtkeztek ; de ha a király abszolút volt, ami egyébiránt abszurdum volt, örökké és teljesen felelős maradt és éreztették is ezt vele. Jegyezze meg jól az olvasó, hogy a francia királyság a XVI. század polgárháborúi végétől kezdve despotikusan, de mindig a forradalmakkal harcolva kormányzott, XIII. Lajos uralkodása, a fölkelt nemesség elleni folytonos harca a királyságnak ; éppen úgy XIV. Lajos kiskorúsága, a nemességhez csatlakozván a bíróságok és a nép is ; midőn XIV. Lajos maga uralkodott, a protestánsok ellen kellett harcolnia, akiket oktalanul kihívott ; mindig nyugtalanítják a parlament tagjai és mindig a Fronde¹⁰-ra vigyázott. Jól értsük meg, hogy az abszolútnak mondott monarchia folytonosan fenyegetettnek, következőképpen igen felelősnek érezte magát. Voltak néha abszolút hatalmi mámoros pillanatai,

de mindig megvolt azon zűrzavaros — néha igen világos érzete, hogy valaki közel volt hozzá, aki tőle számot kért vagy aki számot fog kérni tőle. S ezzel számolt is feltételes bölcsesége; esztelensége abban állott, hogy nem értette meg, hogy ezen felelősség zűrzavaros és határozatlan, amelyet szervezni kellett; a felkelés által, vagy a felkeléstől való félelem által mérsékelt despotizmus, fenyegetett despotizmus, megfélemlített despotizmus, de nem mérsékelt monarchia; meg kellett határozni a felelősséget, hogy normális és szerencsés eredményekben termékeny legyen; hogy le kellett fegyverezni a felkelést, előlegül adván azt az ígéretet, hogy ellenzékké lehet és hogy ne találja magával szemben a népet és számoltak azzal, amit mondott. A felelősség azonban mégis létezett és nagyon tiszta tudatában is volt annak.

Annyival is inkább tudatában volt annak, mert a királyság — elismerem, hogy egy kissé határozatlanul — de bitorlónak érezte magát. Tudta, hogy volt alkotmány, hogy voltak a királyságnak «alaptörvényei», amelyek kötelezték a királyt, amelyeket meg nem sérthetett, de amelyeket a király ellenkező szokás által elavulni engedett, amelyek a polgárháborúkra felette kedvezők és mindig hasznosak voltak a bosszúállónak, de olyan alaptörvények, amelyek fennállottak és amelyek tényleg még mindig fennállottak. Nem ismerem a régi uralom írói közt olyat, aki fenntartotta volna azon állítást, hogy a francia királyság despotikus volt. Mindnyájan azt mondják, a király felett törvények voltak és a király nem tehetett mindazt, amit akart. Midőn a királyság ezt mondá — és

százaszor mondá ezt — beszédet intézvén a parlament tagjaihoz, «hogy a törvényhozói hatalom a királyt illeti», tudta, hogy nem mond igazat és teljesen érezte bitorló voltát.

Egyedül a papság mondta neki, majdnem mindig, hogy souverain, aki hatalmát csak Istentől bírja; csakhogy ugyanazon egy csapással igen félelmes felelősséget is hárított rá. Azt kiáltotta oda neki: felelős Isten előtt és számadással tartozik Istennek azért, amit a nép ellen tett vagy ha nem törődött vele.

Azt fogják mondani, ez a felelősség könnyűnek és mert végtelen — határozatlannak látszhatik és a királyság egy kevésbé Tartuffe¹¹-el ezt mondhatta: «Ha csupán csak az ég...» nem kellett volna ennyire felvenni a dolgot, nem kellett volna ilyenformán felvenni, ha a papság négy szem közt, halk hangon mondta volna ezt. De a papság ezt egész hangosan mondta és itt kezdődik a világi hatalom felelőssége. Egész hangosan mondta és a nép éppen oly jól megértette, mint a király és megalkotta ebből a királyi felelősség érzületét. Az igazságos kormányzás az Isten iránt való kötelesség; ám legyen, de egyszersmind a nép iránti kötelesség is, hogy Isten akarata szerint kormányozzák. Itt éledt fel újra még a régi — jóllehet elgyengült — lelki hatalomnak a souverain Isten nevében való beavatkozása a világi hatalom körébe, azon beavatkozás, amely annyira hatalmas és üdvös volt a barbár fejedelmekre. Megjegyzendő, hogy egy istenfélő souverain sokkal súlyosabb felelősséget érez magában — jóllehet abszolút fejedelem, — mint egy, a nép által választott és csak névlegesen felemelt souverain. Midőn

az egyház ezt mondá: «minden emberi hatalom Istentől származik», általában azt hiszik, hogy az egyház a souverain alá hajlította és nyomta a népet. Vigyázzunk! Azzal, hogy azt mondá a királynak, a hatalom Istentől származik, egy csapással rettenetes módon felelőssé tette Isten előtt. Ellenben az a souverain, aki azt gondolja, hogy csak a néptől függ, igen jól tudja, hogy nem függ senkitől, hogy csupán az eredményektől függ s csak addig szeretik, amíg szerencsés, de gyűlöltté, elhagyatottá és ledöntötté válik, midőn a sors ellene fordul. Az Istentől való souverain Istennel kötött szerződést, a nép által felemelt souverain pedig a véletlennel. Ezzel számolni kell.

Elismerem, elismertem, hogy ahhoz, hogy az Istennel kötött szerződésből üdvös eredmény származzék, szükséges, miszerint a fejedelem istenfélő legyen és azt is meg kell engedni, hogy határozottan ezen félelem az, amely jelentékenyen meggyengült a mi régi uralombeli királyainknál, az utolsót kivéve; de azt akartam megértetni, hogy habár a régi uralomban nem is létezett alkotmányos felelősség, de létezett egy felelősség, még pedig hármias formában: felelősség Isten iránt, amelyet különben nem lehetett észrevenni, felelősség az alkotmány iránt, amely, miként de Staël asszony szellemesen mondta: «mindig csak korlátolt volt», de amiről különben bírtak ideával és amit igen gyakran emlékezetbe idéztek a jogtudósok, ami pedig a nép iránti felelősséget illeti, ezzel szemben a király, minthogy megsemmisítette a közvetítő testeket, súlyos hiba esetén egyesegyedül érezte magát, ami a meggondolás és félelem állapotába juttat.

Napjainkban a hatalom felelősségét alkotmányosan odáig korlátoztuk, hogy semmit se tegyen és megváltoztatván a közerkölcsök az alkotmányt, a központi hatalomnak és ügyvivőinek már nagyon is gyenge alkotmányos felelősségét a semmire szállítottuk le. A köztársaság elnökének elég nagy hatalma van; több hónapra elnapolhatja a képviselőkamrát.

A szenátus javaslatára feloszlathatja a képviselőkamrát és új választásoknak vetheti alá; elrendelheti, — ami felfüggesztő természetű *vétó* — hogy a kamara egy általa már megszavazott törvényt újra tárgyaljon. Különös, hogy mindezen rendelkezések holt betűkké váltak, csupán papiroson léteznek; a gyakorlatban olyanok, mintha nem is volnának és valóban egyáltalában nem is léteznek. A kamarának Mac-Mahon által 1877. május 16-án történt feloszlatása óta képviselőkamrát sohasem oszlattak fel. 1871 óta az elnök sohasem hívta fel a kamrát egy megszavazott törvény második tárgyalására, 1877 óta sohasem napolta el az elnök a képviselő-kamrát. Mi több, az elnöknek alkotmányos joga van üzenettel közölni gondolatát a kamarával. Thiers igen gyakran élt a kormányzat ezen eszközével. Egy ilyen eszköz az, hogy bár alapjában az elnök üzenet által semmit sem rendel el, mégis ha eltérés van közte és parlamentje közt, a nemzetet teszi ebben bíróvá, amely ugyanazon képviselőket választván meg, majd megmondja neki, hogy nincs vele, majd másokat választván meg azt, hogy vele van. Ilyen felelősséget vállal el tehát és a megkerülés ily módját fogadja el, midőn üzenetet

intéz a kamarákhoz. Mac-Mahon óta ezen mód sohasem alkalmaztatott.

És végül az elnök hét évig el nem mozdítható az alkotmány szerint. Egy elnököt elmozdítottak a kamarák, Grévy Gyulát, az elmozdítás minden formás szövege nélkül, mert ez alkotmányellenes lett volna; ezen híres formulában értesítették visszavonulása elrendeléséről: «A kamara... a szenátus... elvárva a köztársasági elnök közleményét...»

Mindebből az következik — követve Aulard szerencsés kifejezését — hogy a törvényes alkotmányt egy *reális* alkotmány pótolta és hogy nem merték annyira radikálisan megsérteni a reális alkotmányt a törvényes alkotmány alkalmazása miatt és hogy az alkotmányos eljárás kihívólag alkotmányellenesnek látszik.

Ezen reális alkotmány pedig egy szóból áll: a francia köztársaság elnöke semmi, vagy más-ként mondva: a francia köztársaságnak nincs elnöke.

Ez annyira igaz, hogy egy köztársasági elnöknek választott államférfi csak azt érzi, hogy politikai pályája be van fejezve. Teljesen és mindenkorra be van fejezve. Mert mint köztársasági elnöknek nem szabad semmit sem tennie és semmit sem mondania; sőt midőn már nem elnök többé, — úgy rendelvén a szokás, hogy egy volt köztársasági elnök sem szenátor, sem képviselő ne lehessen — tovább kell folytatnia azt, hogy ne tegyen semmit és ne mondjon semmit. A köztársaság elnöksége egy államférfit elnöksége idejére és azon időre is, midőn már nem elnök, száműz (osztra-

cizmussal száműz). Maga fölé helyezvén őt, megsemmisíti és felmentvén, eltünteti őt.

Ezen elvek, amelyek sehol sincsenek feljegyezve, de amelyek érvényben vannak, mindig annyira erősek, hogy egy elnök, Loubet, aki nem volt minisztereivel egyetértésben, nem utasította soha vissza minisztereit, nem napolta el a kamarát, nem oszlatta fel a kamarát, nem követelte egy már megszavazott törvény másodszori tárgyalását, nem intézett üzeneteket a kamarákhoz, ámde néha egy lakomán vagy egy fogadtatáson miniszterei politikájával éppen ellenkező szavakat hangoztatott. Ekként könnyített lelkiismeretén; de élénk világításba helyezte a «reális alkotmányt» és ezen reális alkotmány rendkívül paradox voltát. Ezt lehetett volna neki mondani: «Ha ön ekként gondolkozik, miért nem alkalmazza ön az alkotmányos eszközöket, hogy megértesse és érvényesítse azon határok közt, amelyek közt ezt alkotmányosan teheti? És minthogy ezt egyáltalában nem tette, elejtett beszédei igen világosan ezt jelentik: «A reális alkotmány szerint semmi olyan jogaim nincsenek, amit a legális alkotmány ad nekem és nem beszélhetek úgy, mint magánember, ami pedig a cselekvést illeti, semmi módon sem cselekedhetem».

Nincs tehát Franciaországnak köztársasági elnöke; nincs tehát Franciaországban államfő.

Ez nagyon meggondolandó, minthogy ebből azon állítás következik, hogy Franciaország tiszta demokrácia. Midőn a tiszta demokráciának — nézetem szerint — félelmes helytelenségeit, melyeket lassanként, sőt igen rohamosan hord magával megjelölöm, az antique és az amerikai de-

mokráciákat hozzák fel ellenem. Ez a köztársaság és a demokrácia összezavarása, ennél pedig nincs súlyosabb zűrzavar. A régi demokráciák sohasem léteztek, ennyit ezekről; az amerikai köztársaság pedig nem demokrácia.

A régi köztársaságok arisztokráciák voltak, kivéve igen rövid ideig az athéni köztársaságot, ahol létrejöttével bevégeződött, összeesvén különben a nemzet hanyatlásával. A lacedæmoni köztársaság arisztokrácia volt. A római köztársaság megszűnt az arisztokráciától az egyeduralmi kormányzathoz való átmenet nélkül. Talán nem szükséges mondanom, hogy a velencei köztársaság gyökeresen arisztokratikus volt.

Ami az amerikai köztársaságot illeti, az alkotmányos monarchia: nem egyéb alkotmányos monarchiánál. Az amerikai köztársaság elnöke — minden hatalmával a külügyekben; minisztereivel a belügyekben, akik a parlamentnek nem felelősek; törvénykezdeményezési jogával, amit gyakorol; az összes állami hivatalnokok kinevezésére vonatkozó jogával, amit szintén gyakorol — souverain. Annyival inkább, mert ha a miniszterek nem felelősek a kamaráknak, ő nem kevésbé az, nem lévén általuk, de a nép által választva.

Alapjában és egész valójában az amerikai köztársaság elnöke igen hatalmas alkotmányos souverain, akit csak a közérdek kell hogy áthasson, akinek csak a közvéleménnyel kell törődnie, hogy népszerű legyen és hogy újra megválasztassék és hogy amidőn újra megválasztatott és többé már nem választható újra, becsületben tartassék hazájában. Souverain *pro tempore*; de souverain. Az Egyesült-Államok egyik francia követe mondá

nekem: «Az amerikai köztársaság elnöke összehasonlíthatatlanul inkább király, mint Nagy-Britannia királya és sokkal inkább császár, mint a német császár».

Sohasem volt és nincs is a világon tisztább demokrácia a francia demokráciánál. Ezért vagyunk kényszerítve mi, akik azt tanulmányozzuk, hogy óvjuk attól, ahová jutni fog és megfontolva jövőjét, megbíráljuk s tanácsot adjunk neki majdnem elméletileg okoskodva. Eléggé szemünkre hányják ezt; de nem tehetünk másként, vagy csak kevésbé tehetünk másként.

Némely visszaemlékezéssel az atheni demokráciára érvelünk, amely mint ilyen fennállott, de körülbelül csak félszázadig. Így tett már Rousseau, midőn megtámadta a tiszta demokráciát és ez vele a *Contrat social* dacára történt. Egy kevésbé a francia forradalommal is érvelünk, melyet azon pályáján veszünk tekintetbe, amelyet a Mirabeautól Babeufig terjedő görbevonalon futott meg, amely témája a demokrácia történetének és amely próféta alakulata a tiszta demokrácia fejlődésének (evolúciójának). Egy kevésbé a harmadik francia köztársaság történetével is érvelünk, azon tendenciákkal, amelyeket feltüntetett, azon vívmánnyal, amelyet vett és hirdetjük a holnap demokráciáját, mint a demokráciának 871-től 1911-ig meghosszabbítását, mint a mai demokrácia fokozatos *radikalizációját*. De mindenekfelett elméletileg okoskodunk, magát a demokrácia lényegét véve fontolóra, vagyis az abszolút egyenlőséget, azt állítván, hogy a francia demokrácia mindinkább közeledik lényegéhez, a tiszta demokráciához.

Jogos-e így okoskodni és hát lehetetlen-e az, hogy a demokrácia, amidőn kifejlődik, saját magát is megjavítsa és amidőn megerősödik, megjavuljon és saját maga kreálja a számára szükséges ellensúlyokat?

Igen is, azt hiszem, hogy jogos ekként okoskodni és nem hiszem, hogy akkor, midőn a francia demokrácia kifejlődik, megjavítja saját magát, minthogy — óh mily jól látta ezt az amerikai Barrett-Wendell *France d'aujourd'hui-jében!* (*mai Franciaországjában!*) — a francia embernek az a sajátsága, hogy radikális, hogy ideologus, a francia ember sajátsága, hogy eljusson eszméi megvalósításához és hogy nem fél és éppen ellenkezőleg mindig meggondolja, hová vezetik eszméi.

Semmi sem jogosabb ennél. Midőn Franciaország katolikus államcsináló¹² volt, aggodalom és könyörület nélkül, sőt a maga kárára mintegy egyhangú elégtétellel látta eltávozásra kényszerítve a legjobb és leghasznosabb két millió franciát azért, hogy megvalósítsák ezen *idea*: egy államvallás és egy vallás legyen az államban. Szenvedélyes ideológia. «Inkább vesszenek a gyarmatok, mint az elv!»

Midőn Franciaország nacionalista¹³ volt, vagyis a nacionalitás¹⁴ elvével kísérletezett, önmaga ellen és saját világos érdeke ellen prédikált és dogmatizált; önmaga ellen harcolt, önmaga ellen ontotta vérét, hogy nemzeteket kreáljon önmaga ellen, hogy megvalósítsa ezen *eszmét*: a fajok és nyelvek szerint csoportosított nagy nacionalitások eszméjét. Szenvedélyes ideológia. Egyáltalában nem csalódunk abban, hogy a francia in-

tellektuális jellemnek egyik legnagyobb francia képviselője III. Napoleon.

Ha Franciaország értelmileg ekként van megalkotva, kevésbé kételkedünk abban, hogy a demokratikus eszme kísérlete nem viszi egyenes irányban célhoz és a legrövidebb úton előre.

Íme azért érvelünk *in abstractio* ezen kérdésben, először mert a demokrácia új lévén, kevésbé tehetünk másként, azután olyan néppel lévén dolgunk, amely maga is elméletileg és az elmélet után cselekszik, eléggé helyes módszer lesz, hogy elméletileg okoskodjunk afelett, hogy mi lesz belőle.

Ezen eltérés foglalata: Franciaország a tiszta demokrácia kísérlete, amely minden erejével a tiszta demokrácia megvalósítására törekszik.

Eltértem tárgyamtól? nem hiszem. Franciaország az a demokrácia, amely az abszolút demokrácia felé törekszik, ezért szervezkedik önként, majdnem automatikus módon az abszolút demokrácia elve szerint; ezen elv pedig először az abszolút egyenlőség, azután meg hogy ne legyen felelősség sehol és hogy senkise legyen felelős. Az atheneieknek a demokrácia időszakában nem volt kormányuk; a polgárok tömege által kormányoztattak, amely mint minden tömeg, senkinek sem volt felelős, hacsak a történet előtt nem, amely egyébiránt őket jó szemmel nézte.

De hogyan kell elnyomni a felelősséget? Megosztani és olymódon szétszórni azt, hogy mindenütt észrevehetetlen legyen és ne mondhassa senki sem: «Is fecit» (ez tette). Határozottan ezt tette a mi alkotmányunk, sőt még inkább tették ezt politikai erkölcsünk.

* Franciaországban a parlament kormányoz. Nem

az állítólagos «államfő», kimutattuk. A miniszterek, akik örökösen a parlament akaratának vannak alávetve, amidőn a parlament határozatai szerint kormányoznak és adminisztrálnak, nem egyebek, mint végrehajtó ágensek, mint a parlament ügynökei. Minden kormányzati ténykedés a két kamarát illeti. Tehát a parlamenti tagok felelőtlenek, minthogy 900-an vannak. Közülük mindenik, midőn határozatot hoz, fedve érzi magát a többiek által és azon jogos érzületet táplálja, hogy igen rossz tulajdonság volna, ha emiatt őt támadnák. Aki uralkodik, aki egyedül uralkodik, az egy zűrzavaros tömeg, amely nem ad egyetlen támpontot sem arra, hogy kinek panaszkodjunk, midőn arról van szó, hogy panaszoljunk, igényt támasszunk vagy nyugtalankodjunk. Montesquienek a hatalmak elkülönítésére vonatkozó nagy elmélete, a felelősség elmélete. Felelős az államfő és miniszterei, ha kormányoznak; felelős a bíró, feltéve hogy a felelősséget nem háríthatja a kormányra, amely rendeleteket ad neki. Felelős a törvényhozó, feltéve, hogy nem megszámlálhatatlan, másrésről pedig, hogy a törvényhozó nem azon zűrzavaros hatalom, amely törvényt is hoz, kormányoz is, adminisztrál is, sőt még az igazságszolgáltatás felett is mérlegelést gyakorol, látszólag annyi felelősséget vesz magára, hogy valósággal többé semmi felelőssége sincs.

Azt vethetik ellen, — de az ellenvetés nem lesz jogos — hogy ime egy igen szép példája a felelősség-szomjnak, midőn a törvényhozó-testület, amely *mindent* maga végez, törvényhozó, végrehajtó, adminisztratív és bírói hatalom és amely — hogy úgy mondjuk — az összes lehető revindiká-

ciókat egyedül magához ragadja. De azt mondom, hogy az ellenvetés hibás, minthogy aki mindent magára vállal, az kiválólág, kifejezetten és világosan semmit sem vállal magára. Franciaország úgy érzi, hogy képviselői és szenátorai kormányozzák, adminisztrálják, sőt még ítélkeznek is felette; de azonfelül, hogy ezek egy tömeget képeznek, amely felosztja és szétesztja a felelősséget, ez egyúttal végrehajtó, adminisztráló és bírói hatalom is, amelyet a parlament kormányoz, adminisztrál és ítél meg, anélkül hogy meglehetne különböztetni, hogy a tekintélynek vagy a parlament befolyásának mily mennyiségét árasztja, viszi be vagy veszi el ezen hatalmak mindegyikétől. Ebből következik, hogy a kormányzat, az adminisztráció és a jogszolgáltatás hatalmára nézve, a parlament rejtett hatalom és hogy Franciaország úgy érzi, hogy őt egy rejtett és észrevehetetlen hatalom kormányozza, adminisztrálja és ítélkezik felette.

És ezenfelül, minthogy a parlament, mint rejtett hatalom, mindenbe beleártja magát, midőn mint törvényhozó hatalom működik, elmenekül a felelősség elől annyiban, hogy nem látható a maga területén, még azon pillanatban sem, midőn működik, minthogy szüntelenül mások felett áll. Azzal, hogy a parlament mindenütt jelen van, teljesen fedi magát még akkor is, midőn saját ügyével foglalkozik annyiban, hogy eltereli azon figyelmet, amely az ő ügyére és reá volna fordítható. Törvényeket hoznak: oly sok dolgot mívelnek, hogy azokat mint törvényhozók egyáltalában nem figyelik meg pontosan. Törvényeket hoznak: ez annyira másodrendű része azon hivatásnak, amivel magukat felruházzák,

hogy nem egész pontosan erre irányul a közfigyelem, amely különben a többi dolgokra nézve, amit cselekszenek, nem lehet csak bizonytalan és kétes.

A parlamenti kormánynak, midőn az egy fajtája a szinkretizmusnak, midőn különböző kerekai nincsenek tisztán elhatárolva és elkülönítve, az a nagy hibája, hogy a törvényes revindikáció elveszti egyenes irányát, tévútra jut, nem tudja mihez tartsa magát, következőleg tudatában van tehetetlenségének és azzal végzi, hogy a közönbösség és lemondás egy fajához tér vissza. Mesterséges sötétségben kormányoztatunk, amely nagyon ügyesen úgy formáltatott, hogy sem a kormányzottak nem tudják mit kezdjenek, sem a kormányzók pontosan azt, amit tesznek. Tapogatózva kormányzunk és kormányoztatunk . . .

Mindez szónoklás!

Ám lássunk egy egészen új példát. Champagne határigazítása ügyében a kormány határozatot hozott — jót vagy rosszat — az nem kérdés. Ezen határozat Champagneben felkelést idézván elő, elhatározza a szenátus interpelláció folytán, hogy határigazítást kellett volna megejteni és ezzel a ténnyel elítéli a kabinetet. A kabinet csak egy dolgot tehetett: hogy visszalépjen. Egyáltalában nem lép vissza, hanem visszahelyezi a kérdést az államtanács (Conseil d'État) kezeibe, egy fehér lapon levő törvényjavaslat által (par un project de loi en blanc), vagyis törvényhozattal ruházza fel az államtanácsot. A képviselőkamara a maga rendjén erős tiltakozással a szenátusra nézve, tárgyalja az ügyet és bizalmat szavaz a kormánynak. Milyen bizalmat? Nem a kormánynak kellett bizalmat szavazni ezen ügyben, mint-

hogy azt kibocsátotta kezeiből, hanem az államtanácsnak és a kamara napirendjének ennek kellett volna lennie. Miután a kamara meghallgatta a kormányt, amelynek nincs véleménye, nem lévén magának a kormánynak sem, mivel rábízta ezt az államtanácsra, melyet arra kért, hogy legyen véleménye: napirendre tér.» Annyi bizonyos, hogy ezen ügyben, e pillanatban, midőn e sorokat írom, nem kormányoz minket a kormány, amelynek nincs véleménye, nem kormányoz a kamara, amelynek nincs véleménye, nem a szenátus, amelynek megvan a maga véleménye, de amit nem vesznek számba; kormányoztatunk az államtanács által, amelynek nincs a kormányzásra megbízatása s amely nem egyéb, mint tanácsadó gyűlés és ez főképpen alkotmányellenes helyzet.

De mi van ezen alkotmányellenes helyzet mélyén? A felelősségtől való irtózás, amely felelősséget — a szenátus kivételével — mindenki elvet magától. A kormány kiengedte a kezéből és nincs többé akarata és nem is akarja, hogy legyen többé; a kamara bizalmát fejezván ki a kormány akarata és véleménye hiányában, vélemény és akarat nélkül lármázva igazolja magát és mindenki — kivéve a szenátust — kitér a felelősség elől, átengedvén azt egy törvényhozó és adminisztráló tanácsnak, amely nem bír felelősséggel.

Mindezen uraknak úgy látszik az az ideáljuk, hogy az határozzon, akitől senki sem kérhet számot. A felelősség előli kitérés szenvedélye ebben kulminál. Nemde idegenszerű, midőn egy más felelőtlen kormány, minthogy nem egyéb, mint

a parlament végrehajtó ágense, kitér a felelősség árnyéka elől, lerázván magáról és átadván a határozás gondját egy olyan gyűlésnek, amely nem része a kormánynak és midőn egy már tagjai számánál fogva felelőtlen kamara eltávolítja magától a felelősség árnyékát s átengedi azt egy olyan kormánynak, amely azt egy harmadiknak engedi át, rábízván azt egy oly kormányra, amely azt egy harmadik csoportra bizza?

Annyira megosztani a felelősséget, hogy ne maradjon belőle semmi megfogható: ez a rendszer, amint látjuk.

Ha a kormány felelőtlen, nem kevésbé azok a kormány ágensei is, sőt talán még inkább. Tudjuk jól miben áll Nagybritanniában és az Amerikai Egyesült-Államokban az egyéni szabadság, milyen a biztosítéka és hogy mi tartja fenn. Ami fenntartja, az, hogy te egyes ember beperelheted a hivatalnokot, még hivatalos munkakörében is, ha megbánt. Az angol-szász törvényhozó megértette, hogy jogigényt támaszthat a hatalom ágense ellen (joga van a bíróságot segítségül hívni) éppen úgy, mint egy vele egyenlő ellen, sőt nagyon valószínű, hogy *inkább* fog engem molesztálni és elnyomni egy hivatala által hatalmas ember, mint egy velem egyenlő. Tehát Angolországban és Amerikában pert lehet indítani egy hivatalnok ellen, még hivatala gyakorlása közben is, ha azt gondolod, hogy igazságtalanságot követett el ellened.

Franciaországban ez nem lehet abban az értelemben, mintha igazság szerint lehetne, de ha valaki mégis teszi, a bepanaszolt hivatalnok illetékességi kifogást (*Déclinatoire d'incompé-*

tence) emel, ami az ügyet az illetékességi törvényszékhez (Le tribunal des conflits) utalja, amely többségében államhivatalnokokból lévén összealkotva, nem adhat az egyes embernek igazat a hivatalnokkal szemben. Az, hogy az egyes embernek joga legyen pert támasztani egy hivatalnok ellen hivatalos eljárására vonatkozólag, Franciaországban tényleg nem létezik.

Akkor, amikor azt hiszik, hogy ez a jog oly jól fennállhatna, anélkül, hogy a hivatalnok sokkal felelősebb volna, anélkül, hogy több felelősség terhelné! Attól a pillanattól fogva, midőn a bíróság annyira függ a kormánytól — tudjuk miért — hogy nem engedi meg azt magának, hogy az egyes emberrel szemben ne adhasson igazat a kormánynak, sem azt, hogy bármily módon ellenezze a kormány óhajtásait, szükséges volna-e hát, hogy elvonják tőle az egyesek által megtámadott hivatalnokok feletti jogszolgáltatást, mert nagyon valószínű, hogy sohasem gyakorolná azt, sem az egyesek javára, sem a hivatalnokok hátrányára? Hát nem; nem elegendő, hogy a bíróság a hatalom ágensének tekintse magát, hogy ezáltal a hatalom többi ágenseinek felelőtlenségét vélje biztosítottának; ezenfelül még szükséges, hogy ezen felelőtlenség érintetlen legyen s hogy ezen ágensek részére a kifogások és privilégiumok rendszere létezzék. Az a hivatalnok csalhatatlansága biztosítékainak és védelmeinek sokszorozása. Mily boldog a francia hivatalnok, mily kényelmesen érezheti magát!

A valóságban egyáltalában nem oly boldog s nincs is mindenben annyira kényére-kedvére hagyva, mint ezt az ember gondolhatná. Rettene-

tesen korlátozott és rettenetesen felelős. De azok korlátozzák, akik által nem volna szabad korlátozva lennie és azoknak felelős, akikkel szemben épenséggel s egyáltalában nem kellene annak lennie. Először is számot kell adnia kormányának, ami egészen törvényes és megtámadhatatlan; azután számot kell adnia, ami sokkal kényesebb azon rejtett kormánynak, amelyről beszéltünk. Kérülete parlamenti tagjai, szenátorai és képviselőinek, szenátorai és képviselői ellenfeleinek érdekében kell adminisztrálnia. A rejtett kormány nem kér és nem követel tőle parancsolólag egyebet, mint ezt. Már erre hivatkoztam más helyen, amelyre nem akarok itt kiterjeszkedni.

Ebből következik, hogy a polgártársai irányában felelőtlen hivatalnok — nem esik választás alá — a jogszolgáltatás viszonyában is felelőtlen — nem tartozik számot adni — felelős a quasi — felelőtleneknek, a parlamenti tagoknak, akik maguk is olyan emberek, akik azon szolgálatokra nézve, amelyeket tőlük követelhetek, *teljesen* felelőtlenek.

Tényleg kinek fog beszámolni a parlamenti tag a törvényhozás befejezésével? Pártjának. Mit fog tőle pártja kérdezni? Számon kérheti tőle, miként szavazott, milyen törvényeket hozott. De soha sem kérheti számon tőle, vajjon a département hivatalnokaira befolyást, megfélemlítést vagy meg nem engedett nyomást gyakorolt-e. Ellenkezőleg, ha ezirányban valamit szemére vet képviselőjének, ez csupán az lenne, hogy nem fejtett ki elég erélyt arra, hogy a hivatalnokokat a párt érdekében működtesse.

Tehát a hatalom azon hivatalnoka, aki felelőt-

len a jogszolgáltatásnak, felelős a quasi felelőtleneknek, akik arra nézve, amit velük végeztetnek, mindenképen felelőtlenek.

Amiből következik, hogy a hivatalnokot nem azon felelősség terheli, ami hasznos volna, de az ami romlásra vezet; nem felelős azon értelemben, amelyet a közjó megkívánhat, de szigorúan felelős a társadalmi igazságtalanság értelmében, amelytől függ.

Ilyen ez a kormány a gyakorlatban, amely elvileg és látszólag a jog-, igazság- és méltányosságra van alapítva és azon mód miatt, amellyel az igazságra, a jogszolgáltatásra és a közjóra nézve oly károsan van megmászva. Végeredményben egy nem személyes kormányt alapítottak meg, ami felelőtlené vált és a világon ennél veszélyesebbet nem ismerek.

A gyógyszerek kétfélék lehetnek, alkotmányosak és erkölcsiek.

Az alkotmányos gyógyszereknél természetesen azonnal a monarchiára gondolnék. Eléggé természetes a monarchiára gondolni, minthogy a demokrácia a despotia felé lévén útban, nem személyes, a monarchia pedig lényegileg személyes lévén, képes megalapozni a szabadság biztosítékát. Azt hiszem, ez tévedés. Mindig ezt mondják: csak egy király képes az összes pártok fölött lenni és egyedül ő képes, aki az összes pártok fölött van, gondot viselni a közjóra, sőt mindenki szabadságára is, mert határozottan nem akarja, hogy egyik párt túlszárnyalja a többit, ennek folytán, hogy elnyomja a többit és önmagát is, amiből következik, hogy a fejedelem és a polgárok szabadsága közt szolidaritás van.

Ez nem rossz okoskodás és öröm kifejteni és összefoglalni azon emberek véleményét, akik ily helyesen okoskodnak. De ha az eseményeket vizsgáljuk és emlékezetünkbe idézzük történetünket, honnan van az, hogy egy abszolútnak mondott király alatt épen annyi a hatalomért vetélkedő párt, mint a köztársaságban? Ez a tény nem vitatható el. Minden király alatt pártok, vagyis érdekkörök vannak, amelyeknek vezérei, alvezérei, klientelája, díjazottjai vannak, s mivel mindenkük előnyt húz a többiek hibáiból és vetélkedik a királyi kegyért, majd megnyervén azt, részint a többiek hibái, részint saját áskálódásai folytán, ha a sor rákerül, épen úgy követik egymást a hatalomban, miként most ami pártjaink vagy párt-töredékeink, amiből következik, hogy nincs több eredmény mai napság az ügyek körül, mint a régi uralom idejében, nemkülönben, hogy nem volt több eredmény a régi uralom idején az ügyek körül, mint mai napság van.

Szakadatlanul azt hangoztatják Renannak *Réforme intellectuelle et morale*-ja (*Értelmi és erkölcsi reformja*) után, hogy egy nagy államférfíui tulajdonságokkal bíró ember mai napság sohasem lehet miniszterré azon okból, minthogy sem képviselővé, sem szenátorrá nem lehet s hogy sokkal könnyebb volt Turgot¹⁵-nak miniszterré lenni 1774-ben, minthogy azzá legyen mai napság; mert napjainkban az ő szerénysége, szögletessége, szónoki képességének hiánya, megakadályozták volna őt abban az első lépéstől kezdve, sőt már az első lépés előtt, «míg ahhoz, hogy ezt 1774-ben elérje, elegendő volt, hogy megértse és értékelje őt Viry abbé, De Maurepas-né¹⁶ által nagyon meghall-

gatott bölcsészpap». Mi sem helyesebb ennél, de elfelejtik hozzátenni, hogy bár Turgot igen könnyen elérte a miniszterséget, még könnyebben eltávozott onnan, és hogy csak két évig maradt a hatalmon anélkül, hogy valaha fölemelkedjék újra, mivel ledöntötte az intrika.

Akik a királyság érdemeit magasztalják, mindig egy intelligens és igen erélyes királyt tételeznek fel, aki megtudja választani minisztereit s megtudja tartani azokat, felette áll mindig a pártoknak, amennyire csak képes, vagyis abszolút módon. Ez nem egészen feltételezés, minthogy megtörtént; ilyenek voltak XIII. Lajos, aki felett talán uralkodtak, de aki annyi határozottságot tanusított arra nézve, hogy mindig azon ember uralkodjék felette, akinek genialitása van, hogy őt királyaink közt a legintelligensebbnek és a legenergikusabbnak gondolom; ilyen volt XIV. Lajos legalább uralkodása azon első felében, amidőn Colbert-et és Louvois-t összes ellenségeik ellen, sőt egymás ellen is megvédelmezte. A nagyon intelligens, nagyon erélyes és az összes pártok felett álló királyról való elmélet tehát nem pusztán feltételezés, de mégis egy kivételen alapúl, kivételre pedig nem szabad elméletet építeni.

Az az igazság, hogy semmi sem lévén ritkább, mint egy intelligens és erős akaratú király, fennáll a pártok harca és a pártok utódlása a hatalomban, következésképpen éppen annyi bizonytalanság van egy király alatt, mint a köztársaságban.

Tegyük hozzá, amit már néhányszor mondtam, de hát az elméleti politikusnak az a kötelessége, hogy ismételjen, hogy ami Franciaországot illeti, nyolevan év óta állván fel ott a köztársas-

ság, — az a politikus első erénye, hogy t. i. a jelentős tények és meggyökösödött hagyományok tiszteletével fogadja el a köztársaságot és egyedül azzal kísérelje meg elérni a legnagyobb előnyt. Azt mondom, hogy a köztársaság Franciaországban 1830 óta áll fenn, mert akkor, amidőn egy nemzetnél három monarchia versenyez a hatalomért, akkor a nemzet, a köztársaság, mint a szükségképeni megoldás felé törekszik és már alapjában véve, sőt tényleg ott is van, mivel egy olyan monarchia által kormányoztatik, amely nincs általánosságban elismerve, — ami a monarchiának lényege is — hanem egy olyan monarchia által, amelyet általánosságban támadnak, amiből folyik, hogy egy párt által egy időre van kormányozva, ami pedig a köztársaság lényege.

Tehát alaposan — mélységesen igaz, hogy Franciaország nyolcvan esztendő óta köztársaság, hogy ez egy jelentős tény s hogy abba, hogy azt el kell viselni, hosszú idő óta megnyugodtak és hogy egészen hagyományoszerű 1911-ben köztársaságinak lenni.

Az absolut monarchia (vagy a consultativ formájú parlamentáris monarchia, amilyen a régi uralom monarchiája volt) mellőztetvén, a szigorúan parlamentáris monarchiához, vagyis azon monarchiához kellene-e menekülni, ahol a király uralkodik, de nem kormányoz és ahol egy többséggel bíró párt kormányoz, hoz törvényt, adminisztrál és bíraskodik? Minthogy ezen monarchia és a köztársaság közt — bármily erőfeszítést tegyek is — nem látok semmiféle különbséget sem, hacsak azt nem, ami abban áll, hogy a monarchiában civillista van, — azon

óhajtásból, hogy egyáltalában ne vesztegessen el a saját időmet és az olvasóét sem, nem szólok egy szót sem a parlamentáris monarchiáról.

Tanácsos tehát, hogy Franciaország maradjon meg a köztársaság mellett, véleményem szerint megmérhetetlen végső szerencsétlensége az volna, ha erőit, a vitatott, keresztezett, akadályozott és igen valószínűleg kérészéletű monarchia helyreállítás kísérletével merítené ki, s amely, ha nem volna ephemer-életű, a harcokat, felfordulásokat, belső egyenetlenségeket és az erők elvesztegetését még inkább meghosszabbítaná.

Legyünk tehát köztársaságiak; de aki azt mondja, hogy köztársasági, nem azt mondja, hogy demokrata, s egyáltalán nem azt, hogy korlátozott és felületes demokrata, hogy Renan kifejezéseivel éljünk. Egy életképes köztársaság megalkotásáról van szó, vagyis olyan köztársaságról, amely mint az összes fennállott köztársaságok, demokratikus alappal bírjon és arisztokratikus elemet is foglaljon magában.

Arisztokratikus elem van a nemzetben, mindig van; csupán talán az intézmények játéka, paradoxona vagy iróniája okozza, hogy mivel megvan a nemzetben, igen gondosan el van távolítva mindenütt a kormányzó hatalom köréből, és határozottan ez történik nálunk.

Az arisztokratikus elem a nemzetben mindaz, amely birt életképességgel, a cohesió erejével és a felelősség érzetével, hogy csoportosúljon, társuljon, összefogódzék, szervezkedjék, hogy élővé, vagyis kollektív személlyé váljék. Ilyen arisztokratikus elem; az ügyvédek osztálya; arisztokratikus elem (vagy az lehetne más szervezettel és

szellemmel) a bíróság ; aristokratikus elem az orvosok osztálya ; arisztokratikus elem a hadsereg, akarom mondani a katonatisztek testülete ; arisztokratikus elem a kereskedelmi kamarák ; arisztokratikus elem a városok, legalább a nagyvárosok, amelyek igazi kollektív személyek, — lévén multjuk, hagyományaik, önszeretetük és bírván felelősséggel a jelennek, — az ősökkel és az utódokkal szemben ; arisztokratikus elem (és ezt jól tudják) a munkás-szindikátusok.

Csak példákat sorolok fel.

Mindaz, ami a nemzetben nem tisztán személyszerű, ez mind arisztokratikus elem.

Ezen elemek azok, amelyek Franciaországban el vannak távolítva a közhatalmaktól. Különös részlet : az 1875-iki alkotmányban, pártos elfogultságból, a szenátus választásánál, a városok majdnem ki vannak zárva, holott mint nagy erkölcsi személyeknek határozottan sokkal jelentékenyebb képviselettel kellene bírniok, mint a falvaknak és az 1875-iki alkotmány szerzője e pontra nézve mélységesen demokratikus művet alkotott.

Ezek azon arisztokrata elemek, amelyeknek szerintem választásos képviselet által és kizárólag kell alkotniok a felsőházat. A felsőház mindazok képvisellete lenne, amelyek a nemzetben cohesióval kollektív-életképességgel és kollektív-felelőséggel bírnak. Ez a felsőház gyakorolná egyedül a törvényhozás hivatását, minthogy — véleményem szerint — egyedül ő van erre minősítve.

Mellette az általános szavazatból eredő kamara, amely teljesen szükséges azért, hogy a kor-

mány megismerje a nép véleményének mibenlétét, *vétó-joggal* bírna a főrendiház által hozott törvényekre nézve, mert a nép teljesen képtelen lévén tudni azt, hogy mit akar, de nagyon képes lévén megismerni azt, amitől szenved és amit nem akar, ennek folytán olyan emberek által kell képviseltetnie, akik nem hoznak törvényeket, de akiknek joguk van visszautasítani azon törvényeket, amelyeket egyáltalában nem akarnak.

Végül a köztársasági elnöknek, akit, mint az Egyesült-Államokban, a nemzet választana mint konstituált nemzet és pedig nem közvetlen, általános szavazattal, de két fokozatú általános szavazattal, például: akár a *conseils généraux*, akár és inkább a *conseils régionaux*, provinciaux által, ennek az elnöknek elég tekintélye lenne ahhoz, hogy bírjon olyan véleménnyel, amellyel számot vetnek, nem lenne a parlament egyszerű szolgája, nem lenne egyszerű számfeletti magisztrátus, egyszerű tiszteletbeli magisztrátus állása elhagyása előtt, sőt akkor is, amidőn azt elfoglalva tartja; nem lenne megválasztása pillanatától kezdve egyszerű jövőendőbeli volt elnök, aminő és semmi több a mai uralomban; ámde üzenetei által, amelyeket merne megírni, a második tárgyalást elrendelő joga által, amelyet merne gyakorolni, még a szenátusra vonatkozó feloszlatási joga által is, amelyet merne felhasználni, bírna azon túlsúllyal, amelynek az államfő általi gyakorlására szükség van avégből, hogy a kormányzati felelősség valahol koncentráltassék.

Ellenvetés. De igaz-e, hogy a mai Franciaországban azon arisztokrata elemek, melyeket ön megjelölt, valóban arisztokrata elemek? Milyen kohe-

siót és a kohesió által milyen életképességet tüntet fel a francia bíróság és milyen kollektív személyiséget alkot? Milyen kollektív személyiséget lát ön a hadseregben, melyet az egyetemben, a kereskedelmi kamarákban, a városokban? Nem látja egyáltalában, hogy sehol sincs kohezió, kollektív életképesség és a felelősség közérzete, kivéve talán a legrégebb és a legújabb testületi szervezeteket, t. i. a papság és munkás-szindikátusok szervezeteit?

Az ellenvetés igen jogos. Nagyon világos, hogy ha a demokrácia olyan szervezetlen intézményeiben, ez azért van, mert szervezetlen a tényekben és igen különös volna, ha szervezett volna intézményeiben, anélkül, hogy a konkrét valóságban az volna. Habár *a priori* és habár metafizikailag szokták némely népnél létrehozni az intézményeket, mégis a rendkívüli tények azok, amelyek ráerőszakolják magukat az intézményekre és mintegy erőnek erejével beférkőznek azokba és ha Franciaországban jelentős és hatalmas arisztokráciák volnának, akár akarja a törvényhozás, akár nem, mégis bevonulnának a törvényhozásba.

Igenis, mert Franciaországban a természetes és spontán arisztokráciák mind elernyedtek, lehányatlottak, úgy hogy nem számítottak rájuk az alkotmányban; mert a bíróság alig egyéb, mint engedelmeskedő hivatalnok-testület, mint a különben igen tiszteletreméltó pénzügyőrök testülete, mivel nem látszik olyannak, hogy arisztokratikus testületnek lehessen őt tekinteni; mert az egyetem, a hadsereg, a városok, a kereskedelem sokkal inkább bírnak hivatalos, mint személyes létellel és sokkal inkább államiak, mintsem testületek, annyira, hogy nem szerepelhettek s

elég természetes is, hogy nem tűnhettek fel a törvényhozó előtt nagy kollektív személyekként; azért, mert Franciaország népe egy kevésbé «porrá és hamuvá» és «homokhalmazzá» vált az arisztokrata írók szokás által szentesített kifejezései szerint s mert a francia alkotmány nem számol a kohéziókkal és a kolektivitásokkal és mert Franciaország népe tisztán *demos* és uralma tisztán demokratikus.

— Következésképpen ön okoskodik *a priori* és tisztán metafizikailag, aki egy nép számára, amelyben nincsenek arisztokrata erők, arisztokrata szervezetet követel.

— Mégis bocsánat! Nem arisztokrata erőkről, de arisztokrata elemekről beszéltem, amit mondtam, az mindig létezik. Ezen testek hatalmas kollektív élet nélkül ugyan, de mégis léteznek és mint testek léteznek. Amidőn pedig ezen testek léteznek és feltéve, hogy léteznek, ezen kollektív életképesség érzületet ad, ezen kollektív felelősségérzetet *megadják nekik* vagy növelik bennük és a meglevő gyöngeséget erőssé teszik, nagy jelentőséget és előkelő helyet adván nekik az államban.

Tökéletesen az oknak, amely hatás és a hatásnak, amely ok, a törvénye nyer itt alkalmazást. Azért, mert az arisztokrata elemek a nemzetben gyengék és mert az egyén és a testület irigységgel mondja: «minden az államé és hogy az állam tegyen mindent» és mert ily módon nincs nagy különbség a testületek és az egyének közt: ezért és éppen ezért mereven demokrata az uralom, éppen úgy az lenne, ha az arisztokrata elemekkel — amelyekről beismerem, hogy oly gyöngék — számot vetne; azért, mert bármilyennek tekintjük is

őket, mivel mégis jelentékenyebb társadalmi erők, mint «a por és hamu», a kormányzat legjelentékenyebb részét bíznák rájuk; azután kifejleszténék bennük a kollektív életképesség érzését és a kollektív felelősséget és öntudatot ébresztenének bennük vagy pedig, ha öntudatuk gyöngé volna, azt erőssé tennék s így azokból kétségtelesen igen nagy és igen jelentős erkölcsi személyeket formálnának.

Mindaz, amit elmondtam, véleményem szerint tökéletesen szükséges egy köztársaság megalkotásához s ahhoz, hogy egy köztársaság fennálljon; és mindaz, amit az antique, modern és jelenkori történetből ismerek, azt hiszem bizonyítja ezt vagy legalább is kevésbé bizonyítja az ellenkezőt, ami sokat jelent, de mégis elismerem, hogy azok, akik azt mondják, bár nincs igazuk, de még sincsenek teljesen a rossz úton, hogy az alkotmány keveset jelent és hogy még az a legjobb, amellyel bírnak, ha azzal értelmesen és kizárólag a közérdekkel foglalkozva tudunk élni. Így fogva fel, elég jó hasznot húzhatunk mostani alkotmányunkból azon feltétel mellett, hogy annak szellemében cselekszünk és nem tartjuk érvényben a «reális» alkotmányt a «legális» miatt.

Van szenátusunk, amely nem egészen az, aminek lennie kellene, vagyis nem arisztokratikus azon értelemben, amit e szónak adtam; amelyet — adva lévén választó-kollégiumainak szervezete — nem kevésbé a prefet-ek választanak és amely mindig a kormány képviselője lesz, bármilyen legyen is az, inkább mint a nemzeté; amely talán sokkal inkább «demokrata» lesz, mint a képviselőkamara, ha megújítására a lajstromos szavazást

aránylagos képviselettel hozzák be ; végre is a szenátus igen rossz törvényhozási tényező ; mégis a falusi eszméket közvetíti és képviseli ; a parasztok kamarája ; soha sem lesz szocialista, alkotmányosan a korosabb emberekből van megalkotva, ami a viszonylagos kötelesség biztosítéka ; részlegesen újhodik meg, ami a rendnek és a munkában való kontinuitásnak a biztosítéka ; tagjainak száma nem nagy, jóllehet még elég nagy és én ötszáz szenátornál és képviselőnél nem kívánnék többet ; konstitúciójának egy látszólag jelentéktelen része által, minthogy a szenátorok megbízatása kilenc évig tart, részben a politika veteránjaiból van összeállítva, mivel az öreg képviselők belefáradnak a minden négyévi választási küzdelmekbe és inkább hosszú tartamú törvényhozói megbízatást ambicionálnak. Végre is a szenátus nem sajnálatraméltó politikai eszköz.

Bizonyára túlsúlyra jutna, ha azt egész egyszerűen magának tulajdonítaná ; ha a költségvetést nem tizenöt napig vizsgálná azon ürügy mellett, hogy még tizenegy-tizenkettő rész provizóriuma van, ha nem félne felhívni az elnököt, hogy a kamara által helytelenül megszavazott törvény újratárgyalását követelje, ha nem félne felhívni az elnököt a képviselőkamara feloszlataására, midőn a választásokra való hivatkozás szükségessége világosan indokolt ; egyszóval, ha nem irtóznék elmenni az összeütközések bizonyos fájáig, mintha éppen nem azért volna a parlamentáris kormányzat számára minden országban két kamara, hogy összeütközések legyenek, vagyis hogy az egyik kamara által megszavazott törvényt ellenőrizze a másik, amelyből egyhangúság

ered, ha a törvények jók, de konfliktus, midőn rosszak.

De — és ez igen különös — a demokrata babona oly erős, hogy mivel a szenátust, mint a nagy forradalom gyűléseit kétfokú általános szavazattal választják, ahelyett, hogy miként a kamarát, közvetlen általános szavazattal választanák, azt hiszi magáról, úgy érzi, hogy kevésbé törvényes és mindig attól fél, hogy szemére hányják eredetét és hogy megszegyenítik s úgy látszik, állandóan már jóelőre pirul.

Az elnöknek végül elég kiterjedt hatalma van ; maga az a tény, hogy ezzel bír, kijelöli számára alkotmányosan, hogy be kell avatkoznia a politikai életbe és nem nyugodnia bele mindenbe és nem arra szorítkozni, hogy annak homlokzatát képezze és vidéken, s a gyarmatokban nagy pompával szerte járjon, mint a köztársaság utazója. Ő a nemzeti politika alkotmányos irányítója ; ez a szerepe, amelyet diszkrécióval, tapintattal kell játszania, de játszania kell azt. Anélkül, hogy véleményét erőszakolná, kivéve — és akkor is alkotmányos formák szerint — az egészen s különösen kivételes esetekben úgy kell tennie, hogy *mindig ismeretes legyen véleménye*.

Az elnöki vélemény a legtöbbször nem lesz egyéb, mint nézet, de egy jelentős, fontos, magasról jövő nézet, amelynek nagy súlya lesz nem a tárgyalásra, de először minden szenátor-képviselő véleményére, azután és végeredményben magára a tárgyalásra és magára a határozathozatalra.

Minden fontos kérdésnél szükséges, hogy az elnök véleményét mindenki ismerje. Arról bizto-

sítanak, hogy a francia köztársaságnak egy volt elnöke azon időről beszélvén, midőn hivatalban volt, ezt mondá: «Alkotmányosan hallgattam». Nemde, nagyon itt van az a babona, amely a politikai világban a «reális» alkotmányra nézve uralkodik? Hogyan! Az az alkotmány, amely az elnököt a miniszterek kinevezése gondjával ruházza fel s a minisztertanács tárgyalásain való elnökléssel és azzal, hogy a kamarákat egy újból való tárgyalásra utasíthatja stb., stb., ez az alkotmány hallgatást rendel az elnöknek! Az az alkotmány, hogy az elnök hallgasson! És miként teljesen lehetetlen gondolkozni beszéd nélkül és hasonlóképpen lehetetlen felölténie a hallgatás szokását, anélkül, hogy el ne veszítené a gondolkozás szokását, azt akarja az alkotmány, hogy az elnök ne gondolkozzék? Ime, ez felette különös.

Megengedem, hogy ha a volt elnök ezt akarta mondani: «Az alkotmány jogot adott nekem arra, hogy ne beszéljek», ez elvitázhatatlan jogában volt; de minden arra utal, hogy ezt akarta mondani: «Az alkotmány a hallgatás kötelességét szabta rám» és ez a különös. Azt mondták, hogy a népek hallgatása a királyok leckéje, de nem értjük, miként lehet a királyok hallgatása a népek leckéje, a királyok pedig tartoznak a népnek megadni azon leckéket, amelyek szándékában vannak. Hát azon elnöknek, akiről beszélünk, a bizalmasai bizonyára tudták, hogy ez az elnök egyáltalában nem volt egy véleményben miniszterelnökével; fontos lett volna a parlamenti tagok és mindenki kitanítására (instruálására) nézve, hogy afölött megfelelő és hasznos reflexiókat

tegyenek, hogy ezen még nem világosított eltérés ismertté legyen.

Az elnök tehát az alkotmány által szereplésre van felhíva és azt lelkiismeretesen tartozik betölteni.

Igaz, hogy a szenátorok és képviselők, mivel féltékenyek hatalmukra, arra törekeshnek, hogy olyan embert válasszanak meg köztársasági elnöknek, aki mindig tiszteletreméltó, de koránál vagy jelleménél fogva elsekélyesedett, semmivel nem törődő; ezt tették gyakran és fogadni lehet, hogy ezután is mindig ezt fogják tenni. Az a vágy, hogy felelősség nélkül legyenek hatalmasak, azt szüli, hogy ne tegyenek ezen első állásba csak egy olyat, aki ne legyen még inkább felelős és ne is akarjon egyáltalában felelős lenni.

Végül a bíróság — még úgy is megalkotva, amint van — ha tisztességesen és türelmetlenség nélkül keresné fel, de felkeresné ahelyett, hogy előre elfutna, a felelősséget, képes volna egy nagyon fontos, nagyon hasznos és olyan szerepet betölteni, amilyenre kötelezve van.

Kétségtelenül meg kell itt mondani, hogy már szervezete arra hívja fel a bíróságot, hogy elvonuljon és ne legyen egyéb, mint a kormány engedelmes ágense. Franciaországban az a bíróság nagy hibája, hogy életpálya, melybe mintegy lajstromba bejut az ember fiatalon, vékony díjazással és lassan előrehalad, — mint mindenütt — ha arra szorítkozik, hogy hivatását jól teljesítse, de rohamosan — mint mindenütt — ha szolgálatokat teljesít a kormánynak. Tehát ebben keresi az előmenetelt; az előmenetel gondja uralja

és gyakran azt teszi, ami szükséges ahhoz, hogy elnyerje azt.

A bíróság Angliában *nem életpálya*; egy életpálya megkoronázása az. Az öreg ügyvédek közül nevezik ki a bírákat, akik egészen befejezték pályájukat és akik kitűnők az ügyvédség körében, akik megszokták a függetlenséget és amit egyáltalában nem veszítenek el és akik előtt nincs indoka annak, hogy az előmenetelre vágyódjanak, minthogy nem emelkednek, vagy pedig nagyon kevéssé. Egyszóval a bírói foglalkozás nyugalomba vonulás, nagyon fényes és emellett bőségesen ellátva, de mégis nyugalomba vonulás; az angol bírónak a világon minden indoka megvan arra, hogy tökéletesen független legyen.

Látnivaló, hogy a jó eredmények nem függenek mindig össze, abszolúte nem függenek össze az intézményekkel, de sokkal inkább a gyakorlattal. Angliában semmi indok sincs arra, hogy a bíróságból életpályát ne alkossanak, ami előidézné mindazon helytelenségeket, amivel — mint látjuk — a dolog itt jár; csakhogy ezt nem teszik, a megszokásból, az erkölcsökből, talán azon homályos érzetből, hogy nem felel meg a bíróság méltóságának, hogy életpálya legyen, tehát anélkül, hogy ezen ügyre nézve a legkisebb törvényük volna, kitűnő bíróságuk van.

Mégis azt mondom, hogy a bíróságnak törvényes, bár rossz alkatával, vagy még azon szokással is, — ami hasonlóképpen rossz — hogy a bíróságból, mint bármely másikból, életpályát alkossanak, a bíróság kitűnő lesz, ha az akarna lenni. Elegendő volna, hogy kollektive, de egészen vagy majdnem egészen bírja a felelősség

érzetét, amely óriási, nem kevesebb, mint annak a tudata, hogy a bíróság egy szabad ország talpköve; hogy a polgár nem lehet szabad, vagyis hasznos, csak ha érzi, hogy igazát elismerik és megvédi azt egy teljesen független és részrehajlatlan hatalom, a központi hatalom ellen. Az a bíróság, amelyet ezen eszme hat át, biztosítaná magának a függetlenségét azzal, hogy elfoglalja, érvényesíti és gyakorolja azt. Bármily kapzsi legyen is a kormány hatalmában és mindenhatóságában, nem lesz képes «kiselejtezni» a bíróságot minden hat hónapban és kénytelen eltérni egy független, részrehajlatlan és hozzáférhetetlen bíróságot.

A jó intézmények kitűnő dolgok, de jókká tesszük a gyakorlatban még a rosszakat is aszerint, amint élünk velük. Különösen nem jelent az semmit, hogy a függetlenség törvény által legyen biztosítva, ha természeteteknél fogva függetlenek és olyan testület vagytok, amely olyan egyénekből van összealkotva, akik természetüknél fogva függetlenek és nem engedik magukat vezetni.

Olyan alkotmányunk van tehát, amelyet bizonyára javítani kellene, de amely bár olyan, amilyen nem lenne rosszabb egy másiknál, vagy nem éreznénk annak tökéletlenségeit, ha jellemünk jobb, szilárdabb, fenköltebb, önállóbb lenne. És ez az utolsó általános megfigyeléshez vezet, amit előadunk az olvasónak.

MINDNYÁJUNKNAK.

A francia jellem nem áll a francia szellem magaslatán és ebből ered minden rossz. A francia szellem egészen elsőrendű. Mint eszmék teremőjének, mint az ismeretek megszerzőjének, mint a szépség megteremtőjének a világon egy szellemnek sincs több értéke, mint a francia szellemnek, vagy talán annyi se. A francia jellem beteg. «Franciaországban annyi a szív embere és annyi a szellem embere, mint egyetlen országban sem, de mindezt nem tartják becsben» — mondja Renan. Mindezt miért nem értékesítik? Mi hiányzik ahhoz, hogy mindez nincs értékesítve? A jellem, az akarat.

Könnyűvérűek vagyunk, kitartás, határozottság, szívósság nélkül valók vagyunk. Készek a könnyelműségekre. Gyermekek vagyunk vagy öregek — a többségről beszélek — sohasem vagyunk a férfikorban. Anélkül, hogy tunyák volnánk, ami különben egyet jelent, szeretjük rábízni magunkat azokra, akik nekünk munkát adnak, ez természetünk paradoxona; szeretjük átengedni magunkat az államnak, elfogadván még az általa reánk rótt nehéz feladatokat is. Ezen paradox

hajlandóságnak az alapja az egyéni akarat hiánya, maga az egyéni akarat ezen hiánya pedig a felelősségtől való irtózásból származik.

Ez nem annyi, hogy nem akarunk cselekedni, mint inkább az, hogy nem helyezünk súlyt arra, amit nekünk a cselekmény eredményeként be tudnak. Semmit sem szeretünk inkább mondani, mint azt: «Mosom a kezeimet, ez nem az én hibám, mit tegyek? Semmit sem tehetek, minthogy semmi sem vagyok?»

Ekként voltunk formálva két századon át a tündöklő despotizmus által, amelyre egyébiránt nem lehetünk némely okból büszkék. Megszoktuk, hogy magunkat semminek se tekintsük és hogy minden mindenütt anélkül történjék, hogy senki sem járul hozzá. Ez természetes, minthogy hajdan minden a királyság által történt, az egyesektől eredő bármily kezdeményezés nélkül. Most azt képzeljük, hogy minden a kollektivitás által történik, anélkül hogy a kollektivitást alkotó egyének bármelyikének a cselekvés keresztülvitelére akarata volna. Az összesség helyettesítette az egyet és ebben (ez irányban) semmi sem változott.

Egész pontosan véve, mégis megváltozott és a demokrácia nem képes önmaga, magában és azon egyszerű tény által, hogy létezik, helyettesíteni a központi hatalmat és a központi értelmiséget. Kell hogy a saját kebeléből emeljen ki egyéneket, vagy hogy onnan emelkedjenek ki azok, akik tudnak akarni. Olyan egyének, akik tudnak akarni, akik elvállalják és szeretik a felelősséget s akik egy közös gondolatban s egy akaratban

egyesülnek és akik elvállalják és szeretik a közös felelősséget, ezek az arisztokraták.

Ebből következik, hogy a demokrácia csak azon feltétel mellett élhet, ha kebeléből arisztokratákat emel ki, vagy ha tűri, hogy arisztokráciák emelkedjenek ki belőle.

Ez különösnek látszik, de semmi sem bizonyosabb. A demokráciák életképességének mértéke az arisztokráciákat szülő azon erő, amit magában hord.

És még ez sem elég, miként bátor voltam már egy alkalommal mondani, hogy a demokráciák tűrjék el, hogy belőlük arisztokratikus kollektivitások származzanak; szükséges, hogy maguk a demokráciák arisztokratikusok legyenek olyan értelemben, hogy meg legyen bennük erre az akarat és ezen akaratra irányuló hajlam. Szükséges, hogy az egyének, akik alkotják, bírjanak egyéni kitartással és szívóssággal, mert egyedül ezen feltétel mellett értik meg arisztokráciájuk jótulajdonságait és fogják elviselni, feltartani szeretni és fognak felette figyelemmel őrködni.

A nemzet olyan hadsereg, amely szereti vezérkarát, mert ismeri vezérkarának jótulajdonságait és erényeit és csupán akkor érti meg azokat, ha benne is megvannak azok, bár kifejeletlen, de igen reális és erős állapotban. A nemzet az akaratok foglalata, kollektívja akaratok szervezete. Az akaratok kollektívja önmaga a nemzet; az akaratok szervezése az arisztokrácia, amelyet magának adott, amelyet jóváhagy és üdvözöl, mint erős akaratokat. A nép akaratának abban kell állania, hogy főnökei bírjanak akarattal.

Gyakran ismétlem egy vígjátékból a kandidá-

tus ezen szavait: «polgárok, mindazt, amit kívántok, én nálatok még jobban kívánom.» A polgárok feleletének ennek kellett volna lenni: «Van akaratom és ez az, hogy legyen akaratom és tudd is, hogy mit akarsz.»

A felelősségre irányuló hajlam saját magad tisztelete és a kollektivitás tisztelete, amelynek tagja vagy. Szükséges, hogy az egyén tisztelni tudja önmagát és hogy a kollektivitás tisztelje kollektív öntudatát és azon kötelességét, amelyet rád szab és hogy a nemzet tisztelje nemzeti öntudatát és a nemzeti kötelességet, amely abban áll, hogy befelé és kifelé szabadon éljen. Az a titkos vágy, midőn mindenki egy másikra számít, másokra, vagy mindenkire, lemondás és megfutamodás. Nagyon sok nálunk az, aki lemond közönbösségből és aki megfutamodik lustaságból.

Küzdeni kell ezen nemzeti fogyatkozás ellen, melyet erkölcsünk szelid mivolta szült és amelyet a despotia hosszú ideje tartott fel szinte gondosan. Soha se mondjátok: «ez nem az én hibám», az összesség, sőt a szelidebbek hibája ez. Soha se mondjátok: «Nem tehetek semmit.» Valamit mindig tehetünk, ha mást nem is, legalább példát adhatunk személyes energiánkkal és azzal, hogy felkeressük azokat a körülöttünk levő, esetleg még homályba burkolt energiákat, amelyekkel társulhatunk s magvát képezhetjük a társadalmi erőnek.

Nem mondom, hogy a földi királyság az energikusoké és azoké, akik nem félnek a szemrehányásoktól. Nem az uralkodásról, az életről van szó. Csak az akarat által élünk. Goethe ezt mondá:

«Csak akkor halunk meg, midőn lemondunk az életről; addig élünk, ameddig akarunk.» Ez talán nem egészen áll az egyesekre, de áll a népekre. Nietzsche sokat beszélt az akaratéről. Sok mondanivaló volna erre nézve, de van egy olyan akaratőr, amelyet nem lehet eléggé ajánlani és kívánni mindazoknak, akiket szeretünk, első sorban saját magunknak s ez az önmagunk feletti hatalom akarata.

FORDÍTÓ JEGYZETEL.

¹ Szerző ezen mondását: «blanc bonnét» et bonnét blanc», amely közmondás ezt jelenti: egyik olyan, mint a másik, egyre megy; a magyar nép által használt «szürdölmány» és «dolmányyszür» közmondás által vélelem megközelítőleg visszaadni.

² A L'Action Fr ancaise royalista és antiszemita lap, amely a forradalom érdekében agitál.

³ Damilaville, Voltaire barátja.

⁴ La Tournelle (chambre de la Tournelle; chambre du Parlement de Paris) Franciaországban a királyság első idejében a Parlament kezdetben törvényszéket, később országgyűlést jelentett. A parlamenti bíróság a király nevében ítélt. 12 ilyen parlament volt. A párisi parlamenti bíróság mint legfőbb bíróság működött s minthogy a királyi rendeleteket is regisztrálta politikailag is jelentős szerepe volt.

⁵ Két Lauzun ismeretes, ú. m. Antoine Nampau de Caumant de Lauzun francia tábornok volt, különben Montpensier asszony szeretője és finom világhi és Armand de Biron, duc de Lauzun, szinte francia tábornok. Különben Lauzun finom világhit jelent.

⁶ Achem vagy Achen: királyság Sumatra szigetén.

⁷ La marquise de Pretintaille: Béranger egyik alakja; különben a Franciaországba 1814 után visszatért nemesség prætensióit jelenti.

⁸ Royer-Collard Péter francia bölcsész és szónok, szül. 1845-ben.

⁹ Lemaitre Gyula Francia kritikus, szül. 1853-ban.

¹⁰ Fronde az a párt, amely a királyi udvarnak, különösen ausztriai Annának és Mazarin-nak ellensége (1650 körül).

¹¹ Le Tartufe Molière vígjátéka és az abban szereplő főszemély neve, aki alatt de Roquette Gábor autuni püspököt értette.

¹² Államosító (étatiste), aki az államnak tulajdonít valamit, pl. az oktatásügyet.

¹³ Nacionalista (nationaliste), aki a saját nemzetét részesíti előnyben.

¹⁴ A nacionalitás elve (principe des nationalites) azt jelenti, hogy ugyanazon nemzet különálló alkatrészei egy politikai egészet képezzenek.

¹⁵ Turgot Anne-Robert-Jaques francia államférfi, XVI. Lajos király minisztere.

¹⁶ De Maurepas Jean-Phélippeaux XVI. Lajos francia király mindenható minisztere (1781.).

TARTALOM.

	Lap
Jogi eszmék és szokások	5
Foglalkozások	79
A családban.....	107
A politikai erkölcsök körében	119
Mindnyájunknak	153

